МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

SCIENTIFIC WORKS OF INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

LEGAL SCIENCES

Випуск 4 (72), 2024

Видавничий дім
“Гельветика”
2024

УДК 34

Редакційна колегія

Кислий А. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом **(головний редактор)**
Берзін П. С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Богатирьов І. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом
Вакулік О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ
Головко Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України
Гордієнко С. Г., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом
Доценко О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ
Заросило В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом
Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ
Кисленко Д. П., кандидат юридичних наук, д.пед.н., доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом
Козаченко О. І., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом
Козін С. М., доктор юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет біоресурсів і природокористування України
Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Ладиченко В. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України
Лисенко С. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом
Макєєва О. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національний авіаційний університет
Мердова О. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2, Донецький державний університет внутрішніх справ
Муравйов К. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом
Омаров Азад Енвер огли, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом
Піддубний О. Ю., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України
Сервецький І. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом
Стрельбицька Л. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія Служби Безпеки України
Стрельбицький М. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби Безпеки України
Стрелюк Я. В., доктор юридичних наук, прокурор, Офіс Генерального прокурора України
Чуєнко В. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом
Шульга Є. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України
Яра О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права, декан юридичного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України
Łukasz Moniuszko, Doktor habilitowany, Profesor, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy (Bydgoszcz, Rzeczpospolita Polska)
Agnieszka Szpak, dr hab., Professor, Department of International Security, Institute of Security Studies, Toruń, Poland
Dariusz Skalski, dr hab., Professor, Gdansk University of Physical Education and Sport, Gdańsk, Poland

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 26.12.2024 (протокол № 12)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року.

Відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б). Спеціальності: 081 – Право; 262 – Правоохоронна діяльність; 293 – Міжнародне право.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2522-4603

Наукові праці МАУП. Юридичні науки. 2024. Вип. 4 (72). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024. 68 с. Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку права. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток юридичної науки в Україні.

ISSN 2522-4603 (Print)

© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2024

ЗМІСТ

Сергій ВИЛКОВ
ПРИМУСОВА ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ **5**

Наталія ЛАВРИК
АНАЛІЗ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ, ЇХ РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ **12**

Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО, Юлія ВОРОНЕЦЬКА
ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ **16**

Валентина ОРЛЕНКО
РОЛЬ ОБСЄ У РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ **21**

Віталій ОСМОЛЯН
ПРИЙОМИ ДОПИТУ СВІДКІВ (ПОТЕРПІЛИХ) ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ДЕФІНІЦІЯ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ **28**

Роман СВИСТОВИЧ
СОЦІАЛЬНІ, СІМЕЙНІ ТА ІНШІ МАСОВІ ЗАХОДИ, ЯКІ ПРОВОДЯТЬСЯ В УКРАЇНІ І НЕ МАЮТЬ ПОЛІТИЧНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЧИ ІНШОГО ПІДҐРУНТЯ **33**

Максим СМИРНОВ
ПРЕДМЕТНА СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ПІД ЧАС СПІВРОБІТНИЦТВА З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ **38**

Олександр СУШКО
ПОНЯТТЯ РОЗВІДКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВЕДЕННЯ В АНТСЬКО-ВІЗАНТІЙСЬКИХ КОНФЛІКТАХ VI СТОЛІТТЯ **43**

Іван ФЛИС
ДАЙДЖЕСТИ ПРО ВИБОРИ ПІД ВИСТРІЛАМИ, МАНІПУЛЯЦІЇ ТА НАРОДНУ ПІДТРИМКУ **49**

Станіслав ШЕПТУХОВСЬКИЙ
НЕМОВЛЕННЄВІ ІНСТРУМЕНТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ **56**

CONTENTS

Serhii VYLKOV
FORCED DEPORTATION OF UKRAINIANS
DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AS A CRIME AGAINST HUMANITY..... **5**

Nataliia LAVRYK
ANALYSIS OF THE LEGAL STATUS OF EXECUTIVE AUTHORITIES
IN BUSINESS ACTIVITIES, THEIR ROLE AND FUNCTIONS..... **12**

Bogdana MELNYCHENKO, Julia VORONETSKA
HUMAN RIGHT TO LIFE THROUGH THE PRISM OF MODERN REALITIES..... **16**

Valentyna ORLENKO
THE ROLE OF THE OSCE IN IMPLEMENTING INTERNATIONAL STANDARDS
FOR THE PROTECTION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS..... **21**

Vitaliy OSMOLIAN
METHODS OF QUESTIONING WITNESSES (VICTIMS) AS A FUNDAMENTAL
DEFINITION OF THE FORMATION OF TESTIMONY IN CRIMINAL PROCEEDINGS **28**

Roman SVYSTOVYCH
SOCIAL, FAMILY AND OTHER MASS EVENTS THAT ARE HELD IN UKRAINE
AND DO NOT HAVE A POLITICAL, ECONOMIC OR OTHER BASIS..... **33**

Maksym SMYRNOV
THE SUBJECT MATTER OF THE ACTIVITIES OF UKRAINE'S CENTRAL AUTHORITIES
DURING COOPERATION WITH THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT..... **38**

Oleksandr SUSHKO
THE CONCEPT OF INTELLIGENCE AND PECULIARITIES OF ITS CONDUCT
IN THE ANTO-BYZANTINE CONFLICTS OF THE VI CENTURY..... **43**

Ivan FLYS
DIGESTS ABOUT ELECTIONS UNDER GUNSHOTS, MANIPULATION
AND POPULAR SUPPORT..... **49**

Stanislav SHEPTUKHOVSKYI
NON-SPEECH TOOLS OF LEGAL REGULATION..... **56**

УДК 341.3
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.1

Сергій ВИЛКОВ
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДЦ
«Інститут соціально-правових та політичних досліджень імені Олександра Яременка»
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, vylkovsv@gmail.com
ORCID: 0009-0002-5889-8688

ПРИМУСОВА ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Стаття докладно аналізує юридичну кваліфікацію примусової депортації українців як злочину проти людяності, зокрема на тлі триваючої російсько-української війни. Автор, застосовує комплексний підхід до розгляду міжнародних конвенцій та правових актів, включаючи Женевські конвенції, Римський статут Міжнародного Кримінального Суду, а також численні джерела, які висвітлюють проблему депортацій в історичному та сучасному аспектах.

Використано багатоаспектний метод аналізу, який охоплює вивчення великої кількості юридичних документів та звітів міжнародних та правозахисних організацій. Значну увагу приділено звітам ОБСЄ і публікаціям Радіо Свобода, які детально документують випадки примусової депортації та їх вплив на основні права людини. Це доповнюється аналізом наукових робіт інших дослідників, які вивчали схожі питання, забезпечуючи таким чином широкий огляд існуючих досліджень.

Стаття висвітлює депортацію не лише як юридичну проблему, але і як серйозне порушення прав людини, що включає психологічні травми та соціально-економічні наслідки. Аналіз охоплює вивчення методів депортації, таких як застосування "фільтраційних таборів", примусове переміщення, і класифікує ці методи як грубі порушення міжнародного гуманітарного права.

Окрім теоретичного аналізу, автор ставить перед собою завдання сприяти формуванню ефективних міжнародно-правових механізмів для притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах і злочинах проти людяності, що має забезпечити справедливість і відновлення порушених прав.

Результати дослідження мають значний вплив на розробку політик і практик у галузі міжнародного права та прав людини. Автор закликає міжнародну спільноту використовувати здобуті знання для підвищення ефективності реагування на порушення прав людини і використовувати юридичні інструменти для боротьби з безкарністю.

Ключові слова: *примусова депортація, злочини проти людяності, міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції, права людини.*

Serhii Vylkov. FORCED DEPORTATION OF UKRAINIANS DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AS A CRIME AGAINST HUMANITY

The article analyzes in detail the legal qualification of the forced deportation of Ukrainians as a crime against humanity, in particular against the background of the ongoing Russian-Ukrainian war. The author applies a comprehensive approach to the consideration of international conventions and legal acts, including the Geneva Conventions, the Rome Statute of the International Criminal Court, as well as numerous sources that cover the problem of deportations in historical and contemporary aspects.

A multidimensional method of analysis was used, which includes the study of a large number of legal documents and reports of international and human rights organizations. Considerable attention is paid to OSCE reports and Radio Liberty publications that document in detail cases of forced deportation and their impact on fundamental human rights. This is complemented by an analysis of scholarly works by other researchers who have studied similar issues, thus providing a broad overview of existing research.

The article highlights deportation not only as a legal issue, but also as a serious human rights violation that includes psychological trauma and socio-economic consequences. The analysis covers the study of deportation methods, such as the use of "filtration camps" and forced displacement, and classifies these methods as gross violations of international humanitarian law.

In addition to the theoretical analysis, the author aims to promote the formation of effective international legal mechanisms for bringing to justice those responsible for war crimes and crimes against humanity, which should ensure justice and restoration of violated rights.

The results of the study have a significant impact on the development of policies and practices in the field of international law and human rights. The author calls on the international community to use the knowledge gained to improve the effectiveness of the response to human rights violations and to use legal instruments to combat impunity.

Key words: *forced deportation, crimes against humanity, international humanitarian law, Geneva Conventions, human rights.*

© Вилков С., 2024

Постановка проблеми. Примусова депортація українців під час російсько-української війни виступає одним із найсерйозніших викликів сучасного міжнародного права та гуманітарних норм. Дослідження цього питання є вкрай важливим в контексті сьогодення, оскільки воно стосується фундаментальних прав людини та принципів суверенітету держав. Аналіз правових аспектів примусової депортації дозволяє виявити порушення міжнародних зобов'язань, взятих на себе державами, і сприяє формуванню механізмів запобігання таким діям у майбутньому.

Вплив депортації на права людини є багатогранним та глибоким. Примусове переміщення осіб супроводжується порушеннями права на свободу пересування, права на особисту недоторканність, та, як правило призводить до розлучення сімей та втрати майна. Такі дії суперечать нормам міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевським конвенціям та Римському статуту Міжнародного Кримінального Суду. Крім того, масштабні депортації можуть стати джерелом регіональної нестабільності, провокуючи гуманітарні кризи та посилюючи напруженість між державами. Це становить загрозу міжнародній безпеці та підриває довіру до існуючих міжнародних інституцій та правових норм. Таке дослідження має на меті забезпечити сприяння розвитку міжнародно-правових механізмів притягнення винних до відповідальності, задля забезпечення справедливості, відновлення порушених прав та запобігання подібним злочинам у майбутньому.

Мета і завдання статті. Метою дослідження є комплексний аналіз правової кваліфікації примусової депортації українців під час російсько-української війни та визначення цих дій як злочину проти людяності. У рамках цієї мети передбачається детальне вивчення відповідних норм міжнародного права, зокрема положень Женевських конвенцій, Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду та інших міжнародних актів, що регулюють питання примусового переміщення населення.

Дослідження спрямоване на виявлення правових підстав для кваліфікації дій росії як міжнародного злочину та обґрунтування можливості притягнення винних до відповідальності. Одним із ключових завдань є аналіз дій російської федерації в контексті міжнародного права, що включає оцінку порушень норм міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було проаналізовано нормативно-правові акти та публікації, що стосуються питань міжнародного гуманітарного права, примусової депортації та злочинів проти людяності, зокрема Конвенцію ООН про захист цивільного населення під час війни, Конвенцію про права дитини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни, Римський статут Міжнародного Кримінального Суду, а також публікації В. Алєйника, М. Горбаня, І Колотухи, О. Кучера та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після розпаду Радянського Союзу в 1991, Україна, здобувши незалежність, прагнула утвердити свій суверенітет та визначити власний зовнішньополітичний курс як незалежної, європейської, демократичної держави. росія, зі свого боку, часто розглядала Україну як сферу свого впливу, що призводило до періодичних напружень у двосторонніх відносинах. Питання розподілу Чорноморського флоту, статусу Криму, газові конфлікти та інші спірні моменти ставали джерелами суперечок і вимагали дипломатичного врегулювання.

Початок XXI століття ознаменувався зростанням прагнень України до європейської та євроатлантичної інтеграції, а Помаранчева революція 2004 року стала виразом суспільного запиту на демократичні перетворення та віддалення від пострадянської моделі розвитку. Ці події були сприйняті росією як загроза її геополітичним інтересам, що посилило напруженість у відносинах. Подальше підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2014 році стало каталізатором для ескалації конфлікту з боку рф.

Аналіз причин ескалації конфлікту між Україною та росією вимагає врахування як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Анексія Криму росією в березні 2014 року була виправдана російським керівництвом необхідністю захисту російськомовного населення, проте міжнародна спільнота розцінила цей акт як порушення міжнародного права та принципів територіальної цілісності. Ситуація у східних регіонах України, зокрема в Донецькій та Луганській областях, загострилася через підтримку росією сепаратистських рухів, що призвело до збройного конфлікту.

Ескалація конфлікту була обумовлена також геостратегічними інтересами росії щодо недопущення розширення НАТО на схід та збереження контролю над пострадянським простором. Інформаційна війна та про-

паганда сприяли формуванню негативного образу України в очах російського суспільства та міжнародної спільноти, що ускладнило можливості для дипломатичного врегулювання.

Таким чином, передумови російсько-української війни кореняться в комплексі історичних, політичних та економічних факторів, посилених геополітичними амбіціями. Агресивна політика рф призвела до ескалації конфлікту, наслідком якого стали серйозні порушення прав людини, зокрема примусова депортація українців, що потребує ретельного правового аналізу та міжнародного реагування.

Масштаби та характер депортації українців під час російсько-української війни викликають серйозне занепокоєння міжнародної спільноти та правозахисних організацій. За даними, оприлюдненими різними джерелами [2; 3; 9], значна кількість українських громадян була примусово переміщена на територію російської федерації. Точні статистичні показники варіюються залежно від організацій, що проводять моніторинг, але мова йде про сотні тисяч осіб, серед яких значну частину становлять жінки, діти та люди похилого віку. Такі масштаби свідчать про систематичний та організований характер депортаційних заходів, що здійснюються в контексті збройного конфлікту.

Методи та засоби здійснення депортації характеризуються примусовістю та порушенням основоположних прав людини. Громадяни України часто депортують під тиском, використовуючи загрози фізичного насильства чи інших репресивних заходів. Застосовуються так звані "фільтраційні табори", де люди проходять примусові перевірки та допити. У багатьох випадках депортовані позбавлені можливості вільно пересуватися, їхні документи вилучаються, що унеможливлює повернення на територію України. Також відзначаються випадки роз'єднання сімей, примусового усиновлення дітей та інших дій, що суперечать міжнародним нормам гуманітарного права. Застосування таких методів свідчить про цілеспрямовану політику, спрямовану на зміну демографічної ситуації та підрив суверенітету України. Ці дії порушують основоположні права та свободи людини, закріплені в міжнародних актах, таких як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року [10].

Кваліфікація примусової депортації як злочину проти людяності ґрунтується на міжнародно-правових нормах, закріплених у низці фундаментальних міжнародних документів. Зокрема, Женевські конвенції 1949 року та їхні Додаткові протоколи містять положення, що забороняють насильницьке переміщення цивільного населення під час збройних конфліктів [12].

Четверта Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» прямо забороняє депортацію або переміщення осіб із окупованої території на територію окупаційної держави чи будь-якої іншої держави, незалежно від мотивів такого переміщення. Стаття 49 цієї Конвенції встановлює, що індивідуальні або масові примусові переміщення, а також депортації осіб із окупованих територій є забороненими [6].

Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, прийняті у 1977 році, розширюють та уточнюють захист цивільного населення. Перший Додатковий протокол, який стосується міжнародних збройних конфліктів, у статті 85 класифікує неправомірне депортування або переміщення населення як серйозне порушення, що прирівнюється до воєнних злочинів [4]. Таким чином, дії, пов'язані з примусовою депортацією українців, можуть розглядатися як грубе порушення норм міжнародного гуманітарного права, закріплених у Женевських конвенціях та їхніх протоколах.

Римський статут Міжнародного Кримінального Суду 1998 року встановлює юрисдикцію Суду щодо злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. У статті 7 Статуту депортація або насильницьке переміщення населення визначається як злочин проти людяності, якщо здійснюється в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення [14]. Під депортацією або насильницьким переміщенням розуміється примусове переміщення осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, без підстав, дозволених міжнародним правом.

Крім того, стаття 8 Римського статуту класифікує незаконне депортування або переміщення як воєнний злочин у контексті міжнародних збройних конфліктів [14]. Це положення підкреслює серйозність таких дій та передбачає можливість притягнення винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності. Отже, дії, пов'язані з примусовою депортацією українців під час конфлікту, підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду і можуть бути предметом розгляду в цій інституції.

Таким чином, міжнародно-правові норми чітко забороняють примусове переміщення цивільного населення та визначають такі дії

як злочини проти людяності та воєнні злочини. Застосування цих норм до ситуації з депортацією українців дозволяє зробити висновок про наявність правових підстав для міжнародного переслідування винних осіб і держави, яка здійснює такі дії. Це підкреслює важливість міжнародної співпраці та ефективності механізмів міжнародного правосуддя у забезпеченні захисту прав людини та дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

Визначення злочину проти людяності є ключовим для розуміння правової кваліфікації примусової депортації українців у контексті російсько-української війни. Злочини проти людяності, як категорія міжнародного кримінального права, охоплюють найтяжчі діяння, спрямовані проти цивільного населення, і передбачають індивідуальну кримінальну відповідальність осіб, які їх вчиняють.

Критерії та ознаки злочинів проти людяності включають декілька важливих елементів. По-перше, діяння повинні бути частиною широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Це означає, що вони не є поодинокими випадками, а здійснюються як частина політики або плану, спрямованого проти цивільних осіб. По-друге, напад повинен здійснюватися із відома або за підтримки держави чи організації, що підкреслює організований характер злочинів. По-третє, суб'єктивна сторона злочину передбачає умисел особи, яка усвідомлює контекст своїх дій та їх спрямованість проти цивільного населення.

Прецеденти міжнародних трибуналів, зокрема Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ) та Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди (МТР), відіграють важливу роль у формуванні практики застосування норм про злочини проти людяності. У справах, розглянутих МТКЮ, зокрема "Прокурор проти Крстіча" та "Прокурор проти Тадіча", було визначено критерії систематичності та масштабності нападів, а також підтверджено, що депортація цивільного населення може кваліфікуватися як злочин проти людяності. Аналогічно, МТР у своїх рішеннях підкреслював значення умислу та організованості дій для кваліфікації злочинів [8].

Застосування цих прецедентів до ситуації з примусовою депортацією українців дозволяє зробити висновок про наявність усіх необхідних елементів для кваліфікації дій як злочину проти людяності. Систематичність депортацій, їх масштабність, спрямованість проти цивільного населення та здійснення за участі держави-агресора свідчать про відповідність дій встановленим критеріям. Це створює правові підстави для притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності осіб, причетних до організації та здійснення депортацій, що є важливим кроком до відновлення справедливості та запобігання подібним злочинам у майбутньому.

Дії російської федерації щодо примусового переміщення українського цивільного населення становлять серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права. Незаконне переміщення цивільних осіб з окупованих територій без їхньої згоди суперечить положенням Женевської конвенції 1949 року. Стаття 49 цієї Конвенції забороняє індивідуальні або масові примусові переміщення та депортації осіб з окупованої території на територію окупанта чи третьої держави [12]. Такі дії кваліфікуються як серйозні порушення міжнародного права і можуть бути розглянуті як воєнні злочини.

Окремої уваги заслуговує примусове розлучення дітей з батьками, незаконне усиновлення та зміна громадянства без згоди законних представників, що суперечать Конвенції ООН про права дитини 1989 року. Стаття 8 цієї Конвенції гарантує право дитини на збереження своєї ідентичності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки [7]. Втручання в ці права без законних підстав є неприпустимим і вимагає міжнародного засудження.

Безумовно, відповідальність за такі порушення лежить як на державі, так і на індивідах, причетних до їх здійснення. Концепція державної відповідальності передбачає, що держава зобов'язана відшкодувати шкоду, заподіяну її протиправними діями або бездіяльністю, які порушують міжнародні зобов'язання. У даному випадку російська федерація має бути притягнута до відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права та прав людини, що може включати зобов'язання щодо репарацій, реституції та гарантій неповторення.

Індивідуальна кримінальна відповідальність посадових осіб є невід'ємною складовою міжнародного кримінального правосуддя. Особи, які віддавали накази, планували або безпосередньо здійснювали незаконне переміщення цивільного населення, мають бути притягнуті до відповідальності за злочини проти людяності та воєнні злочини згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Стаття 27 Статуту наголошує, що офіційне становище особи, включаючи статус глави держави чи уряду, не звільняє її

від кримінальної відповідальності та не є підставою для пом'якшення покарання [14].

Притягнення до відповідальності як держави, так і окремих індивідів має важливе значення для відновлення справедливості та попередження подібних злочинів у майбутньому. Міжнародна спільнота повинна використовувати наявні правові механізми, включаючи судові та квазісудові інституції, для забезпечення невідворотності покарання та утвердження верховенства права на міжнародній арені.

Примусова депортація українців під час російсько-української війни має серйозні наслідки для України як на гуманітарному, так і на соціально-економічному рівнях. Як правило, травматичний досвід примусової депортації викликає серйозні психологічні розлади, такі як посттравматичний стресовий розлад, депресія та тривожність. Особливо вразливими є діти та підлітки, які можуть зазнати порушень у розвитку, труднощів з навчанням та соціальною адаптацією. Відсутність доступу до кваліфікованої психологічної допомоги поглиблює ці проблеми, що може мати довгострокові негативні наслідки для суспільства в цілому.

Соціально-економічні наслідки примусової депортації також є значними і багатогранними, адже втрата трудових ресурсів внаслідок депортації кваліфікованих працівників негативно впливає на економічний потенціал країни. Зменшення робочої сили призводить до скорочення виробництва, зниження продуктивності та уповільнення економічного зростання, що ускладнює відновлення економіки після конфлікту та знижує конкурентоспроможність України на міжнародному ринку.

Отже, примусова депортація українців має комплексний негативний вплив на країну, поглиблюючи гуманітарні кризи та ускладнюючи соціально-економічний розвиток. Для подолання цих наслідків необхідні скоординовані дії державних органів, міжнародних організацій та громадянського суспільства, спрямовані на захист прав постраждалих, забезпечення їхньої реінтеграції та відновлення нормальних умов життя.

Міжнародна реакція на примусову депортацію українців під час російсько-української війни є ключовим елементом у боротьбі з порушеннями міжнародного права та захисту прав людини. Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Рада Європи, відіграють важливу роль у моніторингу ситуації, засудженні порушень та розробці рекомендацій щодо їхнього припинення.

ОБСЄ здійснює моніторинг ситуації через Спеціальну моніторингову місію в Україні, яка збирає інформацію про порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права. Доповіді ОБСЄ використовуються для інформування міжнародної спільноти та сприяють підвищенню прозорості щодо подій на місцях. Рада Європи також активно залучена до питання, зокрема через діяльність Комісара Ради Європи з прав людини, який висловлює занепокоєння щодо ситуації та закликає до дотримання прав людини.

Резолюції та заяви міжнародної спільноти мають важливе значення для формування міжнародного тиску на державу, що порушує норми права. Багато держав та міжнародних організацій оприлюднили заяви, в яких засуджують примусову депортацію українців та вимагають негайного припинення таких дій. Ці документи не лише висловлюють позицію міжнародної спільноти, але й створюють правову та моральну основу для подальших дій з притягнення винних до відповідальності.

Правові шляхи притягнення до відповідальності за злочини, пов'язані з примусовою депортацією, включають як міжнародні, так і національні механізми. Міжнародний Кримінальний Суд (МКС) має юрисдикцію щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів, які відбуваються на території держав-учасниць Римського статуту або за участю їхніх громадян. Україна, хоча не є державою-учасницею Статуту, визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів, скоєних на її території з 2014 року. Це відкриває можливості для розслідування та переслідування осіб, відповідальних за примусову депортацію українців.

Національні та міжнародні судові процеси також можуть бути ефективними засобами притягнення до відповідальності. Національні суди України можуть здійснювати кримінальне переслідування осіб, причетних до злочинів на її території, навіть за їхньої відсутності, відповідно до принципу універсальної юрисдикції. Крім того, інші держави можуть застосовувати принцип універсальної юрисдикції щодо найтяжчих міжнародних злочинів, якщо це передбачено їхнім законодавством.

Міжнародні судові інстанції, такі як Міжнародний суд ООН, можуть розглядати міждержавні спори щодо порушення міжнародних зобов'язань. Україна вже подала низку позовів проти росії до Міжнародного суду ООН та Європейського суду з прав людини, звинувачуючи її в порушенні міжнародного

права. Хоча ці процеси є тривалими, вони мають важливе значення для встановлення правди та юридичного визнання порушень.

Перспективи вирішення проблеми примусової депортації українців та розробка рекомендацій для подальших дій є надзвичайно важливими для відновлення справедливості та дотримання норм міжнародного права. Стратегії повернення депортованих ґрунтуються на активній міжнародній співпраці, спрямованій на забезпечення безпечного та добровільного повернення постраждалих осіб до України. Держава повинна залучити міжнародні організації, такі як ООН, ОБСЄ та Рада Європи, для координації зусиль у цьому напрямку. Спільні дипломатичні зусилля та укладення багатосторонніх угод можуть сприяти створенню механізмів, що забезпечать ефективну репатріацію депортованих. Важливо також налагодити комунікацію з неурядовими організаціями та правозахисними інституціями, які можуть надати додаткову підтримку та ресурси для реалізації цих стратегій.

Реабілітаційні програми для постраждалих є невід'ємною складовою процесу повернення, адже після пережитих травм депортовані особи потребують комплексної допомоги, що включає медичну, психологічну та соціальну підтримку. Держава повинна розробити та впровадити програми реінтеграції, які сприятимуть відновленню психічного здоров'я постраждалих, їхньому поверненню до нормального життя та інтеграції в суспільство. Особлива увага має бути приділена дітям, які зазнали депортації, забезпечуючи їм доступ до освіти, медичної допомоги та сімейного оточення.

Запобігання майбутнім порушенням вимагає посилення міжнародного контролю та ефективних механізмів реагування на порушення. Міжнародна спільнота повинна підвищити рівень моніторингу ситуації в регіоні конфлікту, використовуючи можливості міжнародних місій та спеціальних представників. Це дозволить оперативно виявляти та документувати порушення, надаючи можливість своєчасно реагувати на них. Координація дій між державами та міжнародними організаціями сприятиме більш ефективному контролю та підвищенню відповідальності сторін конфлікту.

Розробка ефективних санкційних механізмів є важливим інструментом для впливу на держави та осіб, які порушують міжнародне право. Санкції повинні бути спрямовані на ключові сфери, такі як економіка, фінанси та дипломатичні відносини, щоб створити значний тиск на злочинців. Важливо забезпечити узгодженість санкційних заходів між різними державами та організаціями, що підвищить їхню ефективність. Крім того, необхідним є застосування індивідуальних санкцій проти посадових осіб, відповідальних за організацію депортацій.

Таким чином, вирішення проблеми примусової депортації українців потребує комплексного підходу, що поєднує міжнародну співпрацю, правові механізми та гуманітарні заходи. Забезпечення безпечного повернення постраждалих, їхня реабілітація та інтеграція в суспільство, а також запобігання майбутнім порушенням є ключовими елементами цієї стратегії. Ефективна реалізація цих рекомендацій сприятиме зміцненню міжнародного правопорядку та захисту прав людини.

Висновки. Проаналізувавши юридичну кваліфікацію примусової депортації українців як злочину проти людяності в контексті триваючого російсько-української війни, можна зробити висновки щодо порушення міжнародного права. Передусім, ця практика являє собою грубе порушення Женевських конвенцій та Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду, що регулюють захист цивільного населення під час війни. Примусова депортація спричиняє значні психологічні, соціальні та економічні втрати для постраждалих, водночас становлячи загрозу регіональній та міжнародній безпеці.

Юридичне переслідування та міжнародне визнання цих актів як злочинів проти людяності відіграє ключову роль у запобіганні подібних злочинів у майбутньому. Прецеденти, які можуть бути встановлені в результаті міжнародних судових процесів, забезпечують юридичну базу для оцінки подібних дій та надають засоби для відповідальності винних сторін. Захист прав постраждалих та відновлення їх гідності є основними завданнями міжнародних організацій та судових інституцій у цій області.

Наукове співтовариство має продовжити дослідження впливу примусової депортації на різні аспекти життя постраждалих, включаючи довгострокові психологічні наслідки та соціально-економічні втрати. Такі дослідження можуть сприяти розробці ефективніших програм психологічної реабілітації та соціальної інтеграції постраждалих, а також зміцненню правових механізмів захисту цивільного населення в умовах військових конфліктів.

Існує потреба у подальшому вивченні міжнародних механізмів притягнення до відповідальності держав, які вчиняють або сприяють

примусовій депортації. Міжнародний кримінальний суд та інші міжнародні трибунали мають важливе значення в цьому процесі, але потрібно розглянути ефективність існуючих інструментів та потенційне введення нових правових норм та санкцій.

Забезпечення прав людини та міжнародного правопорядку у контексті примусової депортації вимагає координації зусиль на рівні національних держав, міжнародних організацій та незалежних правозахисних груп. Це включає не тільки юридичні заходи, але й дипломатичні ініціативи, спрямовані на попередження порушень та захист найбільш вразливих верств населення від насильницьких переселень.

Література:

1. Алєйник В. Головні виклики для України під час повномасштабної російсько-української війни (в контексті дослідження політичної свідомості суспільства). *Humanities studies*. 2023. № 15. С. 133–141. URL: https://doi.org/10.32782/hst-2023-15-92-16.

2. Горбань М. «Може вважатися злочином проти людяності»: звіт ОБСЄ щодо депортації Росією українських дітей. *Радіо Свобода*. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-obsye-pro-deportatsiyi-ukrayinskykh-ditey-rosiyeyu/32396448.html.

3. «Діти для Путіна»: фільм-розслідування від The Kyiv Independent про депортацію українських дітей - Українська Гельсінська спілка з прав людини. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/dity-dlia-putina-film-rozsliduvannia-vid-the-kyiv-independent-pro-deportatsiiu-ukrainskykh-ditey/ (дата звернення: 14.11.2024).

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 : станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

5. Колотуха І. Значення Нюрнберзького трибуналу для розвитку міжнародного кримінального судочинства. *Вісник Львівського університету ім. Івана Франка. Серія міжнародні відносини*. 2007. Вип. 22. С. 145–149.

6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

7. Конвенція про права дитини. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

8. Кучер О. Б. Еволюція статусу потерпілих у міжнародному кримінальному праві: від Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії до Міжнародного кримінального суду. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 364–367.

9. Михайлов Д., Прізова В. Кількість прийнятих РФ дітей, яку озвучила Львова-Бєлова, може бути завищена – Герасимчук. *Суспільне. Новини*. URL: https://suspilne.media/540811-gerasimcuk-sprostuvala-zaavi-lvovoi-belovoi-sodo-700-tisac-vivezenih-do-rf-ukrainskih-ditej/.

10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

11. Островська Б. В. Діти війни: незаконна депортація, насильницьке переміщення та репатріація. *New Ukrainian law*. 2023. № 2. С. 60–72. URL: https://doi.org/10.51989/nul.2023.2.8.

12. Питання виконання Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 31.05.2022 № 434-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/434-2022-р#Text.

13. Прус І. М. Правовий захист жінок під час російсько-української війни. *New ukrainian law*. 2023. № 2. С. 134–139. URL: https://doi.org/10.51989/nul.2023.2.18.

14. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 : станом на 21 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

15. Смирнов М. І. Спеціальний міжнародний трибунал AD HOC щодо злочину агресії Росії проти України як механізм для розслідування та притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчий міжнародний злочин міжнародно-правові та юрисдикційні аспекти. *Kyiv law journal*. 2023. № 1. С. 403–410. URL: https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.62.

УДК 342.5:338.22
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.2

Наталія ЛАВРИК
аспірант ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», nataliia.lavryk@gmail.com
ORCID: 0009-0006-5853-0735

АНАЛІЗ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ, ЇХ РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ

Державне регулювання у сфері підприємництво здійснюється низкою органів влади, кожен з яких використовує свої специфічні методи для забезпечення стабільності та безпеки суб'єктів підприємництва. Гарантування фінансово-економічної безпеки підприємств включає кілька важливих аспектів, серед яких макроекономічна стабільність, захист економічних інтересів держави, підвищення добробуту населення, стимулювання інвестицій і конкуренції та підтримання національної безпеки.

Роль держави сьогодні проявляється в регулюванні ринкової економіки через законодавчий вплив, переважно у сфері підприємницької діяльності. Основна роль у регулюванні підприємницької діяльності належить правовому регулюванню.

У статті досліджено особливості поняття «правовий статус». Здійснено аналіз правового статусу органів виконавчої влади в підприємництві. Розкрито роль органів виконавчої влади в підприємницькій діяльності. Узагальнено отримані результати.

Ключові слова: *правовий статус, виконавча влада, підприємство, підприємницька діяльність.*

Nataliia Lavryk. ANALYSIS OF THE LEGAL STATUS OF EXECUTIVE AUTHORITIES IN BUSINESS ACTIVITIES, THEIR ROLE AND FUNCTIONS

The state regulation of business activity is carried out by a set of authorities, each of which uses its specific methods to ensure the stability and security of business entities. Guaranteeing the financial and economic security of enterprises involves several important aspects, including macroeconomic stability, protection of the state's economic interests, improvement of public welfare, stimulation of investment and competition, and maintenance of national security.

The role of the state today is manifested in the regulation of the market economy through legislative influence, mainly in the area of business activity. The main role in regulating business activity belongs to legal regulation.

The article studies the particularities of the concept «legal status». The legal status of executive authorities in business activity is analyzed. The role of executive authorities in business activity is covered. The research findings are summarized.

Key words: *legal status, executive power, enterprise, business activity.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Підприємництво набуває все більшого значення в процесі ринкової трансформації економіки України. Аналізуючи, можна сказати, що підприємництво має безпосередній вплив на становлення та розвиток ринкових інститутів, у тому числі на відтворення вільного конкурентного середовища. Юридичне впорядкування щодо підприємницької діяльності забезпечує як внутрішні, так і зовнішні умови її розвитку та функціонування. Особливе значення для систематизування підприємництва має організаційно-юридичне регламентування.

Іншими словами, ефективна підприємницька діяльність можлива лише за наявності соціально-економічних, правових та психологічних умов, стимулів для розвитку бізнесу та залучення матеріальних і фінансових ресурсів на сприятливих умовах. У цьому полягає суть державної підтримки підприємництва, основними елементами якої є, зокрема, нормативно-правове регулювання, фінансова підтримка, майнова підтримка та інформаційна підтримка.

Відносини адміністративного характеру виникають між публічною владою та суб'єктами господарювання в особі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, по-перше, тому, що в цих відносинах органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування є органами публічної влади, а не суб'єктами господарювання, наділеними господарською компетенцією, а по-друге, тому, що їх діяльність у сфері господарювання (адміністративно-господарська діяльність) є публічно-владною, Це відноситься до того, що їх діяльність у сфері господарювання (адміністративно-господарська діяльність) пов'язана з виконанням публічно-владних повноважень, тобто владних управлінських функцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження правовий статус органів виконавчої влади в підприємництві висвітлено у працях таких науковців, як: О. Ю. Дрозд [1], Л. В. Хомко [2], Г. В. Рибницький [4], Н. Данік [8] та інших.

Мета статті. Метою статті передбачено дослідити правовий статус органів виконавчої влади в підприємницькій діяльності та обгрунтувати їх роль та функції.

© Лаврик Н., 2024

Виклад основного матеріалу. Підприємницька діяльність здійснюється відповідно до встановлених державою загальнообов'язкових правил поведінки у цій сфері, які забезпечуються різними правовими засобами та методами, в тому числі адміністративно-правовими. Тому підприємницька діяльність перебуває під охороною адміністративного права та підпадає під вплив адміністративно-правових норм.

Таким чином, водночас держава використовує різні засоби регулювання підприємництва з метою реалізації економічної політики та виконання цільових економічних та інших програм, а також програм економічного і соціального розвитку. Засоби державного врегулювання підприємницької діяльності – це засоби та методи, за допомогою яких держава впливає на відносини у сфері підприємництва.

Відповідно до статті 12 ГК України, основними інструментами державного регуляційного впливу на діяльність суб'єктів господарювання є державне замовлення, ліцензії, патенти, квоти, технічні регламенти, застосування стандартів і обмежень, регулювання цін і тарифів, надання інвестиційних, податкових та інших пільг, субсидій, компенсацій, цільових інновацій і дотацій.

Взагалі правовий статус як багатовимірна категорія має, по-перше, загальний та універсальний характер і охоплює статус різних суб'єктів правовідносин, таких як держава, суспільство та індивіди. По-друге, він відображає індивідуальні особливості суб'єкта та його фактичне становище в різних системах суспільних відносин. По-третє, воно не може бути реалізоване без передбачених законом обов'язків, юридичної відповідальності та, за необхідності, юридичних гарантій.

Безумовно, «адміністративно-правовий статус» є різновидом загального поняття «правовий статус», який визначається типом суб'єкта (фізична чи юридична особа) адміністративно-правових відносин [1].

Дійсно, під суб'єктом реалізації координаційної політики у сфері підприємництва розуміється система державних і недержавних органів, організацій громадянського суспільства та суб'єктів господарювання, які здійснюють скоординовану регуляторну діяльність з метою підготовки, прийняття, відстеження результативності та внесення змін до регуляторних актів у сфері підприємництва відповідно до засад, способів та процедур, встановлених законодавством України [2].

До них належать національні органи, що реалізують регуляційну політику щодо підприємницької діяльності: Верховна Рада України, найвищий і єдиний законодавчий орган країни, він є одним з головних акторів у формуванні та реалізації цієї політики; Президент України як глава держави, в межах своїх повноважень він гарантує цілеспрямовану діяльність усіх органів державної влади у формуванні та реалізації політики, визначає її основні напрями та систему найбільш актуальних завдань у сфері економічної діяльності; Кабінет Міністрів України як вищий орган адміністративної влади, він реалізує єдину регуляторну політику, забезпечує безперервне та послідовне виконання законодавства щодо підприємництва, формує загальнодержавну програму її розвитку та реалізує її через притаманні йому структури, а також організовує діяльність інших центральних органів виконавчої влади.

Економічна стабільність підприємства є важливою умовою його сталого розвитку та конкурентоспроможності. Вона досягається за рахунок комплексного управління всіма складовими діяльності підприємства, що дозволяє знизити вплив негативних факторів і забезпечити стабільність і прогресивний розвиток в умовах невизначеності та ризику.

Ось, фінансова безпека є однією з найважливіших складових економічної безпеки. Фінанси мають фундаментальне значення для економіки будь-якої країни і виступають «кров'ю» економічної системи. Фінанси – це сукупність економічних відносин, що виникають у процесі грошового обігу.

Сьогодні розвиток підприємництва в Україні підійшов до такого етапу, коли вдосконалення підпорядкованій державі регуляційної політики визначає його подальші перспективи. Як наслідок, питання державного регулювання підприємництва та засобів впливу держави (адміністративної системи в цілому) на підприємницьку діяльність і підприємництво набувають все більшого значення. По-друге, слід зазначити, що в Україні ще не завершено формування цілісної системи державного врегулювання підприємництва.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та Верховною Радою України і в межах, передбачених цією Конституцією, підконтрольний та підзвітний Верховній Раді України. У своїй діяльності Кабінет Міністрів України керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України і постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України [3].

До його компетенції загалом належать: 1) економічна та фінансова сфера: сприяння розвитку підприємництва на засадах рівності перед законом усіх форм власності та соціальної спрямованості національної економіки, антимонопольно-конкурентне регулювання економіки, вжиття заходів щодо розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури, реалізація певної політики щодо підприємництва; 2) вжиття заходів щодо вдосконалення державного врегулювання у сфері науки

і техніки у сферах соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; стимулювання інноваційної діяльності на підприємствах, в установах та організаціях; прийняття рішень щодо обмежень та тимчасових заборон (зупинень) [4, с. 119-120].

В першу чергу мова йде про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Відповідно до Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, затвердженого постановою КМУ від 20.08.2014 р. № 459 [5].

Мінекономіки є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує: 1) формування та реалізує державну політику у сферах економічного, соціального розвитку і торгівлі, державної інвестиційної політики, державної зовнішньоекономічної політики, технічного регулювання, стандартизації, державної політики у сфері метрології та метрологічної діяльності, управління об'єктами державної власності, реалізації майна (майнових прав, інших активів), 2) фіксування та здійснення політики, підпорядкованій державі у сфері врегулювання державних запасів товарів, експортного контролю; 3) концентрування певної політики щодо охорони прав споживачів, забезпечення політики у сфері експортного контролю; 4) генерування та втілення певної аграрної політики, державної політики у сфері сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави, охорони прав на сорти рослин, тваринництва, насінництва та розсадництва [5].

Також Державна регуляторна служба являється центральним органом виконавчої влади, робота якого концентрується і фіксується Радою Міністрів України, що реалізує підпорядковану державі регуляційну політику, політику з питань контролю щодо підприємництва, дозвільну систему у сфері господарської діяльності та спрощення господарської діяльності. ДРС є спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування у сфері господарської діяльності [6].

Основними завданнями ДРС є: 1) здійснення підпорядкованої державі керуючої політики, політики щодо контролю підприємництва та дозвільної системи у сфері господарської діяльності; 2) узгодження діяльності певних органів влади щодо дерегуляції підприємницької сфери [6].

Державна податкова служба України є також одним із органів виконавчої влади у складі Ради Міністрів України, діяльність якого фіксується та узгоджується через Міністра фінансів та який реалізує державну політику з питань державної податкової служби та з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [7]. З точки зору впливу на регулювання підприємницької діяльності можна внести пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Зазначимо, що Державна податкова служба України має основні завдання:

− Контролювати своєчасність та повноту сплати податків і зборів.

− Виявляти та запобігати податковим правопорушенням.

− Забезпечувати виконання податкового законодавства.

− Моніторинг та аналіз податкової звітності компанії та виявлення ризиків [8].

Національна аудиторська служба України покликана здійснювати державний фінансовий контроль за використанням бюджетних коштів і державного майна, забезпечувати ефективність управління фінансами, проводити моніторинг та аналіз фінансових операцій з бюджетними коштами [8].

Таким чином, разом ці органи формують систему державного регулювання фінансово-економічної безпеки підприємств України та забезпечують комплексний контроль і нагляд за різними аспектами господарської діяльності.

Висновки. Підприємницька діяльність здійснюється відповідно до встановлених державою обов'язкових правил поведінки у цій сфері, які забезпечуються різними правовими інструментами та методами, в тому числі адміністративно-правовими. Таким чином, адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності тією чи іншою мірою здійснює значна кількість державних органів. Кожен з цих органів вживає відповідних заходів у межах своєї компетенції для досягнення поставлених цілей.

Література:

1. Дрозд О. Ю. Загальнотеоретичні основи концепту «адміністративно-правовий статус державної служби» з оглядом його особливостей на прикладі органів державної виконавчої служби. Юридичний науковий електронний журнал. № 5, 2023 р. с. 506–508.

2. Правове регулювання підприємницької діяльності: навчальний посібник / Л. В. Хомко, Х. Ю. Кульгавець. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 424 с.

3. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

4. Рибницький Г. В. Адміністративно-правові засади управління підприємницькою діяльністю в Україні: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2016. 444 с.

5. Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: Постанова від 20.08.2014 р. № 459. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-п#Text.

6. Положення про Державну регуляторну службу України: постанова від 24.12.2014 р. № 724. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2014-п#n7.

7. Положення про Державну податкову службу України: постанова від 06.03 березня 2019 р. № 227. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-п#Text.

8. Данік Н. Особливості регулювання фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання. International Science Journal of Management, Economics &Finance2024; 3(4). С. 59–68.

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.3

Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національний університет «Львівська політехніка», bogdana_m2008@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1514-8131

Юлія ВОРОНЕЦЬКА
студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право»
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національний університет «Львівська політехніка», yuliia.voronetska.mpvpr.2023@lpnu.ua

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ

У статті здійснено загальну характеристику права людини на життя крізь призму сучасних реалій. Вказано, що права і свободи людини є найважливішою складовою загальнолюдської системи цінностей сучасного людства, надбанням цивілізації в правовій і політичній сферах, загальновизнаним критерієм суспільного та національного розвитку на сучасному етапі. Констатовано, що право на життя є основним правом людини, закріпленим як основними міжнародними документами у сфері прав людини, так і національними конституціями. Зауважено, що актуальність і важливість права людини на життя, його реалізація та захист є очевидними, оскільки без такого фундаментального права всі інші права втрачають будь-яке значення. Вказано, що повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України не тільки внесла певні корективи щодо реалізації прав людини на захист, але й стала наразі практично основним джерелом порушення прав й свобод людини та громадянина, оскільки щоденно завдає матеріальну та моральну шкоду громадянам, порушивши та зруйнувавши звичний спосіб життя українців. З'ясовано, що захист прав і свобод людини в умовах війни гарантує кожному обирати той чи інший законний спосіб захисту своїх порушених прав. Права людини гарантовано мають бути забезпечені публічною владою з метою їх реалізації громадянами. Визначено, що специфіка зобов'язань держави щодо захисту права на життя в умовах військових конфліктів включає: питання юрисдикції у випадку окупації території; перелік зобов'язань держави під час збройних конфліктів; межі необхідності застосування сили при правомірних воєнних діях, в умовах необхідності протидії терористичним актам, здійсненні спеціальних операцій; особливості розслідування фактів позбавлення життя. Зроблено висновок про те, що право на життя варто розуміти як фундаментальне, невідчужуване, абсолютне право людини, яке доцільно розглядати у двох аспектах: по-перше, як право особи на свободу від будь-яких незаконних зазіхань на життя з боку держави, її представників або приватних осіб; по-друге, як право особи вільно розпоряджатися власним життям.

Ключові слова: *права людини, право на життя, зміст права на життя.*

Bogdana Melnychenko, Julia Voronetska. HUMAN RIGHT TO LIFE THROUGH THE PRISM OF MODERN REALITIES

The article provides a general description of the human right to life through the prism of modern realities. It is indicated that human rights and freedoms are the most important component of the universal system of values of modern humanity, an asset of civilization in the legal and political spheres, a universally recognized criterion of social and national development at the present stage. It was established that the right to life is a basic human right, enshrined in both the main international documents in the field of human rights and national constitutions. It is noted that the relevance and importance of the human right to life, its implementation and protection are obvious, because without such a fundamental right, all other rights lose any meaning. It is indicated that the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine not only made certain adjustments to the implementation of human rights for protection, but also became at present practically the main source of violation of human and citizen rights and freedoms, as it causes material and moral damage to citizens on a daily basis, violating and destroying the usual lifestyle of Ukrainians. It was found that the protection of human rights and freedoms in the conditions of war guarantees everyone to choose one or another legal way to protect their violated rights. Human rights must be ensured by public authorities in order to ensure their realization by citizens.It was determined that the specifics of the state's obligations to protect the right to life in the conditions of military conflicts include: the issue of jurisdiction in the case of territory occupation; the list of obligations of the state during armed conflicts; the limits of the need to use force in legitimate military actions, in the conditions of the need to counter terrorist acts, the implementation of special operations; peculiarities of the investigation of facts of deprivation of life. It was concluded that the right to life should be understood as a fundamental, inalienable, absolute human right, which should be considered in two aspects: first, as a person's right to freedom from any illegal encroachments on life by the state, its representatives or private individuals; secondly, as a person's right to freely manage his own life.

Key words: *human rights, right to life, meaning of the right to life.*

© Мельниченко Б., Воронецька Ю., 2024

Постановка проблеми. Права і свободи людини є найважливішою складовою загальнолюдської системи цінностей сучасного людства, надбанням цивілізації в правовій і політичній сферах, загальновизнаним критерієм суспільного та національного розвитку на сучасному етапі.

Для України питання прав людини нині набуває надзвичайної актуальності. Сьогодні наша держава переживає один із найважчих періодів в історії країни. Відколи 24 лютого 2022 року Російська Федерація почала повномасштабне вторгнення в Україну, життя українців змінилося. Серед масових порушень прав людини найвразливішим є право на життя. Очевидно, що потрібні рішучі заходи щодо забезпечення прав і свобод людини в умовах війни та посилення відповідальності за порушення міжнародних норм у сфері захисту прав людини. У цьому контексті особливої уваги потребує дослідження питання захисту права людини на життя.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемні питання здійснення права людини на життя розглядали в своїх численних працях такі українські учені, як: М. М. Гнатовський, О.В. Домбровська, М.С. Кельман, О.В. Островська, В. Ф. Погорілко, О. Г. Рогова, Г. Б. Романовський, А. С. Токарська, Л.В. Ярмол та інші.

Мета статті – здійснити загальну характеристику права людини на життя крізь призму сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу. У літературі справедливо звертають увагу на те, що права людини є однією з найважливіших цінностей, які їй належать. Уявити собі людину без прав неможливо. Очевидно, значну частину прав людина може реалізувати не відразу, а поступово, відповідно до свого розвитку, умов, обставин і бажання. Інститут прав людини привертав і надалі привертатиме увагу науковців, доки існуватиме людство [1].

Варто зазначити, що серед науковців немає єдності думок щодо визначення поняття права людини на життя. Так, В. Б. Островська стверджує, що право людини на життя є основоположним, пріоритетним і фундаментальним правом людини [2, с. 147]

О. Б. Ковальчук та А. В. Редько зазначають, що право на життя в міжнародних документах та Основних Законах країн світу визначається як абсолютне і невід'ємне право кожної людини [3, с. 162].

На думку О. Г. Рогової, право людини на життя – це свобода людини безпосередньо реалізовувати можливості, які вона має внаслідок своєї належності до виду Homo sapience, та задовольняти необхідні сутнісно-якісні біологічні, соціальні, духовні, економічні та інші потреби, неподільні із самою людиною, що об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути всезагальними [4, с. 13].

Х. Б. Романів вказує, що право на життя – це ціннісний критерій, що дозволяє оцінити не тільки «людяність» суспільства, антропоцентризм права, але й дії держави, закону, законності, правового порядку [5, с. 316].

Підтримуємо думку про те, що право на життя – це сумарне суб'єктивне право, що припускає передбачену для індивіда нормами об'єктивного права міру можливої поведінки щодо користування життям як соціальним благом у цілях підтримки свого біологічного існування і саморозвитку особистості, здійснювану індивідом за допомогою його власних фактичних і юридичних дій, включаючи вимоги до інших суб'єктів права, крім держави, а також забезпеченим з боку держави і суспільства абсолютним обов'язком щодо збереження, охорони і забезпечення гідного життя [6, с. 30].

Внаслідок того, що права людини є комплексним соціальним явищем, в якому концентруються різноманітні форми соціальної дійсності та суспільної свідомості, змісту прав людини притаманні різні аспекти.

В. Ф. Погорілко в зміст права на життя включає: а) проведення державою миролюбної політики, яка виключає війни та конфлікти; б) заборону вбивств; в) боротьбу із злочинністю, особливо з терористичними акціями; г) попередження дитячої смертності; д) охорону від нещасних випадків на виробництві; е) профілактику дорожньо-транспортних пригод; є) профілактику пожежної безпеки; ж) заборону смертної кари тощо [7, с. 269].

На думку О. В. Домбровської, зміст права людини на життя охоплює такі елементи, як: визначення початку та кінця життя (можливість людини існувати в часі і просторі, тобто діяти чи бездіяти на власний розсуд); охорону життя (можливість людини вимагати від зобов'язаних суб'єктів забезпечити існування в часі і просторі; гарантії від свавільного позбавлення людини життя; захист людиною свого життя та життя інших людей від протиправних посягань); користування захистом життя людини з боку держави; розпорядження власним життям; можливість постійно користуватись таким абсолютним природним соціальним благом існування в часі і просторі; можливість звертатись до компетентних і зобов'язаних суб'єктів з вимогою про відновлення порушеної можливості чи відшкодування збитків при посяганні на

життя; запобігання передчасній смертності, включаючи дитячу; протипожежні профілактичні дії [8, с. 37–38].

Актуальність і важливість права людини на життя, його реалізація та захист є очевидними, оскільки без такого фундаментального права всі інші права втрачають будь-яке значення. Життя є необхідною умовою реалізації всіх прав і свобод людини. Це право закріплено в усіх договорах про права людини і є частиною загального міжнародного права.

Право на життя закріплено в ст. 3 Загальної декларації прав людини, яка визначає, що «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» [9]. Ширше поняття права на життя визначено у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., де у ст. 6 вказано, що «право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [10].

Ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) визначає, що «право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: a) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання» [11].

Ст. 15 ЄКПЛ встановлює умови відступу від своїх зобов'язань за цією Конвенцією під час війни чи іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації. Це передбачає можливість будь-якої Високої Договірної Сторони вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

Однак це положення не є підставою для відступу від статті 2 (за винятком випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій), а також від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

Зауважимо, що специфіка зобов'язань держави щодо захисту права на життя в умовах військових конфліктів включає: питання юрисдикції у випадку окупації території; перелік зобов'язань держави під час збройного конфлікту; межі необхідності застосування сили при правомірних воєнних діях, в умовах необхідності протидії терористичним актам, здійсненні спеціальних операцій; особливості розслідування фактів позбавлення життя [12].

Також варто зазначити, що, коли йдеться про міжнародні нормативні акти, які захищають право людини на життя, міжнародне право не містить обов'язкових норм щодо одночасного застосування під час збройних конфліктів норм міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини (МППЛ). Однак, як було вже неодноразово вказано в рішеннях Міжнародного Суду ООН, Генеральної Асамблеї, Комісії з прав людини ООН, міжнародна практика все ж визнає обов'язковість їх одночасного застосування, причому МГП виступає як lex specialis щодо МППЛ. Саме тому відносини щодо захисту права на життя, які виникають під час збройних конфліктів в зоні ведення бойових дій, регулюються передусім нормами МГП, поширюючи його охорону тільки на підзахисних осіб: поранених, хворих, військовополонених, цивільне населення та осіб, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у бойових діях. Зокрема, найважливішими нормативними актами цієї галузі є: Женевські конвенції 1949 р. та два Додаткових протоколи до них, Гаазькі конвенції 1907 р., звичаєві норми та ін. [13].

В Україні право на життя закріплене ст. 27 Конституції України, де вказано, що «кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [14].

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України не лише внесла певні корективи у здійснення захисту прав людини, а й фактично стала основним джерелом порушення прав і свобод людини і громадянина, оскільки спричинила матеріальну та моральну шкоду, щоденно порушуючи та руйнуючи нормальний спосіб життя українців. Притягнути до відповідальності всіх винних наразі неможливо, оскільки військова агресія Росії не припиняється, але всі порушення прав і свобод громадян мають бути задокументовані [15].

Сьогодні, в у мовах війни в Україні, агресія Росії супроводжується безпрецедентним знищенням цивільного населення, включаючи дітей, руйнуванням українських міст, культурних і духовних цінностей, що зму-

шує керівництво країни і звичайних громадян шукати справедливості, звертаючись за захистом своїх прав і свобод.

Захист прав і свобод людини в умовах війни гарантує кожному обирати той чи інший законний спосіб захисту своїх порушених прав. Права людини гарантовано мають бути забезпечені публічною владою з метою їх реалізації громадянами. Так, наприклад, норми національного законодавства передбачають право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, Конституція і законодавство України передбачають можливість здійснення громадянами певних дій, а також утворення системи органів держави, призначенням якої є допомога громадянам у реалізації й захисті їх прав.

Зауважимо, що захист прав людини за своїм змістом є доволі широким явищем, яке передбачає і юридичні, і неюридичні засоби діяльності – політичного, ідеологічного, економічного характеру. Загалом під механізмом захисту прав людини варто розуміти сукупність юридичних та інших гарантій (політичних, економічних, ідеологічних), які спрямовані на припинення порушення прав людини, усунення перешкод для їх реалізації, відновлення, визнання чи підтвердження можливостей людини [1, с. 29].

Ст. 55 Конституції України прописано, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Міжнародні механізми захисту прав людини реалізуються шляхом звернення до міжнародних органів та до спеціальних міждержавних правозахисних організацій. Особливостями є те, що в більшості випадків рішення даних органів є обов'язковими до виконання, а отже, вони можуть дійсно впливати на суб'єктів міжнародного права та сприяти тому, щоб міжнародна спільнота не ігнорувала порушення прав людини [16].

Зауважимо, що Європейський суд з прав людини жодного разу у своїй практиці не застосовував підставу відступу від права на життя «через правомірні воєнні дії». Для того, щоб визначити, чи було порушене право на життя у випадку виключно необхідного застосування сили, варто враховувати наступні фактори: пропорційність застосування сили у конкретній ситуації та мети, якої прагнула досягти держава, чи можливо було застосувати безпечніші способи для досягнення цієї мети та чи використала держава всі засоби для того, щоб мінімізувати ризики під час використання сили. Зобов'язання держави щодо захисту права на життя повинні дотримуватись і під час збройних конфліктів, і незважаючи на те, що міжнародні договори дозволяють державам робити відступ від дотримання окремих норм під час надзвичайних ситуацій, відступати від права на життя недопустимо [12].

Підтримуємо думку про те, що надалі необхідно продовжувати розвивати міжнародний механізм захисту прав і свобод людини і громадянина, щоб зробити його ефективнішим і дієвішим. Для цього варто: 1) посилити вплив міжнародних органів і організацій на уряди, які порушують права людини; 2) спростити процедури розгляду випадків порушення прав людини міжнародними органами і організаціями; 3) розширити можливості міжнародних органів і організацій щодо відновлення порушених прав людини [17].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Його положення є першочерговою необхідною передумовою реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина. Це право закріплено в основних міжнародних документах та національних конституціях. Право на життя розуміємо як фундаментальне, невідчужуване, абсолютне право людини, яке доцільно розглядати у двох аспектах: по-перше, як право особи на свободу від будь-яких незаконних зазіхань на життя з боку держави, її представників або приватних осіб; по-друге, як право особи вільно розпоряджатися власним життям.

Література:

1. Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія / М. С. Кельман, А. С. Токарська, Л. В. Ярмол, С. Б. Цебенко, А. О. Дутко. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.

2. Островська Б. В. Право людини на життя від моменту її зародження в контексті права та моралі. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2016. № 2. С. 140–149.

3. Ковальчук О. Б., Редько А. В. Захист права на життя: окремі аспекти в контексті сучасних ризиків. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки».* 2019. Вип. 24. С. 161–169.

4. Рогова О.Г. Право на життя в системі прав людини: автореф. дис. … канд. юрид. наук.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2006. 21 с.

5. Романів Х. Б. Жити гідно як зміст права на життя. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 7. С. 314–316. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/81.pdf (дата звернення: 27.05.2024).

6. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 26–30.

7. Конституційне право України: підручник / О. В. Городецький, М. І. Корнієнко, Є. Я. Кравець та ін.; за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка, 1999. 520 с.

8. Домбровська О. В. Зміст конституційного права на життя людини та громадянина. *Право України.* 2002. № 5. С. 37–41.

9. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 27.05.2024).

10. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Прийнято 16 грудня 1966 року, набув чинності 23 березня 1976 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 27.05.2024).

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 27.05.2024).

12. Бунчук О. Право на життя в умовах війни?! Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. 2022. URL: https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny/ (дата звернення: 27.05.2024).

13. Гнатовський М. М. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для юристів громадських приймалень. Одеса: Фенікс, 2015. 92 с.

14. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України.* 1996, № 30. Ст. 141.

15. Дорошенко В. А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 2. С. 323–326. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf (дата звернення: 27.05.2024).

16. Аблязов Д. Е., Кузнецова Л. В. Міжнародно-правовий захист прав людини в умовах сучасних геополітичних викликів. *Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення*: збірник тез Науково-практичного круглого столу, присвяченого 75-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Хмельницький, 8 грудня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. 148 с.

17. Шурак Н. І. Міжнародний механізм захисту прав і свобод людини і громадянина. Заклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая». URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/02/552.pdf (дата звернення: 27.05.2024).

УДК 342.7-054.73
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.4

Валентина ОРЛЕНКО
аспірантка кафедри національної безпеки, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», valentinaorlenko60@ukr.net
ORCID: 0009-0004-7243-1237

РОЛЬ ОБСЄ У РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

У статті детально розглянуто роль Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) у впровадженні міжнародних стандартів захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які є однією з найвразливіших категорій населення під час збройних конфліктів та кризових ситуацій. Зазначено, що ОБСЄ, як найбільша регіональна організація, має широкий мандат у питаннях безпеки та захисту прав людини. Її діяльність зосереджується на забезпеченні стабільності, попередженні конфліктів, моніторингу ситуацій з порушенням прав людини, а також на сприянні миротворчим процесам. Важливу роль у захисті ВПО відіграє міжнародна співпраця, зокрема взаємодія з такими організаціями, як Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), яка дозволяє координувати дії та уникати дублювання зусиль. Особливу увагу приділено оцінці ефективності спеціальних моніторингових місій ОБСЄ, які є важливим механізмом у забезпеченні безпеки та прав людини. Як приклад наведено Спеціальну моніторингову місію (СММ) ОБСЄ в Україні, що діяла з 2014 до 2022 року. Ця місія здійснювала неупереджене спостереження за ситуацією в зоні конфлікту, а також фіксувала порушення прав людини, надаючи міжнародним партнерам і зацікавленим сторонам актуальну інформацію для прийняття рішень. Крім того, СММ сприяла діалогу між сторонами конфлікту, що допомогло запобігти ескалації насильства. У дослідженні виявлено, що хоча ОБСЄ має значний потенціал у забезпеченні захисту ВПО, існують певні проблеми. Однією з основних є недостатня інтеграція місцевих організацій та громадянського суспільства у процеси, що спрямовані на захист ВПО. Це створює прогалини у співпраці та знижує ефективність заходів з реабілітації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нові громади. Важливою перешкодою є також обмежений доступ місій ОБСЄ до певних регіонів через безпекові обмеження або відсутність правових інструментів, що ускладнює їхню роботу. У статті запропоновано кілька шляхів для покращення діяльності ОБСЄ. Насамперед, це посилення співпраці з місцевими органами влади та організаціями громадянського суспільства, які мають безпосередній доступ до постраждалого населення. Це дозволить забезпечити оперативну допомогу ВПО та створити умови для їхньої інтеграції в суспільство. Крім того, рекомендується розширити юридичні повноваження місій ОБСЄ, що дозволить їм більш ефективно реагувати на порушення прав ВПО, а також запровадити спеціальні механізми для моніторингу та захисту прав ВПО на всіх етапах конфлікту. Таким чином, діяльність ОБСЄ у сфері захисту ВПО є ключовою для стабілізації ситуацій у постконфліктних регіонах, однак потребує подальшого вдосконалення та тіснішої взаємодії з місцевими та міжнародними партнерами для забезпечення максимальної ефективності.

Ключові слова: *ОБСЄ, внутрішньо переміщені особи (ВПО), міжнародні стандарти, захист прав людини, моніторинг, конфлікт, міжнародні стандарти, національні суди, імплементація рішень, захист вразливих груп, міжнародні механізми, правова гармонізація, реформа судової системи, якісні та доступні публічні послуги, права споживачів, механізми захисту, вирішення спорів, управління ризиками, національна безпека.*

Valentyna Orlenko. THE ROLE OF THE OSCE IN IMPLEMENTING INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The article provides a detailed analysis of the role of the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) in implementing international standards for the protection of internally displaced persons (IDPs), who represent one of the most vulnerable population groups during armed conflicts and crises. It is noted that the OSCE, as the largest regional organization, has a broad mandate in matters of security and human rights protection. Its activities focus on ensuring stability, preventing conflicts, monitoring human rights violations, and supporting peacebuilding processes. International cooperation, particularly with organizations such as the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), plays a crucial role in protecting IDPs by coordinating actions and avoiding duplication of efforts. Special attention is given to the evaluation of the effectiveness of OSCE's special monitoring missions, which serve as vital mechanisms for ensuring security and human rights protection. The OSCE Special Monitoring Mission (SMM) in Ukraine, which operated from 2014 to 2022, is presented as a case study. This mission conducted impartial observations of the conflict zone and documented human rights violations, providing timely information to international partners and stakeholders for decision-making. Furthermore, the SMM facilitated dialogue between conflict parties, helping to prevent the escalation of violence. The study reveals that, despite OSCE's significant potential in protecting IDPs, there are certain challenges. One of the key issues is the insufficient integration of local organizations and civil society into processes aimed at protecting IDPs. This creates gaps in collaboration and reduces the effectiveness of rehabilitation and integration measures for IDPs in new communities. Another major obstacle is the restricted access of OSCE missions to certain regions due to security constraints or a lack of legal instruments, complicating their operations. The article proposes several ways to improve OSCE's activities. First, strengthening cooperation with local authorities and civil society organizations,

© Орленко В., 2024

which have direct access to the affected population, is suggested. This will enable the provision of prompt assistance to IDPs and create conditions for their integration into society. Additionally, expanding the legal powers of OSCE missions is recommended to allow for more effective responses to IDP rights violations, as well as introducing special mechanisms for monitoring and protecting IDP rights at all stages of the conflict. Thus, OSCE's activities in the field of IDP protection are crucial for stabilizing post-conflict regions, but they require further improvement and closer cooperation with local and international partners to ensure maximum effectiveness.

Key words: *OSCE, internally displaced persons (IDPs), international standards, human rights protection, monitoring, conflict, international standards, national courts, implementation of decisions, protection of vulnerable groups, international mechanisms, legal harmonization, judicial system reform, high-quality and accessible public services, consumer rights, protection mechanisms, dispute resolution, risk management, national security.*

Постановка проблеми. Проблема захисту прав внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) на сьогодні є однією з найактуальніших у світі, особливо в умовах зростання кількості конфліктів і криз, що змушують мільйони людей залишати свої домівки. Міжнародне співтовариство активно шукає ефективні механізми для забезпечення захисту цих осіб, і важливу роль у цьому процесі відіграє Організація з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ). ОБСЄ як одна з найбільших регіональних організацій світу активно сприяє впровадженню міжнародних стандартів у галузі захисту прав ВПО, забезпечуючи платформу для співпраці між державами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством. У цьому контексті важливим є аналіз ролі ОБСЄ у реалізації міжнародних стандартів захисту внутрішньо переміщених осіб, а також оцінка ефективності її зусиль у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження важливості ролі ОБСЄ та міжнародних стандартів у захисті прав людини та внутрішньо переміщених осіб підкреслюють ключову роль цієї організації у забезпеченні стабільності та безпеки в умовах конфлікту. О. Банчук, Р. Куйбіда, М. Середа [1] підкреслюють значення громадського моніторингу судових процесів для забезпечення прозорості правосуддя. Р. Куйбіда, О. Сироїд [3] зосереджуються на важливості правильного написання судових рішень, зокрема з урахуванням міжнародних стандартів. Т. Фулей [9-10] у своїх працях розглядає практичне застосування рішень Європейського суду з прав людини, що є важливим для національного правосуддя в умовах конфлікту. Експертні дебати «Prism Security Debates» [2] та публікації щодо реакції ОБСЄ [4-6; 11-17] на кризу в Україні демонструють роль організації в забезпеченні безпеки та стабілізації регіону. Документи, такі як Стамбульський документ [7] і Статут ООН [8], підкреслюють важливість міжнародних механізмів у врегулюванні конфліктів. Більшість досліджень зосереджуються на міжнародному вимірі, однак бракує інформації про те, як ОБСЄ співпрацює з локальними організаціями та урядами для захисту ВПО.

Метою статті. Стаття спрямована на аналіз ключових ініціатив ОБСЄ, оцінку ефективності її механізмів і співпраці з іншими міжнародними організаціями для забезпечення прав і безпеки ВПО в умовах сучасних викликів та конфліктів.

Виклад основного матеріалу. ОБСЄ є однією з найбільших регіональних організацій у світі, створеною відповідно до Глави VIII Статуту ООН. Вона об'єднує 57 держав-учасниць. На Стамбульському саміті 1999 року країни-учасниці ОБСЄ затвердили Платформу Безпеки, яка спрямована на розвиток співпраці та зміцнення відносин між організаціями й установами, що працюють над забезпеченням комплексної безпеки в зоні відповідальності ОБСЄ. Ця Платформа передбачає також співпрацю з різними органами та агентствами ООН [7].

У 1998 році ОБСЄ та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ) підписали Меморандум про посилення співпраці, визнавши важливість зв'язку між конфліктами та переміщенням населення. Відтоді обидві організації активно взаємодіють у широкому колі питань, включаючи обмін оперативною інформацією та координацію дій, щоб уникнути дублювання зусиль і максимально ефективно використовувати наявні ресурси [12-14].

З огляду на конфлікти та постконфліктні ситуації, дії щодо захисту прав біженців і ВПО мають важливе значення для системи безпеки ОБСЄ. Рішення проблем переміщення та запобігання його подальшому поширенню нерозривно пов'язане з вирішенням конфліктів і досягненням миру. Невирішені проблеми примусового переміщення можуть призвести до нестабільності, що загрожує мирним процесам. Крім того, переміщення часто стає причиною нової хвилі напруженості в окремих країнах або регіонах, а добровільне повернення людей неможливе без гарантій безпеки.

В умовах невідновленої власності та за відсутності інших необхідних умов, вирішення конфлікту та проблем внутрішньо переміще-

них осіб вимагає співпраці між кількома організаціями, включно з ОБСЄ. ОБСЄ відрізняється комплексним підходом до безпеки, який включає охоплення всіх етапів конфліктного циклу та широку присутність на місцях.

Міжнародна присутність, зокрема місії ОБСЄ, відіграє важливу роль у запобіганні ескалації конфліктів та порушень прав людини. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (ділі – СММ) розпочала свою роботу 21 березня 2014 року у відповідь на офіційне звернення уряду України до ОБСЄ та за згодою всіх 57 держав-учасниць організації. Місія працювала до 31 березня 2022 року, виконуючи важливу роль у забезпеченні стабільності та моніторингу ситуації в країні протягом цього періоду [4-6].

СММ була неозброєною цивільною місією, яка діяла цілодобово, без перерв, у всіх регіонах України. Основна мета місії полягала в тому, щоб забезпечувати неупереджене і об'єктивне спостереження за ситуацією в сфері безпеки та регулярно звітувати про події на місцях. Окрім моніторингу, важливою складовою діяльності СММ було сприяння діалогу між усіма сторонами конфлікту, з метою зниження напруги та пошуку шляхів мирного врегулювання. Завдяки своїй присутності СММ сприяла відкриттю каналів для комунікації та підтримувала процес стабілізації ситуації в країні [8].

Місія виконувала завдання як на політичному, так і на гуманітарному рівні, допомагаючи фіксувати випадки порушення прав людини та збройні інциденти, що загрожували безпеці цивільного населення. Її робота була важливим елементом міжнародних зусиль, спрямованих на стабілізацію та врегулювання конфлікту в Україні [1].

Польові операції ОБСЄ базуються на індивідуальних мандатах, що мають спільні риси. Вони розгортаються на тривалий, але обмежений період у приймаючих країнах, з обов'язковим погодженням уряду цих країн та підписанням Меморандуму про взаєморозуміння. Польові співробітники ОБСЄ часто є єдиними представниками міжнародної спільноти, присутніми безпосередньо у зонах конфліктів з реальними або потенційними випадками переміщення населення.

У Рішенні Ради міністрів ОБСЄ №3/11 «Про елементи конфліктного циклу», ухваленому у Вільнюсі в 2011 році, підкреслюється важливість раннього попередження, швидкого реагування, діалогу для посередництва та постконфліктної реабілітації, особливо для захисту прав осіб, що перебувають під загрозою [1].

Особи, які зазнали примусового переміщення або постраждали від нього, повинні отримувати належний захист на всіх етапах конфліктного циклу. Для підвищення ефективності ОБСЄ в цьому напрямі Центр із запобігання конфліктам разом із Верховним комісаром ООН у справах біженців підготували «Пам'ятку щодо заходів захисту». Цей документ є практичним інструментом для співробітників ОБСЄ на місцях, а також допомагає голові ОБСЄ, державам-учасницям і органам організації глибше дослідити зв'язок між конфліктами та переміщенням, з метою посилення кризового управління та координації зусиль. Пам'ятка також сприяє реалізації Рішення Ради міністрів №3/11. Конфліктний цикл поділено на чотири стадії, кожна з яких включає визначені завдання [15].

Стадія І: Раннє попередження та запобігання конфліктам

1. Зміни в контексті та їхній вплив на суспільство. Основними аспектами цієї стадії є: а) обмеження свободи пересування для всього населення або окремих його груп; б) важливі політичні події та реакція на них як на національному, так і на міжнародному рівнях; в) випадки загального чи цілеспрямованого насильства, наприклад, напади на етнічні або релігійні меншини; г) образи, залякування та примус; реакція та можливості реагування з боку правоохоронних і судових органів; д) поширення чуток на важливі суспільні теми, підбурювальні виступи або дії громадських лідерів, місцевих політиків чи державних службовців, а також мова ворожнечі у ЗМІ; ж) загрози життю, безпеці та добробуту цивільного населення, випадки сексуального та гендерного насильства; з) насильницьке вербування дорослих і дітей, а також наявність організованої злочинності; і) погіршення соціально-економічної ситуації, обмеження доступу до товарів першої необхідності та державних послуг; к) вплив поганих погодних умов, що обмежує можливість доступу до віддалених районів. Усе це може спричинити порушення безпеки, що негативно впливає на меншини або переміщені групи населення, через що люди починають готуватися до втечі.

2. Вимушене переміщення через порушення прав людини та загрозу переслідувань. Порушення прав людини та цілеспрямоване переслідування окремих етнічних чи соціальних груп, а також зростання загального насильства призводять до збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб або тих, хто шукає статус біженця для отримання міжнародного захисту.

3. Загострення ситуації та масове переміщення. В умовах загострення конфлікту, збільшення насильства та порушень прав людини, міжнародного гуманітарного права, або інших дестабілізаційних факторів спостерігається масштабне переміщення населення. Це часто супроводжується поспішним від'їздом через брак часу для підготовки, відсутність необхідних послуг або особистих документів. Внутрішньо переміщені особи можуть стикатися з обмеженнями свободи пересування, ворожістю, нападами та насильством з боку державних чи недержавних акторів.

Стадія II: Врегулювання кризи під час гострого і тривалого конфлікту.

1. Свобода пересування в пошуках безпеки. В умовах відкритого конфлікту між двома або більше сторонами, де залучені регулярні або нерегулярні збройні формування, цивільне населення стикається з обмеженнями щодо вільного пересування як у межах країни, так і при спробі перетину державного кордону. Люди, які опинилися в зоні конфлікту, піддаються значним загрозам для життя, фізичної безпеки та ризику порушення їхніх прав. Цивільні можуть бути змушені залишити свої домівки або, навпаки, примушені до повернення чи переміщення до інших небезпечних зон. Умови на кордонах або вимоги для перетину кордону можуть ще більше ускладнити їх становище, обмежуючи можливості для втечі.

2. Безпека та першочергові потреби ВПО у місцях тимчасового перебування. Переміщені особи шукають безпеку в інших населених пунктах, які можуть бути розташовані поруч із зоною конфлікту або кордоном, що підвищує ризик їхнього залучення до збройних операцій. Поселення можуть стати об'єктом нападів або мішенню для військових операцій. ВПО часто знаходять притулок серед родичів або у вже сформованих громадах переміщених осіб, хоча їхня соціальна та родинна підтримка може бути порушена через втечу. Спеціальної допомоги потребують діти, люди з інвалідністю, літні люди та інші вразливі категорії населення, які залишилися без підтримки. Переміщені особи можуть знаходити прихисток у приватних будинках, неформальних поселеннях або приміщеннях, виділених місцевою владою. Однак, використання шкіл для поселення ВПО не рекомендується, оскільки це перешкоджає освітньому процесу. Все це ускладнюється обмеженими можливостями забезпечення необхідної допомоги, включаючи вирішення проблем психічного здоров'я.

3. Захист, координація та ефективна співпраця. Важливими аспектами є типи організацій, присутніх у зоні кризи, їхні можливості для реагування, а також наявність додаткових повноважень. Важливо забезпечити комунікацію між організаціями, що працюють на місцях, і штаб-квартирою через офіційні та неофіційні канали, а також наявність механізмів для обміну інформацією та аналітичними даними. Для максимізації ресурсів необхідно координувати польовий моніторинг і регулярно включати питання захисту ВПО до звітів ОБСЄ. Злагоджені дії та спільні звернення до влади можуть сприяти дотриманню міжнародних стандартів захисту прав людини та норм міжнародного права.

Стадія III: Врегулювання тривалого конфлікту

1. Права ВПО та обов'язки держави. Основна відповідальність за захист внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і надання їм гуманітарної допомоги лежить на національних органах влади. Держави також повинні прагнути до пошуку довгострокових рішень для ВПО у своїх межах.

2. Проблеми безпеки та ризики для поселень ВПО. Гостра загроза безпеці може зникнути або переміститися в інші райони, але більшість ВПО залишається в тимчасових поселеннях. Якщо ці поселення розташовані поблизу кордонів або зони військових дій, їхній цивільний статус може бути під загрозою через присутність збройних елементів. Такі поселення можуть бути сприйняті як політично залучені, що робить їх мішенню для нападів. Будь-які акти насильства, зокрема загрози та напади на ВПО, що не беруть участь у бойових діях, заборонені відповідно до міжнародного гуманітарного права та Керівних принципів ООН. Окрім прямих загроз безпеці через конфлікт, ВПО можуть також зіштовхнутися з внутрішніми ризиками, які є менш очевидними, але не менш небезпечними.

3. Інтеграція питань переміщення в довгострокові зусилля з мирного врегулювання. Запобігання новим переміщенням тісно пов'язане з досягненням стійкого миру. Невирішені проблеми переміщення можуть стати джерелом нестабільності, загрожуючи миротворчим процесам. Водночас, тривалі рішення для ВПО, такі як повернення чи репатріація, не можуть бути досягнуті, поки не буде забезпечено їхню безпеку, відновлено майно та створено умови для стабільного виходу з конфлікту.

Стадія IV: Постконфліктний перехід та реабілітація

1. *Заходи з укріплення довіри.* Укріплення довіри є ключовою складовою роботи ОБСЄ і спрямоване на зміну поглядів і відновлення

відносин між спільнотами та сторонами конфлікту. Хоча ці заходи можуть охоплювати політичні, економічні, екологічні та соціальні сфери, основою для успішної реабілітації є побудова довіри на особистому рівні, що сприяє зміцненню миру і відновленню суспільства. Втім, заходи з укріплення довіри не вирішують кореневих причин конфлікту і залежать від готовності всіх сторін до мирного врегулювання. Співпраця між ОБСЄ, міжнародними агентствами та органами безпеки може сприяти успішній реалізації таких заходів, наприклад, у вигляді візитів типу «приїхати й побачити», які, у разі успіху, можуть бути повторені й розширені для залучення більшої кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО) або біженців.

2. *Моніторинг репатріації, повернення та (ре)інтеграції ВПО.* ОБСЄ, маючи великі повноваження у сфері безпеки, відіграє важливу роль у моніторингу процесів репатріації, повернення та (ре)інтеграції ВПО. Такий моніторинг дозволяє своєчасно виявляти порушення безпеки, забезпечувати рівний доступ до прав та засобів захисту, а також швидко інформувати відповідні органи про можливі порушення на місцевому рівні. Моніторинг є потужним інструментом для забезпечення належного управління, дотримання прав людини і посилення спроможності місцевих органів влади.

3. *Інтеграція питань повернення та (ре) інтеграції у сферу належного управління.* Питання повернення та (ре)інтеграції ВПО повинні бути враховані в рамках програмного підходу до належного управління. Польові співробітники ОБСЄ мають відображати ці події у своїх звітах і забезпечувати тісний зв'язок із виконавчими структурами організації.

4. Примирення в контексті (ре)інтеграції ВПО. Згідно з концептуальним документом ОБСЄ, примирення розглядається як процес, спрямований на подолання конфліктів шляхом трансформації політичних та соціальних відносин. Цей процес повинен базуватися на довірі, рівноправності, визнанні відмінностей, партнерстві та спільних інтересах. Примирення має не лише політичний, але й когнітивний аспект, який передбачає зміну усталених негативних уявлень і перетворення їх на конструктивні відносини.

Польові операції ОБСЄ на всіх етапах не є обов'язковими, але пропонують конкретні дії, такі як моніторинг ситуації на місцях, правозахисна діяльність, співпраця з іншими організаціями, зокрема ВКБ ООН, Міжнародним Комітетом Червоного Хреста та іншими, для забезпечення безпеки та дотримання прав ВПО [9-10].

Протягом свого існування ОБСЄ сформувала всеосяжний порядок денний, який охоплює практично всі сучасні виклики, з якими стикається світова спільнота. В основі цього порядку лежить широке розуміння безпеки, що дозволяє організації ефективно реагувати на широкий спектр проблем, включаючи гібридні війни, транснаціональні загрози, захист прав людини та питання міграції, пов'язані з особистою безпекою. ОБСЄ діє як потужний інструмент для раннього попередження та реагування на кризи, забезпечуючи міжнародну підтримку та координацію зусиль на різних етапах конфліктного циклу.

Одним із ключових аспектів діяльності ОБСЄ є робота з наслідками вимушеного переміщення під час і після конфліктів. Вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та біженців є центральною темою в питаннях безпеки, яка потребує тісної співпраці з місцевими органами влади, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Комплексний підхід до безпеки, який використовує ОБСЄ, дає можливість охоплювати не лише політичні аспекти вимушеного переміщення, але й економічні, екологічні та соціальні. Права людини також залишаються одним із ключових пріоритетів, що забезпечує всебічну підтримку та захист переміщених осіб.

Завдяки цьому підходу ОБСЄ має унікальну здатність сприяти стабільності та постконфліктній реабілітації, забезпечуючи відновлення нормального життя для людей, які постраждали від конфліктів. Це включає не лише моніторинг ситуації на місцях, але й підтримку довгострокових рішень для переселенців, таких як репатріація, інтеграція в нові громади або повернення до рідних місць проживання. ОБСЄ також активно взаємодіє з міжнародними структурами для того, щоб гарантувати дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини та гуманітарного права, роблячи вагомий внесок у побудову миру та забезпечення безпеки [17].

Висновки і пропозиції. Одним із головних напрямків роботи місії в Україні було забезпечення дотримання прав ВПО. Це включало моніторинг умов їхнього перебування, захист прав та сприяння у вирішенні проблем, пов'язаних з переселенням. СММ активно взаємодіяла з місцевими органами влади, щоб забезпечити ВПО належний захист, а також сприяла поверненню до нормального життя.

ОБСЄ ефективно співпрацювала з іншими міжнародними організаціями, зокрема

з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ), що дозволило забезпечити скоординовану відповідь на кризи. Меморандум про співпрацю між ОБСЄ та УВКБ сприяв уникненню дублювання зусиль і забезпечив оптимальне використання ресурсів.

Важливою складовою місії була допомога у процесі постконфліктної реабілітації, включаючи питання повернення ВПО, інтеграції їх у нові громади та створення безпечних умов для життя. Завдяки своєму комплексному підходу до безпеки, ОБСЄ сприяла процесам відновлення, поєднуючи політичні, економічні, соціальні та екологічні аспекти.

Пропозиції для покращення діяльності ОБСЄ в Україні:

1. Посилення юридичних повноважень. ОБСЄ може розглянути можливість надання місії більш чітких юридичних повноважень для моніторингу та захисту прав ВПО, включаючи можливість вжиття правових заходів у випадках порушення прав людини.

2. Створення спеціальних механізмів захисту ВПО. Доцільно розробити спеціальні правові механізми на національному рівні для захисту ВПО, що відповідатимуть міжнародним стандартам. ОБСЄ може сприяти розробці цих механізмів шляхом надання консультацій урядам і місцевим органам влади.

3. Розширення співпраці з місцевими організаціями. Важливо посилити співпрацю з місцевими громадськими організаціями, що працюють у сфері прав людини та захисту ВПО. Це дозволить краще реагувати на проблеми на місцях і забезпечити оперативне вирішення питань, пов'язаних з переміщенням і захистом прав.

4. *Підвищення спроможності моніторингу.* З метою підвищення ефективності роботи, ОБСЄ варто посилити свої механізми моніторингу, зокрема використання сучасних технологій для відстеження ситуації в конфліктних зонах. Це допоможе більш оперативно реагувати на порушення і вживати відповідних заходів.

5. *Акцент на миротворчих ініціативах*. Зважаючи на роль ОБСЄ у миротворчості, необхідно збільшити кількість ініціатив, спрямованих на сприяння діалогу між сторонами конфлікту. Місія може відігравати активнішу роль у медіації та забезпеченні підтримки мирних переговорів.

Таким чином, діяльність СММ в Україні є важливим елементом у забезпеченні стабільності, захисту прав людини та сприяння мирному врегулюванню конфліктів. Пропозиції, спрямовані на посилення юридичних та практичних аспектів роботи ОБСЄ, можуть допомогти місії ще більш ефективно виконувати свої завдання у майбутньому.

Література:

1. Банчук О., Куйбіда Р., Середа М. Моніторинг судового процесу: посібник для громадських об’єднань. К. : ВАІТЕ, 2015. 70 с.

2. Експертні безпекові дебати «Prism Security Debates». Позиційний документ «Україна. ОБСЄ: безпекові питання та взаємозалежність», лютий 2016. URL: http://fes.kiev.ua/n/cms/ fileadmin/upload2/ prism_ security201602.pdf.

3. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. К. : Дрім Арт, 2013. 224 с.

4. Реакція ОБСЄ на кризу в Україні. Станом на 20 жовтня 2014 року. Військові оціночні заходи – OSCE. URL: www. files. ethz. ch/isn/184707/Ukraineian.pdf.

5. Рішення про розміщення спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні. URL: https://www.osce.org/uk/pc/225036.

6. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні. URL: https://www.osce.org/ru/special-monitoring-mission-to-ukraine-closed

7. Стамбульський документ. URL: http://www.osce.org/ru/mc/39573?download=true.

8. Статут Організації Об’єднаних Націй. Міжнародний документ. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

9. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві : роздаткові матеріали. К. : ВАІТЕ, 2013. 56 с.

10. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К. : КП ОБСЄ, 2015. 208 с.

11. Guidelines on the Protection of Human Rights Defenders : manual / handbook: OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. Warsaw, ODIHR OSCE, 2014. 152 p.

12. Human Rights Defenders in the OSCE Region: Challenges and Good Practices (April 2007 – April 2008). Warsaw : ODIHR, 2008. 52 p.

13. Human Rights Defenders in the OSCE Region: Our Collective Conscience. Warsaw : ODIHR, 2007. 92 p. 11. Joint Opinion on the Law relating to the Higher Committee for Human Rights and Fundamental Freedoms of the Republic of Tunisia (Opinion 724 /2013) Strasbourg, Warsaw, 17 June 2013. URL: www. legislationline.org/documents/id/17976

14. Materials of the course “Application of the European Convention on Human Rights and the case-law of the European Court of Human Rights” for training participants : OSCE Project Co-ordinator in Ukraine, 27 December 2017. URL: https://www. osce.org/project-coordinator-in-ukraine/364176

15. Methodology on Carrying out Monitoring of Judgements on Application of the European Convention on Human Rights and the Case-Law of the European Court of Human Rights by Judges in Ukraine : OSCE Project Co-ordinator in Ukraine, 6 June 2017. URL: https://www.osce.org/projectcoordinator-in-ukraine/321746

16. Opinion on the Law 29/1967 concerning the Judicial System, the Supreme Council of the Judiciary, and the Status of Judges in Tunisia (as amended up to 12 August, 2005) Strasbourg, Warsaw, 21 December 2013. URL: http://www. legislationline.org/documents/id/17846

17. OSCE Parliamentary Assembly Resolution on Strengthening OSCE Engagement with Human Rights Defenders and National Human Rights Institutions, 5-9 July 2007, Kyiv. URL: https://www.oscepa.org/documents/all-documents/annualsessions/2007-kyiv/declaration-8/250-2007-kyivdeclaration-eng/file.

18. Radchenko, Oleksandr, et al. (ed.). National security drivers of Ukraine: information technology, strategic communication, and legitimacy. Springer Nature, 2023.

19. Shmalenko, Iuliia; Yeftieni, Natalia; Semenets-Orlova, Inna. Impact of social media influencers on public policy and political discourse. In: International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021). Atlantis Press, 2021. p. 88–93.

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.5

Віталій ОСМОЛЯН
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», don.sahalin@meta.ua
ORCID: 0000-0002-9389-5581

ПРИЙОМИ ДОПИТУ СВІДКІВ (ПОТЕРПІЛИХ) ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ДЕФІНІЦІЯ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

У статті автором викладаються правові основи та перспективи розвитку кримінального процесуального права в світлі правової реформи в Україні. Розглядаються процесуальні ситуації, які виникають на етапі досудового розслідування та при судовому розгляді кримінальних справ, досліджуються та аналізуються прийоми допиту свідків (потерпілих) як головний критерій формування показів у кримінальних провадження та збору доказової бази у кримінальному процесі України, а також обґрунтовується необхідність ефективної співпраці працівників досудового розслідування та суду для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження, дотримання загальних засад кримінального провадження та покращення інноваційної політики України загалом. Сформовані та наведені пропозиції щодо покращення тактики та методики проведення допиту свідка (потерпілого) під час здійснення кримінального провадження. Автором наданий на розгляд науково-практичному загалу власний (авторський) процесуально-криміналістичний алгоритм відібрання показів у свідків (потерпілих). Розкривається значення та місце цих новел в системі права, криміналістики та кримінального процесу у цілому. Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм діючого законодавства у практичній діяльності криміналіста, слідчого (детектива) та судді. Привернуто увагу на необхідність подальшої наукової співпраці вчених, спеціалістів у галузі матеріального та процесуального права.

Ключові слова: *допит, детектив, показання, потерпілий, свідок, слідчий, суд, суддя, кримінальний процес, кримінальне провадження.*

Vitaliy Osmolian. METHODS OF QUESTIONING WITNESSES (VICTIMS) AS A FUNDAMENTAL DEFINITION OF THE FORMATION OF TESTIMONY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In the article, the author describes the legal foundations and prospects for the development of criminal procedural law in the light of the legal reform in Ukraine. Procedural situations that arise at the stage of pre-trial investigation and at the trial of criminal cases are considered. The article examines and analyzes the methods of questioning witnesses (victims) as the main criterion for the formation of testimony in criminal proceedings and the collection of the evidence base in the criminal process of Ukraine. The author substantiates the need for effective cooperation between pre-trial investigation workers and the court for high-quality and objective performance of the tasks of criminal proceedings, compliance with the general principles of criminal proceedings and improvement of the innovative policy of Ukraine in general. Proposals for improving the tactics and methodology of witness (victim) interrogation during criminal proceedings have been formulated and given. The author has provided the scientific and practical public with his own (author's) procedural and forensic algorithm for taking testimony from witnesses (victims). The meaning and place of these novels in the system of law, criminology and the criminal process as a whole is revealed. Conclusions were made and recommendations were made regarding the coordinated application of the norms of the current legislation in the practical activities of the criminalist, investigator (detective) and judge. Attention was drawn to the need for further scientific cooperation of scientists, specialists in the field of substantive and procedural law.

Key words: *interrogation, detective, testimony, victim, witness, investigator, court, judge, criminal process, criminal proceedings.*

Постановка проблеми. У відповідності до статті 62 Конституції України [2] особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчинені злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Разом із тим, доказами у кримінальному провадженні, у відповідності до статті 84 Кримінального процесуального кодексу України [4], є фактичні дані, отримані у передбаченому процесуальним законом порядку. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Обов'язок доказування у кримінальному процесі України покладено на слідчого та прокурора. Це покладає особливу відповідальність на слідчих (детективів), експертів та суддів (суди) щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування

© Осмолян В., 2024

і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Зазначене не уявляється можливим без суворого дотримання норм Конституції України та процедури законності. В цьому і полягає **актуальність** проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений аналіз [1–11] показав, що вчені та практики неодноразово досліджували діяльність правоохоронних органів та суду по основних питаннях отримання, формування та дослідження доказів у кримінальному провадженні в цілому та їх окремі аспекти зокрема. Проте розгляд та дослідження специфіки тактико-криміналістичних прийомів допиту свідків (потерпілих) з позиції головної процесуальної складової формування показів у кримінальних провадженнях вимагає свого детального дослідження та аналізу.

Формулювання мети статті. Метою статті є на підставі проведеного теоретичного аналізу та власного практичного досвіду розглянути процесуально-криміналістичні прийоми допиту свідків (потерпілих) як фундаментальну дефініцію формування показів у кримінальних провадженнях, а також обґрунтувати необхідність ефективної співпраці криміналістів, слідчих (детективів) та суддів (суду) для якісного та об’єктивного виконання завдань кримінального провадження, а також покращення інноваційної політики України взагалі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У відповідності до статті 95 Кримінального процесуального кодексу України [4] показаннями є відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Необхідною причиною отримання повних та достовірних показань є безпосереднє сприйняття подій органами чуттів свідка. Різні властивості предметів викликають комплекс відчуттів, створюють уявлення у формі образу. На формування конкретного образу великою мірою впливають досвід людини, рівень її розвитку, коло інтересів, професійна підготовка, що визначають знання предмету або явища. Сприймаючи властивості предметів, свідок осмислює їх, оцінює міру свого досвіду.

Існують об'єктивні та суб'єктивні фактори, які ускладнюють отримання повної інформації про подію, що мала місце та яка підлягає детальному дослідженню.

До об'єктивних факторів відноситься те, що не залежить від свідка, наприклад, несприятливі умови спостереження: короткочасність, віддаленість, ненормальна освітленість, атмосферні перешкоди; до суб'єктивних – слід віднести, по-перше, дефекти органів чуття людини, по-друге, зниження можливостей сприйняття органами чуття свідка під впливом хворобливих станів, нервових розладів, втоми, сп'яніння та інших мінливих причин.

Фіксування інформації свідком буває навмисним та ненавмисним.

Навмисне запам'ятовування зустрічається у тих випадках, коли свідок докладає зусиль для того, щоб запам'ятати цю подію. Наприклад, якщо свідок передбачає, що йому доведеться надавати в подальшому свідчення про те, що сталося, або у силу незвичайності події та інтересу до нього допитуваного. Проте найчастіше має місце ненавмисне запам'ятовування. При навмисному запам'ятовуванні довше зберігається у пам'яті отримана інформація та при відтворенні надаються більш повні та точні покази.

З плином часу виникає небезпека спотворення або навіть втрати отриманої інформації. За загальним правилом, зволікання з допитом погіршує якість показів. Проте допит безпосередньо після події кримінального правопорушення потерпілого або свідка-очевидця, які гостро переживають перебіг останньої, також може бути малоефективним. Більш повними та точними є покази на допиті, зробленому через кілька днів після кримінального правопорушення, коли переживання дещо втратили свою гостроту.

Необхідно мати на увазі, що процес забування може бути зворотним. За сприятливих умов забуті події та факти можуть бути спотворені, частково нафантазовані та вже у такому форматі закріплені у пам'яті. Це названо у психології ремінісценцією. За її допомогою можуть бути отримані нові дані на повторному допиті.

Ремінісценція (від лат. reminiscentia – спогад) – це невиразний спогад, відгомін якоїсь події або враження, це акт пригадування минулого досвіду або подій [9].

Ремінісценція пам'яті – це нормальний стан психіки: під час переповненості радісними або стресовими подіями, мнестичні процеси

людини піддаються гальмуванню, внаслідок перевантаження – це захисний механізм психіки [8]. У подальшому емоційно пофарбовані події раптово згадуються.

Надання показів свідком передує спогад ним тих обставин, що стали підставою для його виклику на допит. Іноді спогади про сприйняте виникають на більш ранніх стадіях, коли свідок подумки повертається до події кримінального правопорушення та намагається відтворити його картину. Помічаючи прогалини у своїх спогадах, свідок або залишає їх незаповненими та згадує забуте пізніше або заповнює забуте іншими уявленнями на основі отримання додаткової інформації ззовні, з власного досвіду, з колишніх спостережень. У цьому полягає серйозна загроза спотворення показів.

Точність передачі інформації про кримінальне правопорушення залежить багато в чому від того, наскільки правильно свідок вміє висловлювати свої думки. Однак навіть за високої культури мови можлива різниця між тим, про що думав свідок та що він сказав слідчому (детективу). Зазвичай такі спотворення виникають через прискорений темп допиту або труднощі у доборі слів. Іноді деякі слідчі (детективи) помилково вважають, що уповільнений темп давання показань свідком, коли останній замислюється у процесі викладу свідчень, зволікає з відповіддю на запитання слідчого (детектива), говорить про нещирість допитуваного. Необхідно пам'ятати, що, даючи свідчення, свідок одночасно і повідомляє слідчому (детективу) інформацію про кримінальне правопорушення, та, у свою чергу, й критично переосмислює свої покази, зіставляючи їх із сприйнятими раніше уявленнями. Тому темп допиту не повинен заважати свідкові аргументовано та самокритично висловлювати свої думки.

Спотворення інформації також може мати місце й при прийомі, переробці та процесуальному закріпленні показів, у випадку, коли слідчий (детектив) неправильно зрозумів свідка та зафіксував у протоколі ненавмисно «спотворені» покази. Звідси виникає необхідність обрати такі методи допиту, які виключили б або звели до мінімуму спотворення інформації при її прийомі та протоколюванні слідчим (детективом).

При протоколюванні запис показів ведеться або після закінчення усного допиту, або одночасно з ним, або з окремих етапів допиту. Як показує слідча практика, перший метод забезпечує безперервність допиту і не порушує контакту з допитуваним, але вимагає великого досвіду, хорошої пам'яті і зв'язку з ризиком спотворення і втрати інформації при записі показань. Протоколювання паралельно з усним допитом погіршує якість допиту, порушує контакт, але значно підвищує повноту та якість фіксації. Доцільніше проводити допит свідка за окремими епізодами, стадіями, що дозволяє використовувати переваги першого та другого методів допиту та без істотного погіршення якості усного допиту отримувати досить повні покази.

Використання засобів звукозапису та відеозапису покликане звести до мінімуму небезпеку спотворення інформації на стадії її отримання, переробки та процесуального закріплення. Звукозапис та відеозапис, будучи додатковими засобами фіксації, дають можливість повністю відобразити своєрідність змісту та підтекст діалогу, а також методи та особливості допиту.

У сучасному Світі із невпинним розвитком технологічного процесу звукозапис можливо здійснювати і на сучасні ґаджети.

Ґаджет (англ. gadget – пристрій) – як правило, цікава технічна новинка у вигляді електронного пристрою, або іншого засобу, що поєднує в собі високі технології і цілком реальне застосування [1].

З метою дотримання процедури законності та об'єктивності під час проведення слідчої (розшукової) дії необхідно обов'язково у протоколі проведення процесуальної дії вказати технічні особливості (маркування) електронного пристрою, який використовується у процесі збору доказів [3].

У ряді випадків виникає необхідність отримання повторних показань. Перший допит дає поштовх до спогаду забутих обставин, мобілізує пам'ять та створює сприятливі умови для заповнення прогалин у показах. Доповнення при повторному свідченні можуть бути викликані ще й тим, що частина інформації, яка повідомлена на першому допиті, була неточно зафіксована чи втрачена слідчим (детективом).

При повторному допиті свідки іноді пам'ятають та відтворюють не первинну інформацію, не сприйняту ним подію, а свої первісні свідчення про неї. Тому, на нашу точку зору, принципово неправильно розпочинати повторний допит із питання чи свідок підтверджує свої попередні покази. Це часто призводить до текстуального відтворення відомостей з раніше наданих показів. Свідки через неправильно зрозуміле ними попередження про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань (згідно статті 384 Кримінального кодексу України «Введення в оману суду або іншого

уповноваженого органу» [5]) іноді уникають доповнень та внесення змін до своїх раніше наданих показів навіть тоді, коли їх необхідність очевидна. Тому при повторному допиті доцільно роз'яснювати свідкам, що усунення неточностей та помилок у їхніх попередніх показах не може розглядатися як явна невірність (хибність) інформації та свідчень.

При повторному допиті слідчий (детектив) повинен прагнути, щоб свідок повідомляв не свої міркування, а те, що він свого часу сприйняв органами чуттів. Саме тому причини розбіжності з початковими показами, як і отримання від свідка нової інформації, повинні ретельно з'ясовуватися у допитуваного та зіставлятися з умовами сприйняття, запам'ятовування та відтворення показань. Такий підхід дозволяє правильно оцінити достовірність повторних показань.

З великою обережністю слід підходити до зміни показань потерпілими, які особливо схильні до навіювання та самонавіювання.

Навіювання (самонавіювання), сугестія – це психологічний процес, за допомогою якого людина або явище натякають, або впливають на віру, ведуть до переконань, або бачать щось без об'єктивних причин [6].

Або ж самонавіювання – свідоме саморегулювання, навіювання самому собі уявлень, почуттів, емоцій [10].

Через своє становище під впливом пережитого потерпілі зазвичай несвідомо сприймають кримінальне правопорушення у спотвореному вигляді. Повторний допит потерпілі нерідко розцінюють як недовіру слідчого (детектива) до їхніх свідчень, а тому свідки (потерпілі), не розуміючи того, самі наполягають на своїх попередніх показах, а отже і на своїй попередній «помилці».

Нижче ми пропонуємо власний (авторський) процесуально-криміналістичний алгоритм відібрання показів у свідків (потерпілих), який, у свою чергу, невід'ємно ґрунтується на вимогах законодавця, описаних у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Так, перед початком допиту слідчий (детектив) засвідчується в дійсності анкетних даних особи, яка з'явилася на допит, роз'яснює свідку його права та обов'язки та попереджає про кримінальну відповідальність за відмову або ухилення від давання показань та за дачу завідомо неправдивих показань, що підтверджується підписом свідка у протоколі.

Проте варто зазначити, що форма попередження про відповідальність за відмову або за завідомо неправдиві показання залежно від правдивості та особистих якостей свідка може бути різною. Необхідно мати на увазі, що чесні, але недовірливі люди можуть сприйняти попередження як недовіру до них з боку слідчого (детектива). Тому, зазначеним особам доцільно роз'яснити, що слідчий (детектив) не має підстав сумніватися в правдивості їх показів, однак він повинен виконати необхідну процедуру. Та навпаки, якщо у слідчого (детектива) є підстави підозрювати свідка у нещирості, він має наголосити на попередженні такої особи про відповідальність за дачу хибних показів.

На початку допиту слідчий (детектив) з'ясовує інформацію про особу допитуваного. На жаль, ця частина допиту часто сприймається слідчим (детективом) як формальність. Проте докладне з'ясування анкетних даних допомагає слідчому (детективу) скласти більш повне уявлення про свідка, заспокоює допитуваного, сприяє встановленню контакту з ним. При з'ясуванні анкетних даних слідчий (детектив), не загострюючи на тому уваги допитуваного, може встановити ставлення свідка до підозрюваного та потерпілого.

Допит свідка починається з пропозиції розповісти все, що йому відомо про кримінальне правопорушення та особу підозрюваного. Ми вважаємо, що вільне оповідання сприяє отриманню більш повних та достовірних показів, ніж це мало б місце при відповідях свідка на запитання слідчого (детектива). Крім того, слідчий (детектив) іноді має неповне уявлення про поінформованість свідка про подію кримінального правопорушення, а тому низка важливих обставин (при наявності формату допиту в аспекті «лише надання відповідей на заздалегідь підготовлені правоохоронцем запитання») може залишитися нез'ясованою.

Під час вільної розповіді не рекомендується перебивати свідка, виявляти нетерпіння, показувати, що слідчий (детектив) поспішає. Це перешкоджає нормальному відтворенню інформації, вкрай несприятливо позначається на психологічному контакті. Звичайно, якщо допитуваний ухиляється від запитань, які йому поставлені на розгляд, правоохоронець вправі сказати йому про це, проте не слід поспішати з таким висновком та без очевидної необхідності перебивати допитуваного. Після закінчення вільної розповіді слідчий (детектив) може з'ясувати питання, які виникли у нього. Цьому служить постановка перед свідком уточнюючих, доповнюючих, конкретизуючих запитань.

При виявленні прогалин та неточностей у показах слідчий (детектив) вживає заходів щодо їх усунення. Криміналістикою та слідчою практикою розроблено спеціальні

прийоми надання допомоги свідку у пригадуванні забутих фактів та подій [11, с. 79]. Однак ця допомога не повинна містити елементи навіювання. Закон прямо вказує на неприпустимість навідних питань, що містять у прихованій чи явній формі бажану для допитуваної особи відповідь. Цим же цілям служить вимога Закону про те, щоб викликані по одній справі свідки допитувалися порізно і за відсутності інших свідків, причому слідчий (детектив) та суддя зобов'язані вживати заходів, щоб свідки по одній і тій же справі не спілкувалися між собою (статті 224 та 352 Кримінального процесуального кодексу України). Це дозволяє уникнути нівелювання показів під впливом навіювання.

У пригадуванні забутого велику роль відіграють асоціації та суміжності.

Встановлено, що у пам'яті людини явища укладаються та перебувають у певному зв'язку між собою, тому будь-яка забута обставина може бути відновлена при розгляді пов'язаних із нею суміжних обставин. Це випадок, коли одна утримувана у пам'яті свідка обставина надасть асоціаціям поштовху для відновлення у пам'яті іншої, пов’язаної із нею обставини. Такі асоціації можуть виникнути за суміжністю у часі, суміжністю у просторі, суміжністю у причинному зв'язку та, нарешті, в окремих випадках можливі асоціації з суміжністю емоційних переживань [7].

Для усунення прогалин, викликаних сумлінною помилкою, вважаємо за доцільне використовувати запитання, що активізують асоціативні зв'язки, розглядати суміжні події та обставини, пред'являти учасникам процесу речові докази та документи, оголошувати зміст протоколів, відтворювати аудиозапис та відеозапис допиту, проводити одночасні допити, а також проводити повторні допити свідків на місці події.

Висновки. Як висновок до статті зазначимо, що наявність процесуальних ситуацій, які виникають у кримінальних провадженнях при допиті свідків (потерпілих) на етапі досудового розслідування, різноманіття їх процесуальних варіації, а отже, як наслідок, неоднозначне науково-теоретичне трактування та застосування на практиці при здійсненні кримінального провадження вимагають від слідчих (судових) та експертних органів вдосконалення вже існуючих та розроблення нових прийомів та методів проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту, з метою якісного та ефективного виконання завдань та дотримання загальних засад кримінального провадження.

Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері процесуально-правової, судової та експертної діяльності вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних напрацювань та сприятимуть розв’язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література:

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення: 17.10.2024).
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст.141) (редакція станом на 01.01.2020) URL: http://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 17.10.2024).
3. Копанчук В. О., Осмолян В. А., Кравчук О. В. Процесуально-правові особливості фіксації показань учасників кримінального процесу за допомогою електронних джерел. *«Європейські перспективи/ European Perspectives» (політика, економіка, право).* № 1, 2024. С.77–84.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13 ст. 88. (редакція станом на 07.09.2024) URL: http://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 14.10.2024).
5. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131. (редакція станом на 07.09.2024) URL: http://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 17.10.2024).
6. Осмолян В. А. Судово-медичне та правове значення гіпнозу під час здійснення кримінального провадження. *«Медичні новини Грузії (Georgian Medical News)»* Тбілісі-New York № 11 (344) Листопад 2023.- ISSN 1512-0112. ст. 137–146.
7. Осмолян В. А. Тактико-криміналістичні прийоми допиту як правова складова отримання достовірних показань учасників процесу. *«Наукові праці МАУП. Серія: Юридичні науки».* Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2023. Вип. 3 (66). С.10–16.
8. П’єр Жане «Ремінісценція в психології». Publish Україна. URL: https://publish.com.ua/suspilstvo/reministsentsiya-yak-fenomen-psikhiki-lyudini.html. (дата звернення: 17.10.2024).
9. Словник UA – портал української мови та культури: URL: https://slovnyk.ua/index. (дата звернення: 17.10.2024).
10. Способи ділового спілкування. Вінницький національний технічний університет. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/10prishak_e.html (дата звернення: 17.10.2024).
11. Тіщенко В. В. Криміналістика : навчально-методичний посібник / В. В. Тіщенко, О. О. Подобний. Одеса : Юридика, 2022. 236 с.

УДК 371.134
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.6

Роман СВИСТОВИЧ
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри «Правознавство» Житомирського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0009-0005-5057-6133

СОЦІАЛЬНІ, СІМЕЙНІ ТА ІНШІ МАСОВІ ЗАХОДИ, ЯКІ ПРОВОДЯТЬСЯ В УКРАЇНІ І НЕ МАЮТЬ ПОЛІТИЧНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЧИ ІНШОГО ПІДҐРУНТЯ

У науковій статті встановлено, що в Україні досить часто проводяться різноманітні масові заходи. При цьому більша частина з них не має відповідного політичного, економічного, релігійного чи іншого підґрунтя. Зазначені заходи в переважній більшості не впливають на суспільні процеси, проте вони є важливими для життя, настрою та змін окремих індивідуумів. Зазначені заходи в переважній більшості плануються і вони проводяться під контролем державних або громадських організацій. У проведенні зазначених заходів можуть брати великі групи людей, але вони можуть проходити і при невеликій кількості присутніх.

Обґрунтовано, що разом з проведенням зазначених заходів відбуваються певні зміни у соціальному або сімейному стані громадян, одруження, святкування окремих подій і пам'ятних дат. В окремих випадках такі заходи намагаються використовувати політичні партії та рухи, але в переважній більшості вони проводяться без впливу політиків, релігійних діячів та інших осіб. Окремі соціальні масові заходи виникають стихійно, наприклад, великі черги за допомогою або скупчення людей перед прибуттям поїздів та т. ін.

Визначено, що під соціальним сімейними та іншими масовими заходами потрібно розуміти форму функціонування соціуму,, що характеризується необхідність дотримання певних традицій, наприклад, весільні обряди, початок нового навчального року у школах чи його закінчення та т. ін.

Здійснено висновок, що соціальні, сімейні та інші масові заходи в окремих випадках можуть стати детонатором для їх переростання у агресивні масові заходи, наприклад, непорозуміння в чергах, які призводять до бійок, непорозуміння між футбольними фанатами після проведення футбольних матчів та т. ін. Соціальні масові заходи є необхідними для здійснення тих чи інших напрямів забезпечення населення, а також підтримання певних культурних сімейних та інших традицій.

Ключові слова: *соціальні масові заходи, історія сімейних масових заходів, відмінність соціальних масових заходів від інших масових заходів, система сімейних та інших соціальних масових заходів, охорона публічного порядку та публічної безпеки під час проведення соціальних масових заходів.*

Roman Svystovych. SOCIAL, FAMILY AND OTHER MASS EVENTS THAT ARE HELD IN UKRAINE AND DO NOT HAVE A POLITICAL, ECONOMIC OR OTHER BASIS

The scientific article established that various mass events are held quite often in Ukraine. At the same time, most of them do not have an appropriate political, economic, religious or other basis. In the vast majority of these measures do not affect social processes, however, they are important for the life, mood and changes of individual individuals. The majority of these events are planned and conducted under the control of state or public organizations. Large groups of people can take part in these events, but they can also be held with a small number of people present.

It is substantiated that together with the implementation of these events, there are certain changes in the social or family status of citizens, marriages, celebrations of certain events and commemorative dates. In some cases, such events try to use political parties and movements, but in the vast majority they are carried out without the influence of politicians, religious figures and other persons. Some social mass events arise spontaneously, for example, long lines for help or crowding of people before the arrival of trains, etc.

It was determined that social family and other mass events should be understood as the form of functioning of society, which is characterized by the need to observe certain traditions, for example, wedding ceremonies, the beginning of a new academic year in schools or its end, etc.

It was concluded that social, family and other mass events in some cases can become a detonator for their development into aggressive mass events, for example, misunderstandings in queues that lead to fights, misunderstandings between football fans after football matches, etc. Mass social events are necessary for the implementation of certain areas of providing for the population, as well as maintaining certain cultural family and other traditions.

Key words: *social mass events, history of family mass events, difference of social mass events from other mass events, system of family and other social mass events, protection of public order and public safety during social mass events.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Масові заходи в Україні вже давно перестали бути чимось цікавим. Як і в кожній демократичній країн в Україні проводяться різноманітні масові заходи і участь у їх проведенні для громадян України не обмежується крім спеціальних обставин або станів (наприклад, воєнний стан).найбільш поширеними масовими

© Свистович Р., 2024

заходами на сьогодні в Україні є політичні та релігійні масові заходи. Проте слід зазначити, що досить часто проводяться й інші масові заходи такі як соціальні сімейні та т. ін.

Проблемою вивчення таких масових заходів є те, що вони проводяться без особливої реклами та відповідного висвітлення в засобах масової інформації. Разом з тим вони відіграють досить важливу роль в суспільстві. Адже завдяки проведенню таких заходів певною мірою підтримуються сімейні традиції та відбувається виховання молодого покоління. Досить великий вплив зазначені заходи здійснюють на культурний рівень нас , а також напряму впливають на забезпечення людей всім необхідним.

Таким чином вивчення та аналіз соціальних та сімейних масових заходів є необхідним у зв'язку з тим, що вони в переважній більшості не аналізувалися та не вивчалися.

На сьогодні є також важливим реформування українсьокого законодавства з метою приділення уваги саме соціальним і сімейним масовим заходам, адже в Конституції України визначено, що Україна є соціальною державою

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретичною основою статті є широкий спектр наукових і законодавчих джерел. Основними з них є закони та інші нормативні акти, які регулюють проведення тих чи інших соціальних масових заходів. Питання масових заходів розглядали Букач, Т.С, Кубіцький С.О., Семігіна Т.В., Анпілогова Б.Ю.

Висвітлення інших видів соціальних масових заходів представлено публікаціями Йовенко Л.І., Терешко І.Г. , Баличевої Л.В.

Використовувався також інформаційно-аналітичний матеріал, який висвітлює різні аспекти проведення соціальних, сімейних та інших масових заходів

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою пропонованого наукового дослідження є обґрунтування впливу соціальних масових заходів на стан суспільства , а також на забезпечення основних прав і свобод громадян України

Проблема перебування людини в соціумі її забезпечення та комфортність є досить давньої проблемою, на яку звертали увагу багато дослідників. Питання захисту людини саме в суспільстві від свого зародження привертала увагу теоретиків і практиків різних рівнів і напрямків, особливо психологів, соціологів, педагогів, управлінців, вивчалася і вивчається з різних напрямів, є об'єктом багатьох наукових дискусій. З накопиченням практичного досвіду дослідницький інтерес до цього соціального феномену відповідно наростає. Сьогодні у світі створена певна база літератури з різних аспектів соціальної роботи та проведення соціальних масових заходів [1, 2] .

В Україні та у науковій літературі прикладний інтерес до цієї проблеми став проявлятися після розвитку відповідних державних інститутів та прийняття відповідного законодавства. Особливо важливими питання соціального захисту стали сьогодні, коли країна знаходиться в стані війни і зафіксовано велику кількість вимушених переселенців, осіб, які втратили житло та інше майно або отримали порання та ушкодження

Історія формування соціальних масових заходів бере свій початок у давнину, коли у Вавилоні, Греції, Китаї, Ізраїлі, Індії, Франції, Англії з'явилися коди справедливості, які закликали людей до любові до ближнього, турботі про бідних, а також різні закони, що охороняли особу. Соціальна допомога розглядалася як релігійний обов'язок людини, своєрідна релігійна активність, спрямована на перетворення світу за образом і подобою Божою, займалися нею в основному священики.

Благодійна діяльність у ранній період розглядалася як релігійний обов'язок людини, велася переважно священнослужителями. Першим документальним свідченням державної турботи про людей, які потребували допомоги, вважають договір 911 р. князя Олега з греками, в якому містилися моменти, що відносяться (за сьогоднішніми мірками) до соціального захисту. Як і в інших країнах, в Україні протягом століть благодійну роботу вели церкви та монастирі [3].

Поступово у масових заходах щодо соціального забезпечення стала брати участь держава. Перші елементи соціального захисту з'явилися у Німеччині наприкінці XIX ст., коли держава почала виділяти кошти різні соціальні програми. Почався перехід соціальних функцій суспільства до держави. Термін «соціальна захист» був вперше використаний у законі про соціальний захист США в 1935 р., що законодавчо визначило новий етап для цієї країни, ввівши інститут обов'язкового страхування щодо старості, смерті, інвалідності та безробіття. Незабаром цей термін став широко застосовуватися в багатьох країнах світу, він висловлював сутність проблеми організації національних систем допомоги непрацездат-

ним громадянам, а також громадянам похилого віку. У зв'язку з цим соціальний захист має низку ознак.

По-перше, це система суспільних відносин, яка призначена для задоволення особистих матеріальних потреб громадян через індивідуальну форму розподілу зі спеціальних фондів.

По-друге, соціальний захист здійснюється державою за рахунок коштів суспільства і він спрямований на певні верстви населення

По-третє, кошти надаються замість заробітної плати або як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством (при втраті або зниженні заробітку, за неможливості працевлаштування тощо) [4].

У 1950-х роках. у багатьох країнах світу відбулися кардинальні зміни у соціальній політиці, які зумовили необхідність систематизації та координації різнопланових сегментів та інститутів соціальної сфери з позиції характеристики її захисних функцій.

Становлення законодавчого забезпечення соціального захисту в Україні в сучасному розумінні пройшло тривалий процес становлення та розвитку. Термін соціальність означає суспільне тобто пов'язане з суспільством та його розвитком.

Соціальні масові заходи в більшості випадків проводяться не публічно. В переважній більшості вони проводяться з урахуванням потреб тих чи інших категорій громадян які мають проблеми у тій чи іншій сфері.

До соціальних заходів відносять такі:

- видавання пенсій особам, які досягли відповідного віку та мають на це право;
- видавання різноманітних виплат також різним категоріям громадян;
- видавання гуманітарної допомоги у зв'язку з тими чи іншими проблемами, особливо це поширене зараз в Україні адже велика кількість населення змушені внаслідок агресії Російської Федерації залишити свої будинки, майно та інші речі і стали тимчасово переміщеними особами.
- видавання різноманітних видів допомоги в тому числі продукти харчування, засоби гігієни та т. ін.
- проведення різноманітних медичних та інших заходів, які спрямовані на надання медичної допомоги, психологічного розвантаження та т. ін.

Тобто головним завданням соціального захисту є усунення ризиків для окремих категорій громадян тієї чи іншої держави, які виникають в процесі життєдіяльності [5].

Проведення масових заходів соціального спрямування в більшості випадків проводиться індивідуально, але при видаванні допомоги та проведення медичних оглядів ці заходи можуть бути масовими. Зазначені заходи проводяться як державними органами так і волонтерськими організаціями. Міжнародні організації та українські волонтерські організації надають допомогу таким громадянам і забезпечують їх необхідними товарами, ліками та т. ін.

Слід зазначити, що соціальні масові заходи в переважній більшості проводяться без порушень, але є окремі випадки, коли виникають непорозуміння наприклад, при роздаванні гуманітарної допомоги, і в таких випадках втручається Національна поліція

Крім того досить часто дослідники розглядали інші масові заходи, які, мають відношення до соціуму, але не підпадають під категорії масових заходів, які вже детально вивчені, наприклад, релігійні, культурно-масові, спортивні та т. ін.

Окремим видом масових заходів в Україні визначають так звані сімейні або певною мірою побутові масові заходи. Вони також проводяться без відповідних планів, але кількість учасників попередньо певною мірою узгоджується. Ці заходи включають такі як святкування днів народження, інших пам'ятних дат і роковин подій, весілля, хрестини дітей та т. ін..

У зазначених масових заходах в переважній більшості відсутні якісь планові дії. Проте при проведенні весіль є досить часто певні традиції, яких повинні дотримуватися учасники таких масових заходів. Зазначені масові заходи в переважній більшості побудовані на звичаях та традиціях, які можуть бути як сімейними, а також регіональними чи пов'язані з релігією [6].

Під час проведення таких заходів більшість присутніх знайомі і тому питання щодо окремих порушень, які можуть бути під час проведення зазначених заходів є досить рідкісними.

Слід зазначити, що після проведення окремих сімейних заходів відбуваються зміни у соціальному стані громадян. Вони одружуються і утворюють сім'ї [7].

До соціальних заходів, на нашу думку, відносяться також окремі випадки створення черг на вулицях у закладах торгівлі, чи в інших які виникають спонтанно і не мають ніякої політичної чи іншої мети.

До окремого виду масових заходів, на нашу думку, відносяться такі як проведення масових торгових заходів, ярмарок, базарів, розпродажів та т. ін. В переважній більшості такі масові заходи проводяться з попередніми

оголошеннями та вони плануються. Досить часто під час проведення таких заходів відбуваються певні театралізовані вистави та виступають окремі артисти [8].

Також під час зазначених масових заходів проводилися заходи економічного характеру, укладалися торгівельні та інші угоди та т. ін.

Якщо проаналізувати дотримання правопорядку під час зазначених масових заходів то в цілому вони проводяться досить спокійно, не зважаючи що під час таких масових заходів збирається велика кількість людей.

На сьогодні в Україні досить розвинений один з нових масових заходів – організація евакуації населення з місць де відбуваються військові дії. Зазначені заходи є організованими, у них беруть участь громадяни , а також працівники рятувальних служб та Національної поліції України.

Разом з тим на сьогодні проведення таких заходів є небезпечним, адже Російська Федерація досить часто використовує масові скупчення людей в Україні для проведення терористичних актів, обстрілів ракетами та бомбардуванням.

Поряд з організованими соціальними масовими заходами окремі деяких дослідники виокремлюють і стихійні, неорганізовані масові заходи. До неорганізованих масових заходів можна віднести також скупчення великої кількості людей на пляжах та біля водойм влітку. Зазначені заходи виникають стихійно і не вимагають відповідного регулювання. Єдиними аспектами щодо попередження зазначених заходів є наприклад, приписи санітарних служб щодо неможливості купатися в тій чи іншій водоймі.

Неорганізованими масовими заходами також можна визначити створення черг з метою придбання якихось товарів, квитків та т. ін. Крім того до неорганізованих масових заходів можна віднести випадки коли громадяни скупчуються в окремих місцях, наприклад, для очікування транспорту чи з іншою метою.

Крім того органи місцевого самоврядування та місцева влада організовує відповідні заходи щодо захисту життя громадян, тобто створюються рятувальні загони, які мають рятувати відпочиваючих під час виникнення надзвичайних ситуацій

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі

1. Загальною характеристикою визначених масових заходів є те, що більшість з них не мають ніякого політичного чи іншого підґрунтя, вони пов’язані з повсякденним життям людей и проводяться тоді коли виникає необхідність. На сьогодні такі масові заходи певною мірою є небезпечними, адже при їх проведенні збирається певна кількість осіб, а військові Російської Федерації можуть наносити удари крилатими ракетами по місцях проведення зазначених масових заходів. Як приклад можна навести знищення більше ніж 40 осіб у Костянтинівці Донецької області та в ряді інших міст України.

2. Зазначені заходи спрямовані на соціальні потребі людей, окремі з них мають відповідні традиції, наприклад, весілля, відповідно з якими проводяться певні дії, спрямовані на створення перш за все атмосфери свята.

3. Окремі види зазначених масових заходів мають відповідні плани проведення проте більшість з них проводяться або відповідно до традицій або спонтанно. До масових заходів, які плануються належать такі соціальні масові заходи як проведення ярмарок, різноманітних торгівельних та інших заходів. Окремі масові заходи проводяться в залежності від сезону, наприклад, святкування Різдва Христового не як релігійного свята, Нового року, присутність великої кількість людей на пляжах біля водойм та т. ін.

4. Перспективами щодо дослідження системи соціальних, сімейних та інших заходів можна визначити наступні:

- вдосконалення законодавства стосовно пенсійного та іншого забезпечення громадян з метою створення відповідного стану безпеки в суспільстві;
- вивчення та систематизація законодавства стосовно сімейних звичаїв та традицій з метою їх поширення серед громадян;
- створення відповідного безпекового середовища стосовно інших соціальних масових заходів (розпродаж, ярмарків, роздавання волонтерської допомоги та т. ін.) у зв’язку з агресією та обстрілами Російською Федерацією.

Література:

1. Основи наукових досліджень у соціальній роботі: навч. посіб. / ред. М. М. Букач, Т. С. Попова, Н. В. Клименюк. Миколаїв: ЧДУ ім. П. Могили, 2009. 284 с.

2. Кубіцький С. О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник. Київ: ДАКККіМ, 2009. 298 с.

3. Теорії і методи соціальної роботи: підручник / за ред. Т.В. Семігіної, 1.1. Миговича. Київ: Академвидав, 2005. 328 с.
4. Анпілогова Б. Ю. Соціальний захист як особливий соціально-правовий феномен. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2023. вип. 79 частина 1 С. 291–297
5. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: монографія. Донецьк: Янпрі, 2001. 209 с.
6. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї: навч. посіб. / Раїса Петрівна Федоренко. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.
7. Йовенко Л. І., Терешко І. Г. Традиційне родинне виховання українців: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Умань: РВЦ «Софія», 2010. 239 с.
8. Баличева Л. В., Шелкунова Н**.** Л**.** Специфика традиційної ярмаркової торгівлі Харкова в XIX ст. Південний архів (історичні науки) : збірник наукових праць. 2022. Вип. 37. 118 с.

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.7

Максим СМИРНОВ
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-4563-5902

ПРЕДМЕТНА СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ПІД ЧАС СПІВРОБІТНИЦТВА З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ

У статті визначається предметна сфера діяльності центральних органів України, їх функцій та повноваження під час співробітництва з Міжнародним кримінальним судом (МКС).

Звертається увага на те, що центральними органами України щодо співробітництва з МКС є Офіс Генерального прокурора – під час розслідування та судового розгляду, а також виконання інших повноважень, що випливають із зобов'язань України у зв'язку з визнанням Україною юрисдикції МКС та Міністерство юстиції України – під час виконання вироків чи інших рішень Міжнародного кримінального суду, ухвалених за результатами розгляду справи.

Обґрунтовується твердження, що саме центральні органи України застосовують, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України та Римським статутом МКС різні форми та процедури співробітництва України з МКС з метою сприяння здійсненню розслідування, кримінального переслідування, притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили найтяжчі міжнародні злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС.

Наголошується, що повноваження центрального органу України з питань співробітництва з МКС передбачені ст. 618 Кримінального процесуального кодексу України. Проте зазначена стаття не передбачає вичерпного переліку таких повноважень центрального органу України. В залежності від форм та процедур співробітництва з МКС центральні органи України можуть здійснювати інші повноваження, які передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України та Римським статутом МКС.

Стверджується, що необхідно розрізняти функції та повноваження центральних органів України, які передбачені розділом IX та IX² Кримінального процесуального кодексу України. Повноваження центрального органу України передбачені ст. 618 та розділом IX² Кримінального процесуального кодексу України обмежуються предметною сферою діяльності, яка пов'язана питаннями співробітництва з МКС під час здійснення розслідування, судового розгляду та виконання рішень МКС.

Зазначаються конкретні повноваження центрального органу України під час співробітництва з МКС.

Доводиться теза, що функції та повноваження центрального органу України з питань співробітництва з МКС мають особливості, які обумовлені нормативно-правовим регулюванням та правовими підставами здійснення співробітництва, а також предметною сферою діяльності.

Ключові слова: *кримінальний процесуальний кодекс, Римський статут, ратифікація, міжнародний кримінальний суд, особливості співробітництва, принцип комплементарності, центральні органи України, функції, повноваження.*

Maksym Smyrnov. THE SUBJECT MATTER OF THE ACTIVITIES OF UKRAINE'S CENTRAL AUTHORITIES DURING COOPERATION WITH THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT

The article defines the subject matter of the activities of Ukraine's central authorities, their functions, and powers during cooperation with the International Criminal Court (ICC).

It emphasizes that the central authorities of Ukraine regarding cooperation with the ICC are the Office of the Prosecutor General – during investigations and court proceedings, as well as in the execution of other powers arising from Ukraine's obligations due to its recognition of the jurisdiction of the ICC and the Ministry of Justice of Ukraine – during the execution of judgments or other decisions of the ICC made as a result of case proceedings.

The assertion is made that it is the central authorities of Ukraine that apply various forms and procedures of cooperation between Ukraine and the ICC, as provided by the Criminal procedure code of Ukraine and the Rome Statute of the ICC, with the aim of facilitating the investigation, criminal prosecution, holding accountable, and punishing individuals who have committed the most serious international crimes that fall under the jurisdiction of the ICC.

It is noted that the powers of the central authority of Ukraine regarding cooperation with the ICC are provided in Article 618 of the Criminal procedure code of Ukraine. However, this article does not provide an exhaustive list of such powers of the central authority. Depending on the forms and procedures of cooperation with the ICC, Ukraine's central authorities may exercise other powers stipulated by the Criminal procedure code of Ukraine and the Rome Statute of the ICC.

It is asserted that it is necessary to differentiate between the functions and powers of Ukraine's central authorities as outlined in Chapters IX and IX2 of the Criminal procedure code of Ukraine. The powers of the central authority of Ukraine, as specified in Article 618 and Chapter IX2 of the Criminal procedure code, are limited to the subject matter related to cooperation with the ICC during investigations, court proceedings, and the execution of ICC decisions.

© Смирнов М., 2024

Specific powers of Ukraine's central authority during cooperation with the ICC are highlighted. The thesis is argued that the functions and powers of Ukraine's central authority concerning cooperation with the ICC have particular features that are conditioned by regulatory and legal regulations and the legal basis for cooperation, as well as the subject matter of their activities.

Key words: *criminal procedure code, Rome statute, ratification, International criminal court, features of cooperation, complementarity principle, central authorities of Ukraine, functions, powers.*

Постановка проблеми. Обов'язок співробітництва з Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС) є незаперечним для держав, які є учасниками Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут)[1]. У своєї діяльності МКС повністю покладається на співробітництво з державами, починаючи від виконання прохання про надання допомоги шляхом проведення процесуальних дій на території України і закінчуючи надскладною формою співробітництва пов'язаною із передачею особи до МКС [2, с. 603-612; 3, с. 216-222].

Таке співробітництво з МКС здійснюється у порядку, визначеному КПК та Римським статутом, з урахуванням особливостей, передбачених розділом IX[2] КПК, яким серед іншого, передбачено центральні органи України щодо співробітництва з МКС. Саме центральні органи України застосовують, передбачені КПК та Римським статутом різні форми та процедури співробітництва України з МКС з метою сприяння здійсненню розслідування, кримінального переслідування, притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили найтяжчі міжнародні злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС. Тому дуже важливо визначити предметну сферу діяльності центральних органів України, їх функцій та повноваження під час співробітництва України з МКС.

Стан дослідження. Деякі аспекти цього питання досліджували такі вчені, як: Ю. Аносова, В. Антипенко, М. Антонович, О. Базов, Н. Боднар, М. Бурменський, В. Буткевич, В. Ведькал, О. Виноградова, Р. Волинець, І. Гловюк, В. Гутник, М. Гнатовський, О. Дроздов, Н. Дрьоміна, О. Задорожній, К. Задоя, Н. Зелінська, У. Коруц, О. Кучер, М. Пашковський, С. Перепьолкін, В. Пилипенко, В. Попович, В. Попко, А. Підгородинська, Т. Рибалко, М. Селівон, Т. Сироїд, О. Червякова, О. Чернецька, Є. Щербань, К. Юртаєва, Я. Яворський та інші. Однак поза їх увагою залишилося питання визначення предметної сфери діяльності центральних органів України, їх функцій та повноважень під час співробітництва з МКС.

Мета дослідження полягає у необхідності визначити предметну сферу діяльності центральних органів України, їх функцій та повноваження під час співробітництва з МКС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Центральними органами України щодо співробітництва з МКС є: 1) *Офіс Генерального прокурора* – під час розслідування та судового розгляду, а також виконання інших повноважень, що випливають із зобов'язань України у зв'язку з визнанням Україною юрисдикції МКС; 2) *Міністерство юстиції України* – під час виконання вироків чи інших рішень МКС, ухвалених за результатами розгляду справи.

Співробітництво з МКС під час здійснення ним розслідування та судового розгляду, а також виконання інших повноважень, що випливають із зобов'язань України у зв'язку з визнанням Україною юрисдикції МКС віднесено до *основних напрямів міжнародного співробітництва органів прокуратури України*. Про це зазначається в Наказі Генерального прокурора України «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва» від 12.09.2023 р. [4].

Організація роботи у сфері міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, а також з питань співробітництва з МКС покладена на підрозділи міжнародно-правового співробітництва Офісу Генерального прокурора. Саме *підрозділ міжнародно-правового співробітництва Офісу Генерального прокурора* визначений відповідальним за забезпечення співробітництва з МКС відповідно до Римського статуту і КПК, в тому числі розгляд, організацію виконання прохань МКС про співробітництво (про надання допомоги, про тимчасовий арешт, про арешт і передачу особи; інших прохань, які можуть направлятися відповідно до Римського статуту), а у виняткових випадках безпосереднє виконання таких прохань; проведення консультацій з МКС; погодження з Генеральним прокурором або виконувачем його обов'язків проведення процесуальних дій на території України уповноваженими Прокурором МКС працівниками МКС.

Під час співробітництва з МКС Офіс Генерального прокурора відповідно до Римського статуту та КПК: 1) розглядає прохання МКС та організовує їх виконання; 2) оспорює прийнятність справи до провадження МКС або юрисдикцію МКС; 3) оскаржує рішення Прокурора МКС; 4) звертається до МКС Проку-

рора МКС не розпочинати розслідування або кримінальне переслідування та може подавати зауваження з цього питання; 5) організовує прийом-передачу осіб до МКС на виконання прохання про арешт і передачу, а також про тимчасову передачу; 6) направляє докази до МКС; 7) забезпечує зберігання доказів і захист інформації на прохання МКС; 8) вживає заходи, пов'язані із присутністю представників МКС або уповноважених МКС осіб під час виконання прохань МКС про співробітництво; 9) звертається до МКС з проханням про вжиття заходів, необхідних для забезпечення захисту посадових осіб, службових осіб та інших офіційних представників України у зв'язку з провадженням у МКС, а також захисту конфіденційної інформації або інформації з обмеженим доступом, та взаємодіє з МКС щодо таких прохань; 10) організовує переклад документів і прохань, що надійшли від МКС, якщо вони не складені державною мовою; 11) подає до МКС зауваження щодо оцінки збитків або матеріальної, фізичної чи іншої шкоди, завданої потерпілим особам, а також видів чи форм відшкодування; 12) вирішує питання щодо відмови від спеціального правила відповідно до Римського статуту.

Під час співробітництва з МКС Міністерство юстиції України відповідно до Римського статуту та КПК: 1) організовує виконання на території України вироків та інших рішень МКС; 2) повідомляє МКС про готовність прийняття засуджених осіб для відбування покарання у виді позбавлення волі та узгоджує з МКС умови такого прийняття; 3) організовує прийом-передачу осіб, стосовно яких винесено вирок МКС, для відбування покарання; 4) організовує переклад документів, що надійшли від МКС, якщо вони не складені державною мовою.

Наведені вище повноваження центрального органу України не є вичерпними. В залежності від форм та процедур співробітництва з МКС центральні органи України можуть здійснювати інші повноваження, які передбачені КПК та Римським статутом.

Слід зазначити, що КПК безпосередньо визначає центральні органи України з питань міжнародного співробітництва в ст.ст. 545, 574, 618 КПК. Предметний аналіз зазначених та інших статей дозволяє нам зробити висновок, що в них по-різному визначаються предметна сфера діяльності, повноваження, функції центрального органу України та хто саме може бути віднесений до нього. Відмінність полягає в наступному:

В залежності від визначення поняття «центральні органи України».

В розділі IX КПК «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» використовується термін «уповноважений (центральний) орган України» (ст. 541, 554, 588, 605 КПК) та «центральний орган України» (ст.ст. 545, 574 КПК).

В розділі розділу IX[2] КПК «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» використовується лише термін «центральний орган України», що пояснюється тим, що співробітництво з МКС детально регламентовано КПК та Римським статутом та здійснюється на рівні вже визначених державою центральних органів без можливості залучення додатково уповноважених органів.

В залежності від нормативно-правового регулювання здійснення співробітництва центральними органами України.

Порядок підготовки та направлення запиту до іншої держави, порядок розгляду центральним органом України запиту іншої держави або міжнародної судової установи про міжнародне співробітництво або міжнародну правову допомогу, а також порядок виконання такого запиту визначаються лише нормами розділу IX КПК «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» та міжнародними договорами України.

Співробітництво центральних органів України з МКС здійснюється у порядку та з урахуванням особливостей, передбачених в першу чергу, розділом IX[2] КПК «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», норми якого детально регламентують порядок та особливості взаємодії правоохоронних та судових органів України з МКС у питаннях здійснення розслідування, судового розгляду та виконання рішень МКС. Крім того, під час співробітництва з МКС центральні органи України, у випадках визначених в КПК звертаються до норм розділу IX КПК «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження».

В залежності від правових підстав здійснення співробітництва центральними органами України.

Міжнародне співробітництво центральних органів України під час кримінального провадження може здійснюватися на підставі КПК, міжнародного договору або на засаді взаємності (за виключеннями передбаченими КПК та міжнародними договорами України). При надходженні запиту про міжнародне співробітництво або міжнародну правову допомогу, центральний орган України в першу чергу з'ясовує наявність договірних відносин із запитуючою державою. За відсутності

договору міжнародна правова допомога чи інше міжнародне співробітництво може бути надано на *засадах взаємності*.

Співробітництво центральних органів України з МКС *не може ґрунтуватися на засаді взаємності*, а може здійснюватися на підставі КПК та багатостороннього міжнародного договору – Римського статуту, в якому кодифіковано матеріальні та процесуальні норми, встановлюється структура, функції та юрисдикція суду.

За предметною сферою діяльності центральних органів України.

Під час міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні центральні органи України *здійснюють взаємодію за такими процесуальними напрямами, як*: міжнародна правова допомога (у вузькому розумінні); видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція); передача засуджених осіб і їх прийняття для відбування покарання; перейняття кримінального провадження від іноземних держав; визнання та виконання вироків і інших процесуальних рішень іноземних держав; тимчасова передача осіб для давання показань або участі в інших процесуальних діях; створення і діяльність міжнародних спільних слідчих груп.

Стаття 618 КПК та розділ IX[2] КПК обмежує предметну сферу діяльності центральних органів України лише питаннями співробітництва з МКС під час здійснення розслідування, судового розгляду та виконання рішень МКС. Деякі із перерахованих вище напрямів взаємодії можуть входити до предметної сфери діяльності центральних органів України, але всі вони обов'язково, так або інакше будуть пов'язані з МКС. Зокрема, надання правової допомоги МКС шляхом проведення процесуальних дій на території України; отримання правової допомоги від МКС шляхом проведення процесуальних дій; передання кримінального провадження до МКС; перейняти кримінального провадження від МКС щодо злочинів проти відправлення ним правосуддя; затримання, тимчасовий арешт, арешт і передача; тимчасова передача особи до МКС для проведення процесуальних дій; передача особи до МКС у спрощеному порядку; виконання вироків та рішень МКС.

За повноваженнями центральних органів України.

Повноваження центральних органів України під час міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні пов'язані із розглядом запитів компетентних органів інших держав або міжнародних судових установ, вжиттям заходів з метою їх виконання, а також із направленням запитів до інших держав або міжнародних судових установ у будь-яких кримінальних провадженнях, ускладнених іноземним або міжнародним елементом.

Повноваження та функції центральних органів України відповідно до ст. 618 КПК обумовлені особливою правовою природою співробітництва з МКС та поширюється *виключно на співробітництво з МКС*.

В залежності від стадії кримінального провадження.

Центральними органами України відповідно до ст. 545 КПК є Офіс Генерального прокурора – *під час досудового розслідування* та Міністерство юстиції України – *під час судового провадження*. Крім того, функції центрального органу України під час досудового розслідування може здійснювати Національне антикорупційне бюро України, але лише щодо кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності.

Відповідно до ст. 618 КПК центральними органами України щодо співробітництва з МКС є Офіс Генерального прокурора – *під час розслідування та судового розгляду, а також виконання інших повноважень, що випливають із зобов'язань України у зв'язку з визнанням Україною юрисдикції МКС* та Міністерство юстиції України – *під час виконання вироків чи інших рішень МКС, ухвалених за результатами розгляду справи*.

В залежності від ступеня тяжкості злочинів.

Необхідність у міжнародному співробітництві може виникати у будь-якому кримінальному провадженні ускладненому іноземним або міжнародним елементом. Немає значення у зв'язку із розслідуванням якого злочину запитується міжнародна правова допомога. Слід зазначити, що деякими міжнародними договорами передбачені лише певні застереження, зокрема, при вирішенні питання про надання (отримання) міжнародної правової допомоги договірні сторони мають керуватись *принципами доцільності та пропорційності*. Центральний орган запитуючої держави намагатиметься не звертатися із запитом про міжнародну правову допомогу, якщо, на його думку злочин, якого стосується запит, не спричинив серйозних наслідків або обсяг допомоги, що запитується, не відповідає мірі покарання, яка може бути застосована. Тобто запитуюча сторона має оцінювати співвідношення тяжкості вчиненого злочину та міри покарання за нього із обсягами допомоги, яка запитується. Також запит про видачу особи (екстрадицію) направляється за умови, якщо за законом України хоча б за один із злочи-

нів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців.

Співробітництво з МКС безпосередньо пов'язано з його предметною юрисдикцією (*ratione materiae*) та охоплює найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, а саме злочин агресії, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин геноциду (ст.ст. 5-8 Римського статуту). Співробітництво з МКС здійснюється лише щодо найтяжчих міжнародних злочинів. Окремо слід зазначити, що МКС має юрисдикцію щодо злочинів проти відправлення ним правосуддя (ст. 70 Римського статуту).

За метою співробітництва центральних органів України.

Центральні органи України, зазначені у ст.ст. 545, 574 КПК здійснюють міжнародне співробітництво з державами та міжнародними судовими установами *з метою сприяння досудовому розслідуванню, судовому розгляду або виконанню прийнятих рішень у будь-якому кримінальному провадженні, ускладненому іноземним або міжнародним елементом*.

Центральні органи України зазначені у ст. 618 КПК здійснюють співробітництво з МКС *з метою сприяння здійсненню розслідування, кримінального переслідування, притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили найтяжчі міжнародні злочини, що підпадають під його юрисдикцію*. Крім того, метою такого співробітництва може бути виконання прохань МКС щодо розслідування злочинів проти відправлення ним правосуддя.

Висновки. Повноваження центрального органу України з питань співробітництва з МКС передбачені ст. 618 КПК. Проте зазначена стаття не передбачає вичерпного переліку таких повноважень центрального органу України. В залежності від форм та процедур співробітництва з МКС центральні органи України можуть здійснювати інші повноваження, які передбачені КПК та Римським статутом.

Крім того, необхідно розрізняти функції та повноваження центральних органів України, які передбачені розділом IX та IX^2 КПК. Повноваження центрального органу України передбачені ст. 618 КПК та розділом IX^2 КПК обмежуються предметною сферою діяльності, яка пов'язана питаннями співробітництва з МКС під час здійснення розслідування, судового розгляду та виконання рішень МКС.

Отже, функції та повноваження центрального органу України з питань співробітництва з МКС мають особливості, які обумовлені нормативно-правовим регулюванням та правовими підставами здійснення співробітництва, а також предметною сферою діяльності.

Література:

1. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

2. Смирнов М. І. Притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні під час повномасштабного військового вторгнення: юрисдикційні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 603–612.

3. Смирнов М. І. Визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду, як механізм притягнення до відповідальності росії за злочин агресії проти України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 1. С. 216–222.

4. Наказ Генерального прокурора України «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва» від 12.09.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0258905-23#Text

УДК 355.4+340.15
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.8

Олександр СУШКО
аспірант Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0009-0008-2602-6328

ПОНЯТТЯ РОЗВІДКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВЕДЕННЯ В АНТСЬКО-ВІЗАНТІЙСЬКИХ КОНФЛІКТАХ VI СТОЛІТТЯ

У науковій статті встановлено, що розвідка є важливою складовою забезпечення національної безпеки, яка має глибоке історичне коріння та еволюціонувала від простих форм збору інформації у доісторичні часи до складних систем, регламентованих законодавством сучасних держав. Водночас у наш час розвідка є ключовим елементом національної безпеки України. З 2020 року в Україні діє Закон України «Про розвідку», у якому законодавчо визначено поняття розвідки, її завдання, функції та організацію.

Розглянуто, що на теренах України перші елементи розвідувальної діяльності проявлялися ще в доісторичний період і в подальшому стали важливим елементом виживання та досягнення військової переваги, зокрема під час антсько-візантійських конфліктів VI століття.

Обґрунтовано, що анти використовували широкий спектр методів розвідки, включаючи агентурну діяльність, військову розвідку та адаптивні підходи до збору інформації. Співпраця з гунським військом та взаємодія з Візантією сприяли вдосконаленню їхніх навичок розвідки. Водночас Візантія застосовувала ефективні стратегії дипломатичної розвідки, підкупу та принципу «розділяй і володарюй», які послаблювали антські племена. Доведено, що візантійці вважали антів небезпечними противниками, тому під час походів проти них активно застосовували військову розвідку.

Здійснено висновок, що вивчення історичних форм розвідувальної діяльності є важливим для розуміння сучасних підходів до організації розвідки. Підкреслено, що історичний досвід може бути корисним для забезпечення національної безпеки України з урахуванням сучасних викликів. Запропоновано перспективи подальших досліджень, зокрема аналіз впливу історичних підходів до розвідки на формування сучасних моделей розвідувальної діяльності.

Ключові слова: *розвідка, розвідувальна діяльність, розвідувальні органи, розвідувальна інформація, види розвідки, військова розвідка, агентурна розвідка, історія розвідки, анти, Візантія, «захопити язика».*

Oleksandr Sushko. THE CONCEPT OF INTELLIGENCE AND PECULIARITIES OF ITS CONDUCT IN THE ANTO-BYZANTINE CONFLICTS OF THE VI CENTURY

The article establishes that intelligence is an important component of national security, which has deep historical roots and has evolved from simple forms of information gathering in prehistoric times to complex systems regulated by the legislation of modern states. At the same time, intelligence is now a key element of Ukraine's national security. Since 2020, the Law of Ukraine «On Intelligence» has been in force in Ukraine, which legally defines the concept of intelligence, its tasks, functions and organization.

The article shows that in Ukraine, the first elements of intelligence activities were manifested in the prehistoric period and later became an important element of survival and achievement of military superiority, in particular during the Anto-Byzantine conflicts of the VI century.

It is substantiated that the Antes used a wide range of intelligence methods, including agent activities, military intelligence and adaptive approaches to information gathering. Cooperation with the Hun army and interaction with Byzantium contributed to the improvement of their intelligence skills. At the same time, Byzantium used effective strategies of diplomatic intelligence, bribery and the principle of «divide and conquer», which weakened the Antes tribes. It is proved that the Byzantines considered the Antes to be dangerous opponents, so they actively used military intelligence during campaigns against them.

It is concluded that the study of historical forms of intelligence activity is important for understanding modern approaches to the organization of intelligence. It is emphasized that historical experience can be useful for ensuring the national security of Ukraine, taking into account modern challenges. Prospects for further research are suggested, in particular, an analysis of the impact of historical approaches to intelligence on the formation of modern models of intelligence activity.

Key words: *intelligence, intelligence activities, intelligence agencies, intelligence information, types of intelligence, military intelligence, agent intelligence, history of intelligence, antes, Byzantium, «to capture the tongue».*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема історичних досліджень розвідки є важливою складовою вивчення політичної, військової та культурної історії. Аналіз історії розвідки дозволяє краще зрозуміти еволюцію управління інформацією, впливу стратегій розвідки на взаємовідносини між державами та племенами, а також їх роль у забезпеченні безпеки та виживання суспільств.

© Сушко О., 2024

Зокрема, вивчення розвідувальної діяльності антів у контексті їхніх конфліктів із Візантією VI століття дозволяє виявити ранні форми організації та методів розвідки, які мали значення для історичного розвитку нашого народу. Історія антів демонструє, як навіть племінні союзи могли використовувати розвідувальну діяльність як інструмент для досягнення військових і політичних цілей.

Ця проблема має не лише наукову, але й практичну актуальність. Аналіз історичних форм розвідки сприяє розумінню сучасних підходів до організації розвідувальної діяльності, що є критично важливим у контексті забезпечення національної безпеки. Паралелі між минулим і сучасністю допомагають дослідникам, аналітикам і фахівцям розвідки вдосконалювати методи збору, аналізу та інтерпретації інформації. Особливо важливо це в наш час, коли наша країна веде війну з іншою «імперією» Російською Федерацією.

Дослідження також дозволяє оцінити роль культурних, соціальних і технічних чинників у формуванні розвідки як галузі діяльності. Розгляд антсько-візантійських конфліктів через призму розвідувальної діяльності допомагає зрозуміти, як стратегічне управління інформацією впливало на взаємовідносини між народами та забезпечувало перемогу або виживання в складних історичних умовах. Це дасть нам можливість не допустити помилки минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретичною основою статті є широкий спектр наукових джерел, історичних праць, електронних ресурсів та навчальних матеріалів, що стосуються розвідувальної діяльності та історії антів і Візантії. Зокрема, у роботі було використано положення з Закону України «Про розвідку», прийнятого 17 вересня 2020 року, який чітко визначає поняття розвідки, її завдання, функції та організацію. Дослідження поняття розвідки розглядалось в публікаціях Сервецького І.В., Даллеса А., у навчальних матеріалах «OPSEC», у лекціях Незалежного Аналітичного центру Геополітичних досліджень «Борисфен Інтел» та навчальному посібнику по військової розвідці за авторством Зайцева Д.В., Наконечного А.П., Пахарєва С.О. та Луценка І.О..

Питання дослідження антсько-візантійських конфліктів та особливостей розвідувальної діяльності базується на працях провідних вчених. Це питання розглядося у роботах ах Кулаковського Ю.А., Котляра М., Скрпиника О.В., Каляндрука, Т. та Сахарова А.Н.. Також інформацію по темі даного дослідження можна знайти в спільних працях декількох авторів, наприклад у книзі «Нариси з історії розвідки суб′єктів державотворення на теренах України» та у книзі «Свод древнейших письменных известий о славянах. Том 1 (I-VI вв.)» за авторством Гіндіна Л. А., Іванова С. А., Литаврина Г. Г.

Ці джерела забезпечили комплексний підхід до аналізу теми, дозволивши розкрити як історичні аспекти, так і сучасні підходи до вивчення розвідки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цього дослідження є вивчення історичного розвитку розвідувальної діяльності на прикладі антсько-візантійських конфліктів VI століття, а також аналіз методів, засобів і організації розвідки в умовах тогочасних військових і політичних реалій. Дослідження також має за мету встановлення історичних паралелей між минулими формами розвідки та сучасними підходами до організації розвідувальної діяльності, що сприятиме кращому розумінню її значення для забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розвідкою люди на теренах України почали займатися ще в доісторичні часи, коли вони жили в печерах. Першими розвідниками були мисливці та збирачі провізії, а згодом – рибалки. Усіх цих людей об'єднувало те, що вони виконували свою роботу далеко від місця свого проживання, багато мандрували та бачили. Уже в ті давні часи розвідка стала важливою частиною виживання племен, бо розвідники могли передати племені інформацію про інші племена або небезпечних звірів.

У наш час розвідка є невід'ємною частиною політики забезпечення національної безпеки та оборони країни.

На сьогодні існують різні визначення терміну «розвідка». Так, у збірнику термінів OPSEC розвідку визначено як:… «продукт, отриманий у результаті збору, зіставлення, оцінки, аналізу, інтеграції та інтерпретації зібраної інформації» [1].

В англо-американській літературі розвідка (intelligence) зазвичай використовується для позначення інформації, необхідної для прийняття зовнішньополітичних рішень. Наприклад, поняття intelligence згадується в доповіді Конгресу США «Комісії Гувера», де зазначено:… «Intelligence має відношення до

всього, що необхідно знати до прийняття певного курсу дій» [2, с.4].

У нашій країні визначення розвідки подано в Законі України «Про розвідку» 2020 року. Згідно зі статтею 1 цього закону, розвідка – це:… «організаційно-функціональне поєднання визначених цим Законом розвідувальних органів та діяльності, яку вони здійснюють самостійно або у взаємодії між собою та з іншими суб'єктами розвідувального співтовариства з метою забезпечення національної безпеки і оборони України» [3].

Згідно зі статтею 5 цього закону, розвідувальними органами є:

– Служба зовнішньої розвідки України;

– розвідувальний орган Міністерства оборони України;

– розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону.

Також, з метою ефективного виконання завдань розвідки, в Україні функціонує розвідувальне співтовариство, до складу якого входять:

– координаційний орган з питань розвідки;

– розвідувальні органи, визначені Законом;

– Служба безпеки України [3].

Розвідка також охоплює діяльність установ, які займаються розслідуванням фінансування тероризму та запобіганням відмиванню грошей як на національному, так і на міжнародному рівнях [4, с.26].

Діяльність суб'єктів розвідки можна назвати розвідувальною діяльністю. Вона за своєю характеристикою є таємною, конспіративною, негласною і призначеною для виконання спеціальних завдань, які неможливо здійснити відкрито. Закон України «Про розвідку» визначає розвідувальну діяльність як:… «система розвідувальних заходів, що проводяться розвідувальними органами України для виконання покладених на ці органи завдань та здійснення визначених цим Законом функцій» [3].

У своїй книзі «Мистецтво розвідки» колишній керівник ЦРУ Аллен Даллес (1953–1961) навів опис завдань розвідки, сформульований тією ж «Комісією Гувера»:… «розвідка займається всім тим, що має бути відомо ще задовго до того, як робиться якась акція» [5]. В Україні завданнями розвідки є: своєчасне забезпечення споживачів розвідувальною інформацією, сприяння реалізації національних інтересів України, протидія зовнішнім загрозам національній безпеці України у визначених законом сферах [3].

Як можна побачити, основними завданнями розвідки є розвідувально-інформаційна та спеціальна робота, а також аналіз і оцінка добутої інформації.

На сьогодні існують різні підходи до класифікації розвідки. Наприклад, розвідка може розрізнятися: за призначенням (політична, воєнна, економічна науково-технічна та геополітична розвідка), своєю чергою воєнна розвідка поділяється за масштабом (стратегічна, оперативна та тактичну розвідка). Існує поділ розвідки за завданнями, силами, засобами і способами (агентурна, спеціальна, технічна та військова розвідка) та за територією дій розвідки (внутрішня та зовнішня розвідка) [2, с.5-8; 6, с.6-7].

Особливу увагу варто приділити таким аспектам розвідки, як агентурна та військова, адже ці види мали значний вплив на історичний розвиток, зокрема й у минулому нашого народу.

– Агентурна розвідка – це форма збору інформації, яка базується на використанні людських ресурсів (агентів) для отримання даних шляхом таємних операцій. Вона є одним із найстаріших видів розвідки, оскільки використання агентів для збору відомостей відоме ще з часів античності. Завдяки глибокій інтеграції агентів у ворожі або нейтральні структури, агентурна розвідка дозволяла отримувати цінну інформацію, яка іноді вирішувала хід історичних подій. Доволі часто агентами були дипломати [2, с.5].

– Військова розвідка – це розвідувальна діяльність, спрямована на отримання інформації про військові сили, ресурси, плани та можливості потенційного противника. Військова розвідка відігравала ключову роль у плануванні бойових операцій і забезпеченні безпеки держави. Вона охоплювала як тактичний рівень (збір даних безпосередньо на полі бою), так і стратегічний рівень (вивчення довгострокових військових загроз). Організовується військовим командуванням, штабами усіх ступенів та окремими командирами [4, с.27].

Далі у роботі будуть представлені приклади цих форм розвідки з минулого нашого народу, зокрема з часів давніх антів. Це дозволить розкрити, як ці види розвідки функціонували в умовах свого часу, враховуючи особливості суспільного устрою, військових технологій та засобів зв'язку.

Якщо говорити про методи та систему розвідки антів, то вона була доволі примітивною, адже спеціального апарату розвідки у них

не існувало. Розвідкою зазвичай займалися люди, які мали до цього природний хист, сміливість або досвід, необхідний для виконання таких завдань.

Організацію розвідувальної діяльності доручали найбільш довіреним людям, яких зазвичай призначав вождь. Вони відповідали за координацію розвідників і за виконання поставлених завдань.

Методи розвідки антів теж були простими та базувалися на спостереженні, зборі інформації через особисті контакти, захоплення та допит полоненого. Незважаючи на це, антські розвідники виконували свою роботу доволі ефективно, що підтверджується їх успіхами у конфліктах із сусідами, зокрема Візантією. Завдяки добре організованим спостереженням і своєчасній передачі інформації, анти змогли не лише виживати у складних умовах, але й успішно протистояти сильнішим противникам.

Наші пращури анти з IV по VII століття розселилися на території від Вісли до Дніпра та створили міжплемінний союз, який умовно називають «Антським союзом». У VI столітті межі розселення антів простягалися аж до кордонів Візантії. У цей час анти міцно закріпилися на лівобережжі Дунаю, звідки здійснювали походи на землі Візантії [7].

Войовничі племена на кордоні з Візантією створювали значну загрозу стабільності цієї країни. У зв'язку з цим імператор Маврикій I (582-602) здійснив кілька військових походів проти антів.

Цінні свідчення про військову справу антів, зокрема їхню військову розвідку, збереглися у візантійських трактатах VI століття, зокрема в «Стратегіконі», авторство якого приписують імператору Маврикію I. Водночас слід зауважити, що ці свідчення не завжди є історично точними та часто подаються з певними відступами від об'єктивності, тому відноситись до них потрібно з деяким скептицизмом [8, с.103].

«Стратегікон» є теоретичним узагальненням армійського досвіду Римської республіки, а також практичним посібником з ведення війни і описом сусідніх народів. У цьому трактаті анти описуються як вправні воїни, які добре вміли вести бій у лісистій місцевості. Їх також характеризують як майстрів засідок, що спеціально заманюють ворогів у ліси.

Маврикій I згадував, що анти часто використовували хитрощі для маскування. Наприклад, вони могли ховатися під водою, дихаючи через довгі очеретини. Це свідчить про їхню майстерність у приховуванні своєї присутності, що дозволяло їм таємно збирати інформацію або готувати засідки.

У зв'язку з цим імператор Маврикій радив «захопити язика» – тобто взяти в полон ворожого воїна, щоб отримати інформацію про плани антських командирів. Проте він також застерігав, що анти могли відправляти своїх агентів, які б навмисно давали хибну інформацію, вводячи противника в оману [9].

Анти здобували інформацію різними способами, демонструючи винахідливість і адаптивність у розвідувальній діяльності. Відомо, що вони активно проводили розвідку водними шляхами. Для цього анти використовували човни, які маскували під риболовецькі. Вони плавали до чужих земель, нібито для ловлі риби, але насправді займалися таємним збором інформації. У візантійських трактатах згадується ім'я антського воєначальника Дабрагеза, який перебував на службі у візантійців. Він виконував роль командира загону кінноти, а згодом очолював 10 суден, що патрулювали переправи та таким чином проводили розвідку [10, с.27; 11]. Цей приклад демонструє, як анти могли використовувати свій досвід і вміння навіть у чужоземному військовому контексті, вдосконалюючи методи збору інформації.

У мирний час анти активно використовували агентурну розвідку. Для отримання розвідувальної інформації антські вожді відправляли мандрівників, торговців і воїнів-найманців до інших країн, щоб ті вивідували про стан справ у сусідніх народів [10, с.15].

Анти не цуралися використовувати людей мистецтва як розвідників і агентів впливу. Наприклад, вони залучали скоморохів – музикантів, танцюристів та акторів. Збереглися дані про подію 584 року, коли імператор Маврикій I зі своїм військом зустрів трьох скоморохів, які згодом виявилися антськими розвідниками [12, с.162].

Ці приклади демонструють, як анти ефективно використовували нестандартні методи для збору інформації, пристосовуючись до умов свого часу.

Ще одним джерелом інформації для антів, а також потенційними агентами, були їхні одноплемінники, які служили у війську Візантії. А. Н. Сахаров припускає, що:… «історія взаємовідносин антів із Візантійською імперією також дає підстави вважати, що їхні численні напади на столицю Візантії у VI ст. не проходили без участі їхніх одноплемінників, які служили у візантійській армії» [13, с.54].

Цей аспект підкреслює, що анти могли використовувати зв'язки своїх людей у чужих арміях для отримання стратегічної інформації або для координації нападів.

Слід зазначити, що існує ймовірність того, що анти запозичили своє мистецтво ведення розвідки ще за часів Аттіли, коли окремі дружини антів та сарматські племена входили до складу гунського війська [14].

Гуни не були простими варварами-завойовниками, які нападали хаотично. Вони ніколи не здійснювали набігів без попереднього планування, завжди ретельно збираючи розвідувальну інформацію. Ця діяльність була важливою частиною їхньої стратегії. Історичні джерела свідчать, що під час вторгнень гуни активно використовували агентів для збору розвідданих. На основі цієї інформації командири коригували свої плани, підвищуючи ефективність своїх дій.

Зокрема, А. Н. Сахаров посилається на праці візантійського дипломата та історика Пріска Панійського (V ст.) «Візантійська історія і діяння Аттіли у восьми книгах». У цих працях описано, як і Візантійська імперія, і гунська держава Аттіли активно застосовували політичне шпигунство та дипломатичну розвідку. Аттіла використовував своїх шпигунів у Константинополі, щоб дізнаватися зміст секретних доручень, які візантійський імператор давав своїм послам, що вирушали до гунів. Для здобуття необхідної інформації широко практикувався підкуп впливових осіб у головних містах Візантії [13, с.54].

Перебуваючи у війську Аттіли та виконуючи різні завдання, анти могли вдосконалити своє мистецтво ведення розвідки. У подальшому навіть Візантія наймала антських воїнів, які прославилися своїми рейдами для захоплення "язиків". Проте більшу частину часу відносини між антами та ромеями залишалися ворожими [14].

Тому Візантія також вдавалася до активних дій проти антів. Як велика імперія, Візантія не могла захищати всі свої кордони, але й не дозволяла племенам спустошувати свої землі. З метою захисту на кордоні з такими войовничими племенами, як анти, візантійці впорядкували сторожову службу, створили земляні укріплення та спостережні пункти. Ці заходи дозволяли завчасно отримувати інформацію про переміщення антів і реагувати на їхні дії [10, с.21].

Крім оборонних заходів, Візантія вдавалася до каральних походів на землі антів. Імператор Маврикій у своїх працях залишив поради для наступників щодо ведення воєнних дій проти антів. У «Стратегіконі» він наголошував на важливості розвідки у війнах із цим племенем. Зокрема, він зазначав:… «Слід стерегтися робити в літній час без розвідки переходи через місця, що їх важко долати, тобто лісисті, бо там особливо можливий напад ворога». Іншою його порадою було планування нападу на ворожу землю за умов ретельної розвідувальної підготовки:… «З успіхом можна напасти на ворожу землю за наступних умов: або вже стикаючись із ворогами й здолавши їх, або знаючи, що вони не боєздатні або не підготовлені під час несподіваного нападу. А якщо вони і численні, то, звісно, не знають порядку та влади, як склави, анти та подібні племена, що не знають порядку та влади» [9].

Ці свідчення показують, що Візантія розглядала антів як серйозного противника, однак, завдяки перевазі в організації та розвідці, Візантія могла ефективно протистояти нападам антів та інших слов'ян, та навіть організовувати каральні походу у відповідь.

З часом візантійці зрозуміли основну слабкість антських племен і почали діяти проти них за принципом «розділяй і володарюй». У «Стратегіконі» міститься інформація про те, що анти мали багато вождів, які часто не могли дійти згоди між собою. У трактаті зазначається, що слід «дарами та правильними речами» схилити антських вождів на свій бік. Особливо важливим було впливати на вождів, які мешкали поблизу кордонів імперії, щоб послабити єдність племен. У «Стратегіконі» також наголошується, що необхідно уникати загальної ворожнечі до всіх вождів, аби це не призвело до їхнього об'єднання або створення монархії під владою одного лідера [9]. Це подібно до того, як у наш час Росія постійно намагається посіяти розбрат серед народу та лідерів думок, використовуючи гроші та внутрішні протиріччя.

Окрім цього, Візантія вміло нацьковувала на антські землі інші народи, щоб стримувати антські набіги. Наприклад, за сприяння кесаря Тіверія аварські війська здійснили великий напад на землі антів. Це стало несподіванкою для антів, оскільки в цей час їхні війська грабували візантійські території [15, с.65].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі

1. Розвідкою люди на теренах України почали займатися ще в доісторичні часи, коли вони жили в печерах. Першими розвідниками були мисливці та збирачі провізії, а згодом – рибалки. У наш час розвідкою займаються спеціально підготовлені люди, які працюють у розвідувальних органах. Згідно із Законом України «Про розвідку», розвідка – це «організаційно-функціональне поєднання визначених цим Законом розвідувальних органів та діяльності, яку вони здійснюють самостійно або у взаємодії між собою та з іншими

суб'єктами розвідувального співтовариства з метою забезпечення національної безпеки і оборони України». Діяльність суб'єктів розвідки можна назвати розвідувальною діяльністю. Вона є таємною, конспіративною, негласною і спрямованою на виконання спеціальних завдань, які неможливо здійснити відкрито. Існують різні підходи до класифікації розвідки: за призначенням, за масштабом, за завданнями, силами, засобами, способами та за місцем її проведення.

2. Анти використовували широкий спектр розвідувальних методів, включаючи агентурну розвідку (торговців, мандрівників, артистів) і військову розвідку (засідки, спостереження, допити полонених). Ці методи демонструють адаптивність та винахідливість антів у забезпеченні інформаційної переваги. Хоча їх розвідувальна система була доволі примітивною, роботою по організації розвідки займалися довірені люди, а завдання виконували воїни. Сама розвідка відігравала ключову роль у забезпеченні військової переваги та виживання племен антів, дозволяючи їм адаптуватися до складних умов і протистояти сильнішим супротивникам, таким як Візантія. Співпраця з гунським військом та участь у військових кампаніях Аттіли сприяли вдосконаленню навичок розвідки антів, які згодом використовували їх у конфліктах із Візантією.

3. Візантія ефективно застосовувала розвідку у війнах з антами. Щоб не дати їм об'єднатися, вона дотримувалася стратегії «розділяй і володарюй», використовуючи дипломатичну розвідку, підкуп і маніпуляції для ослаблення антських племен. Це підкреслює важливість розвідки у військово-політичних стратегіях імперії. У наш час Росія також використовує маніпуляції людьми за допомогою розвідки, щоб розділити наш народ і таким чином полегшити його підкорення. Наше завдання – дослідити можливі приклади з минулого, щоб уникнути їх повторення сьогодні.

4. Перспективами подальших досліджень є поглиблене вивчення джерел минулого, наприклад, праць візантійських істориків, для детальнішого розуміння впливу розвідки на хід антсько-візантійських конфліктів. Також доцільним є вивчення сучасних іноземних наукових джерел, які стосуються історії Візантії періоду IV–VII століть.

5. Перспективним напрямом досліджень є також вивчення впливу історичних форм розвідки на сучасні підходи до організації розвідувальної діяльності, зокрема в контексті забезпечення національної безпеки України.

Література:

1. Interagency OPSEC Support Staff, Compendium of OPSEC Terms, Greenbelt, MD: IOSS, April 1991.
2. Борисфен Інтел Лекція 3. ОСНОВИ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. 2020
3. Верховна Рада України. Закон України про розвідку № 2396-VIII, 2020, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2396-19#Text.
4. СЕРВЕЦЬКИЙ, І. РОЗВІДУВАЛЬНІ ОРГАНИ: ЇХ РОЛЬ І МІСЦЕ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки,* 2022. (1 (59), 25–31. https://doi.org/10.32689/2522-4603.2020.1.4
5. Даллес А. Искусство разведки. М. : Международные отношения, 1992
6. Військова розвідка: навчальний посібник / упорядники : Д.В. Зайцев, А. П. Наконечний, С. О. Пахарєв, І.О. Луценко; за ред. В.Б. Добровольского, - Київ: Вид. «КНТ», 2022. 332с. ISBN 978-966-570-807-0
7. Кулаковский Ю. А. История Византии - Санкт-Петербург : Алетейя, 1996.- (Акад. тип. Наука РАН). - (Серия "Византийская библиотека. Исследования"). / Т. 2. : 518-602 годы. 1996. (Акад. тип. Наука РАН). - 394 с. ISBN 5-89329-00-14
8. Котляр М. «Розвідка» та «розвідники» давньоруської доби. «Істину встановлює суд історії», 2004, Том 2, с. 102–122, ISBN 966-8225-10-4.
9. Гиндин Л. А., Литаврин Г. Г. Свод древнейших письменных известий о славянах. Том 1 (I-VI вв.) Л. А. Гиндин, С. А. Иванов, Г. Г. Литаврин. Изд. 2-е, испр. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1994. 473 с. ISBN 5–02–017849–2
10. Скрпиник О. В. Українська розвідка. Прадавні часи, Київ: ВД «АДЕФ-Україна», 2020, с. 320
11. О царствовании Юстиниана. Агафий Миринейский. Пер., статья ["Византийский историк Агафий и его мировоззрение", с. 167-203] и примеч. д-ра ист. наук М. В. Левченко ; Акад. наук СССР. Ин-т истории. - Москва ; Ленинград : Изд-во Акад. наук СССР, 1953. 221 с.
12. Каляндрук, Т. Загадки козацьких характерників / Т. Каляндрук; ред. В. Ідзьо. – Львів: "Піраміда", 2007. 287 с.: іл. – ISBN 978-966-441-049-3.
13. Сахаров А.Н. Дипломатия Древней Руси, Москва: «Мысль», 1980, 358 с.,
14. Племінний союз антів (IV–VII ст. н. е.) та імперія гунів." HistoryUA,. 2018, доступ 22.11.2024 https://www.historyua.com/2018/05/03/pleminnyj-soyuz-antiv-iv-vii-st-n-e-ta-imperiya-guniv/
15. Цибулькін В. В., Рожен Л. М. Вєдєнєєв Д. В., Нариси *з* історії розвідки суб′єктів державотворення *на* теренах України Нариси *з* історії розвідки суб′єктів державотворення на теренах України. «Преса України», 2011, с. 536, ISBN 978-966-472-099-8.

УДК 342.8
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.9

Іван ФЛИС
кандидат політичних наук, доцент кафедри права Львівського інституту
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», IvanFlys@gmail.com
ORCID: 0009-0005-9327-4098

ДАЙДЖЕСТИ ПРО ВИБОРИ ПІД ВИСТРІЛАМИ, МАНІПУЛЯЦІЇ ТА НАРОДНУ ПІДТРИМКУ

У статті, на даних аналізу соціологічних досліджень, проведених у 2021-2023 роках незалежними громадськими центрами, доводиться, що з розвитком інформаційних потоків (провідної характеристики нового типу суспільства) особливого значення набувають соціальні мережі і месенджери як інструмент політичного маніпулювання. Соціальні мережі стають частиною будь-якого політичного процесу і створюють віртуальне середовище, яке змінює існуючу політичну реальність. Засоби масової інформації формують нову політичну реальність, в якій маніпуляційні технології перетворюються на ключовий інструмент керування політичною поведінкою мас. Різнобічний огляд досліджень феномена маніпулятивних технологій, його еволюцію та відповідну до нинішніх вимог пристосованість та реконструкції, вказують на необхідність застосування у виборчому процесі «прозорих», «чистих» виборчих технологій, що перетворюються на ключовий інструмент керування політичною поведінкою мас. Визначено роль мовних засобів у процесі маніпуляції та вплив політичного дискурсу ЗМІ на формування громадської думки, використання притому різноманітних методів, зокрема таких, як нормалізація, евфемізми, прецедентні феномени та інше. Усвідомлення того, що мистецтво та технологія маніпулювання полягають у створенні умов введення в оману об'єкту маніпулювання (наприклад, виборців або інших суб'єктів політичної діяльності), з якими існують відносини конкуренції, політико-технологічні засади політичного маніпулювання повинні виявлятися та присікатися на основі застосування матеріально-ресурсних і не тільки засобів, а також інформаційно-аналітичної підготовки й консалтингового забезпечення політичної діяльності усіх членів суспільства.

Актуальність данного дослідження полягає в тому, що в українському суспільстві існує недовіра до органів влади та опозиції, а політичні сили бажають здобувати владу на виборах. Тому під час виборів на перше місце висуваються технології, які здатні забезпечити прихильність виборців.

Ключові слова: *дайджести, дискурс, позамовний контекст, маніпуляція, нормалізація, евфемізми, лінгвопрагматика, пропагандистський конфлікт, прецедентний феномен, громадська думка, прототекст, ксалтинг, текс-реципієнт, метефора, контент-аналіз.*

Ivan Flys. DIGESTS ABOUT ELECTIONS UNDER GUNSHOTS, MANIPULATION AND POPULAR SUPPORT

The article, based on the analysis of sociological research conducted in 2021-2023 by independent public centers, proves that with the development of information flows (a leading characteristic of a new type of society), social networks and messengers as a tool of political manipulation acquire special importance. Social networks become part of any political process and create a virtual environment that changes the existing political reality. Mass media are forming a new political reality, in which manipulation technologies are turning into a key tool for controlling the political behavior of the masses. A comprehensive review of research into the phenomenon of manipulative technologies, its evolution and adaptation and reconstruction in accordance with current requirements, indicate the need to use «transparent» «clean» electoral technologies in the electoral process, which turn into a key tool for controlling the political behavior of the masses. The role of language means in the process of manipulation and the influence of the political discourse of mass media on the formation of public opinion, the use of various methods, in particular such as normalization, euphemisms, precedent phenomena, and others, are determined. Realizing that the art and technology of manipulation consists in creating conditions for misleading the object of manipulation (for example, voters or other subjects of political activity) with whom there are competitive relations, the political-technological foundations of political manipulation must be identified and cut down on the basis the use of material resources and not only means, as well as informational and analytical training and consulting support for the political activity of all members of society. The relevance of this study lies in the fact that in Ukrainian society there is distrust of the authorities and the opposition, and political forces want to gain power in the elections. Therefore, during the elections, technologies that are able to ensure the loyalty of voters are put forward in the first place.

Key words: *digests, discourse, extraverbal context, manipulation, normalization, euphemisms, linguopragmatics, propaganda conflict, precedent phenomenon, public opinion, prototext, xalting, text-recipient, metaphor, content analysis.*

Актуальність теми дослідження. Україна перебуває в стані війни (називають гібридною) з північним сусідом (РФ), і в основу («фундамент») цієї війни закладено інформаційно-психологічні операції з використанням інформаційної, а не конвенційної зброї. Різновид інформаційної зброї – пропаганда, яка не визнає кордонів і вражає цільову масову аудиторію. Пропаганду визначають як розповсюдження в масах ідеології й політики певних

© Флис І., 2024

класів, партій, держав; як засоби маніпуляції масовою свідомістю чи як інформацію, ідеї, погляди або образи, часто з надаванням лише частини аргументу, котрі поширені в ефірі, опубліковані чи розповсюджені іншим способом, щоб вплинути на погляди людей. Спільне для всіх визначень те, що пропаганда – це не лише цілеспрямоване поширення ідей, поглядів, переконань, а й формування емоційного навантаження, акцентування на тому, що це – єдино правильна позиція. Каналами трансляції пропагандистських повідомлень є випуски новин, урядові повідомлення, результати наукових і псевдонаукових історичних, політологічних, економічних та інших досліджень, дані соціологічних опитувань (реальні або сфальшовані), художні й документальні фільми, радіопередачі, телевізійні ток-шоу, преса, плакати, листівки тощо [1]. В умовах інформаційно-психологічної війни пропаганда стає потужним знаряддям формування (насправді – руйнування) іміджу опонента. Стає зрозумілим, що засоби масової інформації не мають права бути відірваними від суспільства, інтереси якого вони повинні висловлювати. В іншому випадку ЗМІ в руках власників чи керівників перетворюються на засіб політичного впливу, а всі інші громадяни позбавляються реальної можливості публічного самовираження.

Виклад основного матеріалу. Пропаганда була й залишається одним із найефективніших інструментів впливу на внутрішню та зовнішню аудиторії, на тих, хто приймає важливі державницькі рішення. Зважаючи на це, її методи постійно удосконалюються, а сучасні масмедіа стали дієвим каналом поширення пропагандистських повідомлень цільовим аудиторіям.

«Найвправнішим» суб'єктом квазіпропаганди нині визначено російський режим**.** Центр протидії дезінформації*[1] інформує про безпрецедентне зростання фінансування пропаганди федерацією, що є черговим свідченням величезної ваги, яку для російської влади має інформаційна складова війни проти України, і тому «російські ІПсО та дезінформаційні кампанії в майбутньому лише посилюватимуться».

Порівняно з 2024 роком витрати на засоби масової інформації у РФ збільшаться на 15,9 млрд рублів, або 13%, а їх загальний обсяг перевищить річні бюджети середніх російських регіонів (наприклад, 135 млрд рублів у Калінінградській області, 110 млрд рублів у Пермському краї). У середньому державна пропаганда обходитиметься російському бюджету в 11,4 млрд рублів на місяць. Головними одержувачами бюджетних коштів залишаться державні телеканали – зокрема, спеціально створені медіаструктури, такі як медіахолдинг RT РФ, що навязує свої пропагандистські меседжі як внутрішньому так і зовнішньому споживачеві. Проведений контент-аналіз дає підставу зробити висновок, що RT РФ цілеспрямовано формує негативний образ української влади з метою роз'єднання українського суспільства, на формування негативного іміджу української влади (Президента, Уряду, Верховної ради, Збройних сил), на вплив виборів які мали місце в Україні і не тільки. У жовтні 2023 р, як інформував Reuters, США опублікували звіт розвідслужб, у якому стверджувалося, що Москва використовує шпигунів, соціальні мережі та російські державні ЗМІ, щоб підірвати суспільну довіру до чесних демократичних виборів у всьому світі**.** Також зазначалося, що окрім США,17 інших держав стали мішенню для «менш виражених» атак. Документ телеграмою Держдепартаменту надіслали більш ніж 100 посольствам США в Північній і Південній Америці, Європі, Азії та Африці для поширення серед урядів, що їх приймають. Як сказано у звіті розвідслужб, російські високопосадовці вважають ефективними операції впливу, спрямовані на підрив інституту демократичних виборів, тож мають намір і надалі діяти в цьому напрямку. Росія роками підкуповувала політиків та партії у більше ніж двох десятках країн на чотирьох континентах світу, витративши на це мінімум 300 млн. дол. у спробі послабити демократичні системи та просувати близькі своїм інтересам сили.

Сьогодні країна-агресор намагається переконати світ навіть не в правильності своєї позиції з критичних питань (агресія в східних областях України, анексія Криму, події в Сирії тощо), а в тому, що істини не існує, а є лише суб'єктивні трактування процесів. Окрім множинності варіантів правди, іншими рисами російської пропаганди є гнучкість та безпринципність; цинізм; постійне вкидання дезінформації в інформаційний простір; абсолютна брехливість, невідповідність дійсності й винахід потрібних «фактів» для моделювання та створення «паралельної реальності»; одномоментність, ситуативність, суперечливість повідомлень (розрахунок на повну втрату пам'яті аудиторією); переконати – не

[1] Центр протидії дезінформації — робочий орган Ради національної безпеки і оборони України, утворений відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року "Про створення Центру протидії дезінформації", уведеного в дію Указом Президента України від 19 березня 2021 року № 106.

самоціль, мета – зробити інформаційне поле «брудним», щоб ніхто нікому не довіряв [2]. Загальна мета – дискредитація влади, ЗСУ та інших держструктур. Використання ярликів та мовних кліше – це спосіб реалізації інтенцій суб'єкта впливу, тобто прагнення донести в емоційно переконливій формі свою позицію. До прикладу: із 707 статей, присвячених Україні у 2019 р. на сайті RT, у 417 йшлося про українську владу: Президента, Уряд, Верховну Раду, Збройні сили. В усіх повідомленнях цілеспрямовано формувався негативний імідж влади як недолугої й практично антинародної. Мету досягали за допомогою створення іміджологем, в основі яких – ярлики, пейоративи, оцінні судження, що є засобом критики, глузування. Оскільки інформаційно - психологічна війна РФ проти України триває, то й залишатиметься актуальним аналіз інформаційної зброї та методів протидії [3].

Зростання інформаційних потоків, значна диференціація політичної інформації, багатоманіття її джерел спричиняє дезорієнтацію реципієнтів інформації. Найбільшою небезпекою для масової свідомості є політичне маніпулювання. Харківські політологи І. Поліщук та С. Рум'янцева слушно відзначають, що «сучасна людина не може уникнути впливу потоків інформації, що надходять від друкованих ЗМІ, телебачення, радіо, мережі Інтернет та інших засобів масової комунікації. Під цим натиском не завжди можливо проаналізувати та диференціювати ту інформацію, яка відповідає дійсності, а отже, надзвичайно велика кількість людей кожного дня підпадає під вплив того, що їм нав'язують редактори інформаційних агенцій, медіа-спікери та інші» [4]. Мистецтво та політико-технологічні засади політичного маніпулювання розкриваються на основі застосування матеріально-ресурсних засобів, а також інформаційно-аналітичної підготовки й консалтингового забезпечення політичної діяльності. Маніпуляція – це психічний вплив, який направлений на неявне спонукання адресата до вчинення потрібних маніпулятору (адресанту) дій [5]. Політичне маніпулювання створює видимість демократії, і тому замість природного права суспільства приймати власні рішення йде нав'язування населенню необхідних рішень. Таким чином, відбувається не лише обмін, а й приховане управління, за яким громадянин перетворюється не на суб'єкт, а на об'єкт політики. Проблеми політичного маніпулювання (як комплекс дій, спрямований на коригування масової свідомості, формування громадської думки та суспільних настроїв, громадської активності у процесі здобуття, отримання та використання державної влади в інтересах маніпулятора) стали предметом дослідження багатьох науковців. З розвитком масс-медіа до теми політичного маніпулювання зверталися дослідники масових рухів Г. Лебон, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Лассуел Г. Шиллер, Г. Франк, Е. Шостром та інші. В українському політологічному дискурсі особливості політичного маніпулювання досліджують Т. Андрущенко, В. Воротинський, О. Шевчук, Т. Ярошенко, О. Бойко, Л. Кочубей, А. Круглашов, Н. Єфтєні та інші.

Маніпулятивні технології передбачають специфічні підходи до подачі інформації, вони широко використовують міфи, психологічний вплив на свідомість з метою формування в індивідів певних уподобань чи упереджень. Видатний німецький філософ Ернст Кассірер визначаючи міфи як один з елементів політичної культури суспільства вважав, що людство виявилося нездатним протистояти натиску політичної міфотворчості. Окрім того, автор відзначає, що політична міфотворчість, як правило, посилюється у періоди соціально-політичної нестабільності (міф дозволяє впорядкувати й пояснити незрозумілі, нові для людини або соціальної групи політичні явища й процеси), а сучасні політичні міфи створюються свідомо, являють собою штучні утворення, виготовлені вмілими й спритними «майстрами»; і можуть створюватися так само й відповідно до тих же правил, що й будь-яка інша сучасна зброя.

На сучасному етапі в Україні прецеденти політичного маніпулювання як у практиках політичного управління так і в передвиборчих перегонах набули значного поширення. У зв'язку з цим доцільно розглядати політичні маніпуляції у контексті процесів стабілізації / дестабілізації політичного становища та підриву демократії як в окремих країнах, так і цілих регіонах сучасного світу. Мета політичного маніпулювання - отримання, реалізація і збереження (нині дестабіліація на користь когось іншого) влади.

Приміром у Мережі знову активізувалися розмови щодо можливості проведення виборів в Україні весною 2025 року. Нібито ЦВК вже підготувала реєстр виборців і займається плануванням усіх можливих ризиків. Люди також обговорюють сплеск активності серед політиків регіонального рівня, які нібито шукають до своїх команд відомих військових. При цьому у повідомленнях ніхто не вказує про які саме вибори йдеться: місцеві, парламентські чи президентські. Тут постає доречним питання: хто хоче проведення виборів в Україні під час війни?

Про вибори навесні 2025-го говорять ті, хто дуже хоче їх проведення бо комусь це вигідно або ті, що дуже їх боїться. Аргументи, законність і доцільність проведення виборів завуальовуються.

На нинішньому етапі життя українського суспільства ймовірність досягнення мети та успіху неможливі без значної суспільної підтримки (якщо не брати до уваги приклади прямого спотворення інформації чи фальсифікації результатів голосування). Відповідно – цілі маніпуляторів зводяться до створення і поглиблення в масовій свідомості спеціальних негативних для консолідації суспільства міфів, а також вгадування соціальних очікувань і пропозицій оптимальних варіантів – виходу із війни, або образ кандидата-лідера чи программу прориву та інше. Маніпуляція стала основним методом формування суспільної думки та порядку денного. Маніпулятивний вплив стає лідером порівняно з таким технологіями як приховане управління, ігнорування, переконання та інші. Це призводить до поширення специфічних технік та маніпулятивних інструментів, серед яких можна виокремити наступні:

– астротурфінг – це практика створення масових дезінформаційних кампаній або облікових записів у соціальних мережах, які мають просувати певну точку зору або порядок денний;

– троллінг (один з інструментів астротурфінгу) – процес розміщення в Інтернеті провокаційних повідомлень з метою посилення соціальної напруги шляхом порушення правил етичних норм комунікації в мережі Інтернет;

– використання фейкових (від англ.-підробка) новин, особливо це стосується новин, опублікованих в інтернет-каналах;

– боти – автоматизовані програми, запрограмовані здійснювати певні дії, що імітують поведінку людини та спілкування на онлайн-платфомах;

– політичний хейт – дії публічних осіб, спрямовані проти особи або групи осіб, що виражаються у заохоченні, розпаленні або ж просто висловленні ненависті за однією, або кількома ознаками (раса, етнічна приналежність, релігія, мова, національність, політичні вподобання, та ін.) [6].

Маніпуляція стала невід'ємною частиною інформаційно-комунікативного сегменту суспільства. Маніпуляція – це не брехня, а специфічна подача правди. Власне, специфіка полягає в тому, що правда подається не комплексно, а частково і однобоко, із замовчуванням всіх «незручних» фактів. Пряма російська агресія суттєво вплинула на українське медійне поле. Рейтинг друкованих засобів масової інформації знизився, а звична сітка телеканалів змінилася та перетворилася на Єдиний телемарафон. Перед викликами не тільки фізичної, але й інформаційної війни, в умовах проблем з енергопостачанням та перебійними постачаннями інтернет-сигналу, суспільство почало більше користуватися для отримання новин соціальними мережами. Дослідження ОПОРА у травні-червні 2023 року підтвердили, що найважнішими джерелами новин є соціальні мережі. У 2023 році їм віддавали перевагу 77,9% опитаних (2021 – 63%, 2022 – 76,6%). Сьогодення підсилює цю тенденцію впровадженням інформаційно-психологічних спецоперацій, дезінформаційних кампаній для посилення впливу на громадську думку. За даними звіту Global Digital на 1 лютого 2023 року 64,4% населення планети користуються Інтернетом (за рік збільшилося на 1,9%). Соціальними мережами користується майже 60% від загальної чисельності населення світу (приріст, порівняно з 2022 роком, складає 3%). При цьому звертаються за інформацією до Інтернету 6 із 10 користувачів працездатного віку (57,8%) (Zvit Global Digital, 2023). Поширення новинного контенту та зручний доступ до нього, вплив соціальних медіа на настрої громадян та достатній рівень інформаційної активності ставить сучасні суспільства перед викликом вживання технік маніпуляції. Для кожного інформаційного жанру, поряд із загальними прийомами маніпулювання, існують і спеціальні засоби. ТОР-10 маніпуляцій в публічній політиці.

- «Персоналізація ідей» полягає у підміні предмета обговорення – відхід від суті ідей до їх носіїв. Найчастіше подібна техніка передбачає «апеляцію до авторитету» або навпаки – «дискредитацію контравторітетом»;

- «Історичні паралелі». Ще досократична грецька філософія прийшла до тавтологічного, на перший погляд, твердження: «річ є те, що вона є, і не є те, що вона не є». Саме цей принцип відкидається політиками, що ставлять знак рівності між образами з минулого (персоналіями, подіями, поняттями) і сьогодення;

- «Наведення тіні». Багато людей набагато охочіше вірять у щось приховане, ніж явне – очевидність їх насторожує, і з'являється якесь детективне бажання «докопатися до істини». Останнє часто є неможливим, і тоді людина починає домислювати, а маніпулятор – «наводити тінь» і підштовхувати об'єкт в потрібному напрямку.

- «Гіперболізація». Суть прийом у перебільшенні. За основу береться одиничний правдивий факт, який подається в якості такого собі системного тренда.

- «Магія чисел». Мають місце теоретичні обґрунтування того, чому в процесі маніпулювання використовуються не тільки слова, а й числа, образи, звуки. Іншими словами, для фрази «цифри не брешуть» інше крилатий вислів «є брехня, нахабна брехня і статистика» буде цілком справедливою відповіддю. Іншими словами, маніпуляції з цифрами для «розколдованого світу» і суспільств з «духом рахунку» є навіть більш актуальним сюжетом, ніж попередній «словесний».

«Заручники динаміки». Найчастіше люди використовують числа для порівнянь: самі по собі абсолютні величини – нейтральні і незрозумілі без контексту. Щоб числа «заговорили», необхідні категорії «багато / мало» і супутні «більше / менше». Розуміючи ключове значення динаміки для масового сприйняття, зацікавлені суб'єкти використовують це в своїх маніпуляціях. Наприклад, як можна подати стан економіки з 2005 по 2016 роки. Діаграма зростання ключових показників – ВВП і експорту – створює ілюзію розвитку, прогресу, покращення. І цей ефект досягається дуже просто – всі дані наводяться в національній валюті, яка за оглядовий період девальвувала на ~ 530%. Хтось зауважить абсурдність виміру експорту в нестабільній гривні, проте мішенню такої грубої маніпуляції є «пересічні грмадяни», більшість з яких викрити прийом не зуміють.

«Геоцентризм». Коментуючи зовнішні інформаційні приводи міжнародного рівня, політики часто посилюють «україноцентричну» установку виборців. Це призводить до інфантильного поділу іноземних політиків на «проукраїнських» і «прокремлівських» в рамках внутрішнього дискурсу, а також до недооцінки впливу зовнішніх факторів на вітчизняну економіку. Не вартують коментарів прийоми «Зростання при падінні» та «Узагальнюй і володарюй» Рейтинги завжди містять в собі елемент гри, змагання, і тому так важливі для активізації маркерів «перемога» чи «зрада». Очевидно, що в умовах збройного конфлікту Україна не могла розраховувати на високі показники «індексу миру». Однак прийом «Любителі рейтингів» активно застосовують жовта пресса ворожі інтернет-канали. Подібна подача інформації, по-перше, маніпулятивно узагальнює суть питання («гірше», а не «небезпечніше»), по-друге, підсилює відповідальність нинішньої української влади за весь негатив, по-третє, закріплює ефект примітивною фонетичною грою (в заголовок винесено саме Гондурас, а не, скажімо, Сирію або інші країни, що знаходяться в рейтингу нижче України). За допомогою цих засобів політичні сили можуть програмувати думки і наміри цілих мас і пересічних громадян. Кінцевою метою таких впливів є контроль над населенням та можливість його керованості в подальшому [8].

Асортимент політичних міфів, сформованих у добу незалежності вражає своєю різноманітністю. Досить поширеними є міфи про повну продажність влади та відсутність у політиків іншої мотивації до влади, крім меркантильної (думають тільки про себе, а для людей нічого не роблять, рвуться в політику, лише щоб нажитися), про кримінальне походження будь-якого статку (чесні люди на іномарках не їздять), про те, що «прості люди нічого не вирішують» та багато іншого. Пений час і зараз досить активно обговорювалося/ється мовне питання, доля окупованих територій, закінчення війни, допомоги, корупції та інше. На жаль, більшість українських політиків відстоюють ту чи іншу позицію в обговоренні цього питання, турбуючись не про інтереси людей, а про власний рейтинг. На жаль, в Україні видача дозволеної інформації із показом неповної, перекрученої картини подій тощо є принципами роботи більшості мас-медіа в якій вагому частку займають так звані «брудні» технології, оскільки ефективно маніпулюють свідомістю електорату.

Загалом виділяють низку основних «журналістських» прийомів «чорного» PR:

- «читання думок» - коли до висловлювань відомої людини журналістом приписуються думки або робляться висновки, про які він сам, можливо, навіть і не думав;

-анонімність – у своїй роботі журналіст використовує анонімні джерела. Наприклад, повідомляє певну компрометуючу інформацію, посилаючись на людину, близьку до оточення, яка побажала залишитися невідомою.

-прийом «вилучення». Йдеться про нехтування деякими фактами, факт проходить через так званий інформаційний фільтр. Наприклад, всі негативні деталі розглядаються зі всіх сторін, випитуються у спеціалістів, а позитивні навіть не згадуються.

- як це не дивно, «оспівування» теж є чорною PR-технологією. У цьому випадку ідеалізують певні групи, персонажі або процес. Менталітет українця такий, що той, кого

постійно хвалять, починає здаватися йому негативним героєм.

-до «показового» нейтралітету відносять використання штучних компліментів, критики, прототипу, напівдебатів (присутня лише одна сторона), подвійна бесіда (журналіст у бесіді сам собі суперечить – інформаційний флюс).

- остання чорна технологія, яку відзначають PR-практики, називається «Структура, яку редагують». Одним з найпоширеніших методів пригнічення політичної активності вважається такий давно всім відомий прийом, як базікання, сенс якого полягає в тиражуванні потоків беззмістовних повідомлень, покликаних створювати інформаційні шуми. Останні повинні перекривати своєю масою ключову громадську проблему.

Принципи мережевого «базікання» наступні:

- підштовхують до того, щоб систематично спростовувати абсурд;

- теми, що порушуються авторами, абсолютно не торкаються реалій вашого життя;

- проблеми – досить провокаційні, а тому в їх обговорення втягуються великі маси користувачів [9]. Розгалужена система законів, наміри привести її у відповідність законодавству і зобов'язанням ЄС – це кроки діяльності України в цьому напрямку. На сьогодні актуальною становить необхідність національного регулювання інтернет-відносин, побудови дієвих методів захисту національного медіапростору та інформаційного середовища, яке зможе протистояти маніпулятивному тиску, викликам безпеки та пропаганди (Konakh, 2013) [10]. Щонайменше, в державі, громадському секторі повинен сформуватися консенсус щодо того, що маніпуляції, фейки і інші елементи пропаганди для України є неприйнятними і не можуть бути виправдані ні необхідністю ведення "інформаційної війни", ні чимось іншим.

Висновки. Протидією політичним маніпуляціям нині першочергово мають стати:

-заходи з посилення державного контролю:

а) розширення повноважень органів з питань запобігання корупції України, які здійснюють контроль за фінансуванням політичних партій наступними повноваженнями та обов'язками: – перевірки поширеної у мережі Інтернет інформації та дезінформації, фейкової інформації (неналежної інформації); – вжиття адм. чи кримінальних заходів за порушення у сфері інформаційної безпеки у разі виявлення неналежної інформації, накладення відповідальності у цій сфері;

б) розширення повноважень органу у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів (на сьогодні це Міністерство культури та інформаційної безпеки України) щодо здійснення контролю за дотриманням зобов'язань щодо заборони розповсюдження фейкової інформації та вжиття заходів, у тому числі, складання адміністративних протоколів та накладення адміністративних стягнень на винних осіб, запровадження фінансових санкцій та заборон продовження діяльності, до таких суб'єктів.

На законодавчому рівні внести зміни до розширення повноважень органів державного контролю у цій сфері, встановлення обмежень та заходів впливу щодо накладення адміністративних стягнень, фінансових санкцій, дій щодо обмеження та/або заборони діяльності тих чи інших засобів масової інформації, інтернет-ресурсів, соціальних мереж тощо;

Внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо закріплення окремих норм щодо розповсюдження неналежної інформації та застосування політичних маніпуляцій під час воєнного стану та посиленої відповідальності винних осіб шляхом накладення штрафів на фізичних осіб (наприклад, журналістів) та тимчасове обмеження діяльності або повне закриття та анулювання документів юридичних осіб (засобів масової інформації, власників інтернет-ресурсів, соціальних мереж тощо).

Окрім класичних засобів протидії, у порядку національних кібероперацій більш універсальним механізмом протидії стали б спеціалізовані міжнародні угоди що покликані активно протидіяти дезінформації та дотримуватися принципу верховенство права країн в соціальних мережах та забезпечити реалізацію права громадян на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань які відповідають міжнародним стандартам.

В інформаційному просторі громадські організації виконують функції забезпечення плюралізму та незалежності засобів масової інформації, виступають інструментом соціального і культурного прогресу, сприяють побудові нової архітектури відносин в українському суспільстві. Громадські організації, як провладні, так і опозиційні, завжди консолідуються навколо найважливішого для них питання– прав і свобод людини та виконують певну контролюючу функцію по відношенню до державних інституцій щодо дотримання цих прав за допомогою громадської думки та

вільних засобів масової інформації. В цьому контексті варто згадати авторитетну позицію В. Горбуліна, який зазначає, що сучасний світ відзначається постійним зростанням інформаційної індустрії. Ця специфічна галузь діяльності людства приносить високі прибутки, тому інформація (її збір, обробка, аналіз, поширення, спростування) потребує значних коштів і стає найважливішим стратегічним ресурсом. Без цього ресурсу практично всі сучасні сфери життя зазнають відчутних, а іноді й незворотних втрат [11].

Література:

1. Тихомирова Є. Пропаганда. *Глосарій. Навчальний енциклопедичний словник-довідник із питань інформаційної безпеки*/за заг. ред. д-ра. політ. наук, проф. Шуляк А. М. Київ: МПБП «Гордон», 2019. 366–369.

2. Савчук А. Пітер Померанцев: Мета російської пропаганди – щоб ніхто нікому не довіряв. *Українська правда*, 31 березня. 2015. URL: https://www.pravda. com.ua/articles/2015/03/31/7063251/

3. Кривошеїн В. Іміджологема політична. *Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотоври)*/за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ–2000, 2015. 492 с.

4. Поліщук І. О., Рум'янцева С. В. Політичне маніпулювання: сутність та проблема його обмеження. *Вісник Національної юридичної академії України імені Яро*слава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 2. С. 199–206.

5. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. Москва: ЧеРо; Юрайт, 2000. 342 с.

6. Євланова О. О. Місце феномена маніпуляцій в політичному дискурсі. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «Філологія». 2021. Вип. 88. С. 93–97.

7. А. Нальотов. Виборчі технології як чинник впливу на масову свідомість. *Політичний менеджмент*. 2007. № 5. С. 126–137.

8. Максімцева Н. О., Максімцев М. Г. Публічні маніпуляції під час виборчого процессу як загроза політичної безпеки та реалізації влади народу.

9. Чубатенко О. М. Маніпулятивні технології у виборчих процесах України. УДК 324-049.2(477). DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.9

10. Вакуленко А. Політичне ианіпулювання в умовах інформаційного суспільства:український контекст. URL: https://doi.org/10.34142/24130060.2023.27.2.03

11. Захаренко К. Роль громадських організацій у формуванні національної інформаційної безпеки. НДЦ Українського державного університету імені Михайла Драгоманова; м. Київ, Україна.

УДК 340.14
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.10

Станіслав ШЕПТУХОВСЬКИЙ
кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник наукової лабораторії Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України
ORCID: 0009-0007-0087-1868

НЕМОВЛЕННЄВІ ІНСТРУМЕНТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розглянуто властивості тексту як засобу комунікації у нормотворенні і правозастосуванні. Оглянуто низку мовленнєвих актів, вчинення яких в силу закону спричиняє правові наслідки та на їх фоні – показано діяння, котрі не є вербальною поведінкою, проте також набувають правового значення в силу вказівки на це в законодавстві, комунікативної ситуації та здатності виражати умисел чи волевиявлення. Обстоюється ідея фактичного здійснення правової комунікації, включно із правовим регулюванням, засобами, які не є ані усним чи письмовим текстом, ані іншою мовленнєвою дією: візуальними чи звуковими сигналами, (нетекстовими) символами, жестами, символікою, пофарбуванням, маркуванням тощо.

Розглянуто ознаки мовчання як невербального акта. Висловлено позицію, відповідно до якої неунормованість – через повну відсутність норми або її формулювання у навмисно невизначений спосіб – є юридично значущим мовчанням владного суб'єкта і може виражати (презюмувати) згоду (в адміністративній процедурі), дозвіл (у межах загально-дозвільного принципу) або заборону (у разі спеціально-юридичного підходу). Порушено питання про можливість повного чи часткового закріплення правової норми нетекстовими засобами. Зазначено, що юридична визначеність, як критерій якості законодавства у нетекстовому правовому регулюванні забезпечується конкретизацією ситуації (її звуженням, яке відповідає функції «гіпотези» правової норми та «контексту» у мовленні) застосування немовних засобів, їх попереднього однакового засвоєння учасниками юридично значущої комунікації. За відсутності консенсусу окремі переваги таких засобів – миттєве сприйняття, інтуїтивна зрозумілість – втрачаються, відповідна «візуальна» чи «сонорна» норма стає юридично невизначеною. Зауважено, що немовні засоби використовуються також у рамках звичаю, який є джерелом права – так само, як і закон.

Констатовано, що знакові системи, не належні до мови, зокрема – до державної мови як засобу правничої комунікації, – наділені правовим значенням та мають ознаки тексту. На цій підставі зроблено припущення про окремі підстави для розгляду явища тексту за межами мови; одночасно констатовано виконання мовою функції мета-системи щодо відокремлених знакових систем. Зауважено, що у правовій комунікації текст виконує посередницьку функцію. Додержання екстралінгвальної відповідності юридичного тексту зменшує розрив між правом та законом, відставання останнього від правової реальності.

Окреслено перспективи розширення предмету лінгвістичної експертизи та зауважено, що інтерпретацію немовленнєвих засобів правової комунікації може бути покладено, зокрема у цивільному процесі, на експерта з питань права.

Ключові слова: *норма, знакова система, мова, символіка, законодавство.*

Stanislav Sheptukhovskyi. NON-SPEECH TOOLS OF LEGAL REGULATION

The properties of the text as a means of communication in norm-making and law enforcement are considered. Certain informative acts are not verbal behavior, but acquire legal significance due to the indication in the legislation, the communicative situation and their ability to express intent or a will. Means that are neither oral or written text, nor any other speech act: visual or sound signals, (non-textual) symbols, gestures, symbols, coloring, marking, etc. are in fact a part of legal communication, including legal regulation.

The silence is also non-verbal act. In a legal communication it manifests itself as irregularity – due to the complete absence of a norm or its formulation in a deliberately undefined way – is a legally significant silence of a legislator. Silence can express (presume) consent (in an administrative procedure), permission (within the general permissive principle) or prohibition (in the case of a special legal approach). The issue of the possibility of full or partial consolidation of a legal norm by non-textual means was raised. It is noted that legal certainty, as a criterion of the quality of legislation in non-textual legal regulation, is provided by the specification of the situation (its narrowing, which corresponds to the function of the «hypothesis» of the legal norm and the «context» in speech) of the use of non-speech means, their previous equal assimilation by the participants of legally significant communication. In the absence of consensus, the advantages of such means - instant perception, intuitive comprehensibility – are lost, the corresponding «visual» or «sonorous» norm becomes legally uncertain. It is noted that non-language means are used within the framework of custom.

The prospects for expanding the subject of linguistic expertise are outlined and it is noted that the interpretation of non-verbal means of legal communication can be entrusted, in particular in civil proceedings, to a legal expert.

Key words: *norm, symbolic system, language, symbols, legislation.*

Вступ. Правове регулювання є специфічною формою соціальної комунікації. Ефективність засобів такої комунікації безпосередньо впливає на дієвість регулювання. Звуження кола засобів обмежує спроможність комунікації, а отже – і правового регулювання. Наприклад – призводить до розбіжностей у сприйнятті правил поведінки,

© Шептуховський С., 2024

неповному охопленню аудиторії адресатів норм про такі правила. У правничій комунікації велику роль відіграє текст. Зокрема, ознакою норми права є її формальна визначеність, тобто закріплення у тексті нормативно-правового акта. Така форма довела свою зручність. Але можливості тексту як засобу комунікації не безмежні, вираження владної волі іноді потребує застосування інших – нетекстових, немовленнєвих – засобів. Деякі з них – так само як усний чи письмовий текст – є системою зображень (символів, маркувань) чи звуків (попереджень, просторових орієнтирів). Немовленнєві засоби насправді беруть участь у правовому регулюванні.

Матеріали та методи. Механізм правового регулювання, забезпечення життєздатності правових норм, легітимація закону, юридична техніка, правила та передумови тлумачення є питаннями, які становлять значну частину предмету юридичної науки. Вони вивчаються переважно з позицій загальної теорії права, але викликають жвавий інтерес з боку дослідників у без винятку всіх складових правової доктрини. У пошуках відповідей правники звертаються до досягнень суміжних та «гібридних» дисциплін і їх окремих галузей – до соціології права, психології мас, лінгвістики, теорії масової комунікації, етики. Порівняно самостійне коло утворюють проблеми способів формулювання правових норм, їх доведення до адресатів та засвоєння останніми. Це коло перебуває на стику вищезгаданих питань та дисциплін.

В Україні безпосередньо питання *правової комунікації* розглянуто О. Токарською [44, 45] та О. Балинською [46], О. Макеєвою [13]. Право розглядається ними як комунікативний процес, осмислюється відповідний доробок закордонних соціологів права [55]. Так, О. Токарська зауважила на можливості забезпечення у такому процесі переходу від монологічної до комунікативної моделі прийняття державницьких рішень у правовій державі [44]. Наявними є дослідження за напрямком юридичної лінгвістики, в яких зроблено висновки про (непозбутню) смислову множинність правничого тексту, недоречність зведення норми права лише до такого тексту і про роль комунікації, без якої право не існує [16, с. 4, 26, 77, 138, 386].

Паралельно розвиваються погляди щодо статусу учасників правової комунікації, зокрема – щодо кола суб'єктів та інструментів реалізації кримінально-правової політики [3, с. 22, 47, с. 257, 276-278], адресатів кримінально-правових норм [41, с. 49, 59, 84-85, 250-253, 275, 296]. В рамках аналізу юридичних складів злочинів, кримінальних процесуальних норм наукою ретельно досліджено правові наслідки вчинення низки мовленнєвих та окремих невербальних актів у рамках комунікації за участі суб'єктів кримінальної відповідальності.

В свою чергу комунікаційний аспект невербальної поведінки, яка сама по собі розглянута у широкому колі праць з мовознавства, психології, педагогіки тощо, у площині правової комунікації майже не розглядався. Окремі позиції з цього питання висловлені переважно правниками як побічний результат дослідження ними проблем цивільної, кримінальної відповідальності, публічного адміністрування.

Такий стан розробки зумовив *мету* статті – розглянути засоби правової комунікації та їх співвідношення, перевірити *гіпотезу* дослідження щодо виконання невербальними засобами ролі одного з таких засобів.

Методологічну основу роботи становлять окремі наукові методи пізнання, серед яких варто зазначити такі. Системно-функціональний метод дозволив розглянути право як комплексне суспільне явище, елементами якого є закон і норма права, на предмет створення, виконання, зміни яких здійснюється правова комунікація. В рамках цього методу констатовано, що невербальні засоби не виключені з такої комунікації і виконують у ній таку ж функцію, що і норма права. Методом індукції існуючи одиничні приклади надання правового значення нетекстовим і невербальним комунікаційним актам зроблено висновок про більш загальне явище використання немовленнєвих засобів в якості засобу правового регулювання. Історичний метод дозволив встановити можливі причини домінуючих позицій тексту у юриспруденції. Герменевтичний підхід дозволив здійснити інтерпретацію, зокрема, явища «мовчання» суб'єкта нормотворення в якості його усвідомленого рішення, способу унормування суспільних відносин.

Результати. Соціалізовані індивіди застосовують всі доступні у них засоби для комунікації. У тому числі тоді, коли змістом їх взаємодії є встановлення правил поведінки, виконання таких правил, контроль дотримання та застосування винагороди чи покарання за результатом такого контролю. Однак у правовому регулюванні спектр комунікативних засобів є значно вужчим. Панівне місце у цьому аспекті суспільного буття посів текст – з початку усний, проголошений монархом і повторений криками герольдів, потім письмовий – вирізьблений у камінні, далі – на

папірусі та папері і, зрештою – на веб-сайтах. Для домінування тексту у правому регулюванні є історичні причини – писемність, грамотність тривалий час були прерогативою еліт. Сьогодні закон, а отже – текст, який його виражає, – може бути занадто складним (тому, наприклад у кримінальному провадженні захист може бути покладено лише на професійного юриста – ч. 2 ст. 45 КК України). Законодавче веління може суперечити волі джерела законодавчої влади або іншому законові, і тоді закони стають нелегітимними або складаються з так званих мертвих норм. Приписи закону можуть бути сформульованими нечітко. Або ж конкретні його вимоги можуть не узгоджуватися із природними правами людини, суспільними, економічними тощо закономірностями. Поведінка індивіда у конкретній ситуації може визначатися конкуруючими нормами закону, або навпаки – не унормовуватися жодною, що в обох випадках утворює стан правової невизначеності, який компрометує саму ідею правового регулювання.

Практикою нормотворчої діяльності виявлено деякі недоліки і обмеженість можливостей закону (як інструменту суспільного (само)управління) і його тексту (як засобу встановлення правил поведінки). Наприклад, але не виключно: варіантність тексту (варіантне розуміння, варіантне нерозуміння, спотворене розуміння), інваріативність, перебирання текстом функцій самостійного учасника комунікації [38]; розмиті межі контексту та мета-тексту, які впливають на тлумачення; мінливість значення використаних слів, їх багатозначність та взаємозамінність; "міграція" дефініцій за межі предмета законодавчого акта. Додаткові, зокрема, стилістичні, обмеження мають (виконані у межах відповідних підстилів офіційно-ділового стилю) юридичний, законодавчий, адміністративно-канцелярський тексти, у яких немає місця багатьом мовним засобам (на кшталт метафор, гіпербол, неповних речень, фразеологізмів, переносного значення слів, слів із суфіксами суб'єктивної оцінки) [40]. Автор юридичного тексту завжди балансує між абстрактним описом і казуальним викладом, лаконічністю і деталізацією, дублюванням і бланкетністю, переконливістю і стриманістю. По мірі взаємного наближення правових систем різних країн, посилення політико-правового впливу міжнародних організацій заявила про себе проблема гармонізації законодавства, коректності перекладу та імплементації міжнародних договорів.

Останніми десятиліттями в європейській і, зокрема, українській юридичній науці стали розмежовувати законність від верховенства права, наголошуючи на перевазі останнього. Так, в одній з правових позицій щодо верховенство права Конституційний Суд України зазначив, що «.. панування права в суспільстві … вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що *право не обмежується лише законодавством* як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права *не дає підстав для його ототожнення із законом*, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи» [35] (тут та далі *курсив авт. – С.Ш.*). Оскільки закон – це виключно (або здебільшого, про що йтиметься нижче) текст, у вказаній констатації неповної відповідності права та закону фактично йдеться про проблему (а саме – недостатність) так званої екстралінгвальності юридичного тексту (зумовленості, відповідності немовній, позамовній дійсності, включно із культурою, традиціями, менталітетом), про відставання чи інше відхилення закону від правової реальності, яку він же мав би визначати.

Отже: право уключає широкий спектр соціальних регуляторів і завжди є справедливим; закон є лише одним з регуляторів, які визначають зміст права; держава має забезпечити втілення права, тобто справедливості, у закони. Можливо, саме вужчий, ніж у права, набір засобів зовнішнього вираження, обмеженість закону лише (чи переважно) текстом спричиняє і посилює відрив закону від (решти складових) права? Якщо так, то відкритість для впливу позамовних, але належних до права чинників та використання немовленнєвих засобів спроможні компенсувати такий розрив – там де це практично можливо.

Важливою є комунікативна функція тексту, його місце у так званому герменевтичному трикутнику: «Текст – це середній елемент схеми комунікації: … автор (адресант) – текст – читач (адресат) … Щодо мовця (адресанта) текст є кодованою величиною, оскільки мовець кодує певну інформацію. Для сприйняття вміщеної у тексті інформації читач

повинен її декодувати» [8, с. 28]. У цьому світлі чітко проглядаються можливі проблеми під час застосування (виключно цього) засобу комунікації, наприклад – неспівпадіння закодованого і декодованого змісту, недостатність закладеного у текст змісту для забезпечення повноцінної комунікації, досягнення її мети, односторонній характер повідомлення. Та, як зазначено на початку, соціалізовані індивіди застосовують всі доступні їм засоби комунікації.

Роль соціального регулятора закон може виконувати лише у разі своєї дієвості. Остання забезпечується діяльністю апарату публічного управління. Правові акти публічного управління уключають нормативно-правові акти, індивідуальні акти (в т. ч. адміністративні акти), адміністративні договори, актидії; вони можуть вчинятися у письмовій та усній формі, але також у формі конклюдентній [2, с. 140, 142], тобто полягати, у т. ч. у немовленнєвій поведінці.

Оскільки закон є (як правило) текстом, говорити про його дієвість це те ж саме, що розглядати ефективність акту мовлення. Безпосередньо закон розглядає застосування мови саме як діяння, котре набуває значення юридичного факту.

Так, вчинення *діяння* є підставою для юридичної відповідальності будь-якого виду. Можливість вважати так надають приписи Конституції України: «Ніхто не може відповідати за *діяння*, які на час їх вчинення не визнавалися законом як *правопорушення*» (ч. 2 ст. 58), «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної *відповідальності одного виду* за одне й те саме *правопорушення*» (ст. 61), «Виключно законами України визначаються… … *діяння*, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них» (п. 22 ч. 1 ст. 92). Діяння може полягати у вчиненні дій чи бездіяльності. Так, у КК України широко вживається конструкція «діяння (дія або бездіяльність)», у т. ч. для визначення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК України – «передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення)». Норми КК України відносять до ***діянь*** низку видів комунікаційних актів суто мовленнєвого характеру – «поширення *закликів* або *висловлення* заперечення» (Примітка до ст. 111-1); саме *висловленням* наміру є «пропозиція» і «обіцянка» неправомірної вигоди (п. 3 Примітки до ст. 354). Очевидно мовленнєвою є дія з «розголошення» (ст. ст. 132, 145, ч. 3 ст. 154, ст. 159, ст. 168, ст. 189, ч. 2 ст. 209-1, ст. ст. 231, 232, 328, 381, 386, 387, 422). Під кримінально-правовий захист взято (таємницю) телефонних *розмов* (ст. 163). Зрештою *умовляння* є одним зі способів вчинення підбурювачем своєї співучасті у кримінальному правопорушенні (ч. 4 ст. 27), а *змова* – обов'язковою ознакою співучасті (ст. 28 тощо), яка завжди є умисним діянням. Отже, сукупні рухи м'язів легень, гортані та язика, з яких людська істота формує звуки, оформлені у слова, визнаються діяннями, або, якщо бути більш точним – діями, які можуть бути предметом кримінально-правової кваліфікації. Поширеним у КК України є уточнення щодо застосування матеріальної фіксації – «письмова згода» (ч. 1 ст. 84-1, ст. 141, ч. 5 ст. 401 тощо), «письмовий запит» (ст. 232-2), «письмовий дозвіл» (ст. 387), (поширення) «матеріалів» певного змісту (ч. 2 ст. 109, ст. 110, 258-2, 295, 299), «документ» (Примітка до ст. 358 тощо), «листування» (ст. 163). Більш широкими є способи технічного виконання таких юридично-значущих, у т. ч. – за КК України, – дій, як угода, погроза, залякування, згода, прохання, непокора, зізнання, замовлення (вбивства, тяжкого тілесного ушкодження), (завідомо неправильний) переклад, образа (честі і гідності; почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями), пропаганда, голосування. Деякі з них можуть вчинятися як усно, так і письмовим текстом, але більшість – в принципі у будь-який спосіб, здатний забезпечити юридично значущу (в наведених прикладах – здебільшого протиправну) комунікацію – із потерпілим, співучасниками чи масову [51].

Отже, говоріння та написання є правоутворюючими формами поведінки, вчинками, діями. Однак, по-перше – мова не вичерпується цими засобами, по-друге – не можна відкидати значення невербальної складової у правовідносинах. Немовленнєві, не-текстові засоби теж передбачені законодавством.

Так, *візуальні позначення* набули правового захисту з боку норм, які визначають правила товарообігу. Виробник повинен розміщувати на товарі (або на упаковці, у супровідних документах) своє найменування (ім'я), *торговельну марку або інший елемент, який ідентифікує* такого суб'єкта господарювання (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів»). Хоча інформація про продукцію надається споживачеві згідно з законодавством про мови (ч. 1 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів»), доводиться вона до його відома у супровідній документації, що додається до продукції, на етикетці, а також *у маркуванні чи іншим способом (у*

доступній наочній формі), *визначеним* відповідними нормативно-правовими актами, у тому числі технічними регламентами, або, *прийнятим* для окремих видів продукції або в окремих сферах обслуговування (ч. 2 ст. 15 зазначеного Закону України). Заборонено маркування продукції *знаком довіри, знаком якості* або знаком *відповідності* без отримання на це відповідного дозволу уповноваженої особи чи власника таких знаків (п. 9 ч. 3 ст. 19); порушенням є реалізацію небезпечного товару (отрути, пестицидів, вибухо- і вогненебезпечних речовин тощо) без належного *попереджувального маркування* (п. 6 ч. 1 ст. 23 зазначеного Закону України) [25]. Перспективна редакція Закону України «Про захист прав споживачів» передбачає доведення інформації про продукцію до відома споживачів «у чіткій, легкодоступній та зрозумілій формі, у кольорі, шрифті та розмірі, за допомогою слів, цифр, *піктограм, символів, графічних зображень*, які не ускладнюють її сприйняття» [24, ч. 5 ст. 13].

Без слів можуть функціонувати деякі елементи військового управління. «Управління строєм здійснюється командами та розпорядженнями, які подає командир голосом, *сигналами* та *особистим прикладом* і які передаються за допомогою технічних і рухових засобів» (абз. 1 ст. 16 Стройового статуту Збройних Сил України); «У разі якщо дозволяють обставини, командир (начальник) перед застосуванням заходів фізичного впливу, спеціальних засобів або зброї повинен *голосом чи пострілом угору попередити* про це особу, проти якої можуть бути застосовані такі заходи» (ч. 3 ст. 22-1 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України). Невербальні, але цілком змістовні та суцільні семантичні системи становлять дорожні знаки та сигнали регулювальника дорожнього руху (які, крім поданих положенням корпусу, руками, жезлом або диском жестів із заздалегідь визначеним значенням, привернення уваги свистком, можуть становити «інші сигнали, зрозумілі водіям і пішоходам» ([20], п. 8.8)). Важливим є значення (попереджувальних) сигналів, які подають учасники дорожнього руху (п. п. 9.1 – 9.12 вказаних Правил). Символи (ст. 338 КК України), в т. ч. прапори (ст. 339 КК України), знаки організацій (ст. 435), символіка (ч. 3 ст. 160, ст. ст. 436-1, 445), пофарбування (санітарних транспортних засобів – ст. 435 КК України) можуть становити самостійне правове значення предмету чи засобу правопорушення.

Прийняття *символу речі* (ключів, макетів тощо) є одним зі способів прийняття дарунка (ч. 4 ст. 722 ЦК України), тобто дія з такого прийняття є юридичним фактом. Так само як для такого прийняття, не є обов'язковими слова (заяви) і для від*мови* від права власності на майно (ч.1, ч. 2 ст. 347 Цивільного кодексу України).

Отже, діяння, які здатні передати інформацію та волевиявлення, є комунікативними актами, що породжують правові наслідки, включно із юридичною відповідальністю. Деякі з таких – саме комунікативних – діянь можуть не мати вербальної форми. І при цьому законодавством передбачається їх використання для доведення до інших учасників правовідносин вимог, зокрема – велінь суб'єкта владних повноважень. Такий суб'єкт здійснює цю невербальну комунікацію на підставі та у спосіб, визначений законодавством.

Але чи може і саме законодавство визначатися у подібний спосіб? Чи є можливим і прийнятним донесення державно-владної волі, власне законодавства, також невербальними засобами – повністю чи частково? Способами, відмінними від тексту? Особистим прикладом, жестом, звуком, співом, зображенням, символом? Адже існує, зокрема, в культурі, явище «інтермедіальності» [14] (інтермедійності), моделі якої уключають (за Є. Шрьотером) трансмедійну (формальні структури не обмежені, а можуть фігурувати в різних видах мистецтва) та трансформаційну інтермедіальність (репрезентує трансформацію однієї знакової системи в іншу) [10]. Якщо інтермедійність доречна у культурі в цілому, чи варто заперечувати її існування у правовій культурі, продуктами і інструментами формування якої вочевидь є, серед іншого, закон і звичай?

У теорії права до обов'язкових ознак *норми права* відносять формальну визначеність, в свою чергу остання полягає в однозначності сприйняття за рахунок точності та ясності певної *мовної форми*, а також у *текстуальному закріпленні* в нормативно-правових актах або інших формах (джерелах) права [43, с. 132].

Отже, засобом формалізації державно-владних приписів є *текст*. Лишаючи допоки осторонь питання про інші засоби, або ж про те, чи текст є єдиним, основним або ж одним з кількох таких засобів, відзначимо, що за (чинним, але поки не введеним в дію) Законом України «Про правотворчу діяльність» з підготовки саме тексту проекту нормативно-правового акта починається розроблення проекту такого акта (п. 1 ч. 3 ст. 29), він є реквізитом такого акта (п. 4 ч. 1 ст. 36, іншими), текст викладається державною мовою (ч. 1 ст. 35), у ньому групуються (як правило за окре-

мими ознаками) норми права (ч. 1 ст. 32) [30]. Невід'ємною частиною закону про ратифікацію є текст міжнародного договору України (ч. 1 ст. 9, п. «а» ч. 1 ст. 13 Закону України «Про міжнародні договори України»), а підготовка тексту такого договору є однією з дій щодо його укладення (абз. 3 ч. 1 ст. 2 зазначеного Закону України) [28].

Як такий текст може бути усним чи письмовим. Жестова мова [5] та зміст, переданий тактильними засобами (абетка Брайля, шрифт Муна) очевидно теж є способами передавання саме тексту; особам з інвалідністю забезпечується використання згаданої абетки та жестової мови під час здавання ними іспитів на рівень володіння державною *мовою* ([19], п.п. 6, 7 Розділу II). Тож ці засоби, попри свої специфічні форми, є мовленнєвими.

Проте численними є приклади нормативно-правових актів, які надають правового значення певним *зображенням*. Деякі державні символи України описано словами – але вони становлять те, що словами не є: мелодія національного гімну, який є Державним гімном України, пропорції, кольори та форма Державного Прапору України, складові Державного Герба України (ст. 20 Конституції України). Знаки (описи, малюнки) однострою ([29], п. 1), військової форми одягу та знаків розрізнення [21], деяких державних нагород ([23], ч. 2 ст. 4; [26], п. 2; [27]) та відомчих (заохочувальних) відзнак [22] затверджено нормативно-правовими актами. Описи юридично значущого звучання наявні у нормах щодо цивільного захисту населення (електросирени, звукові сигнали, сигнально-гучномовні пристрої, звукові маяки, світлозвукові сповіщувачі тощо ([18], абз. 13 п. 3, п. 19, п. 39). Сигналом (в т. ч. – *звуковим знаком*, наприклад – вибухом петарди, свистками, гудками) може подаватися певний *наказ* на залізничному транспорті ([9], п. п.1.2, 4.2).

Отже, звернення до не-текстових, немовленнєвих способів є одним з прийомів нормотворчої, в т. ч. – законодавчої, техніки. Його доцільність, вочевидь, зумовлена суттєвим спрощенням як викладу, так і сприйняття знаків, що не є словами, цифрами чи пунктуацією. Цей прийом іноді має лише допоміжне значення (наочні матеріали до тексту), але може бути і основним, концентруючи в собі зміст правової норми, позначаючи простір та час її дії.

Прикладами юридично значущої *бездіяльності* є «мовчазна згода» представників держави (Примітка 1 до ст. 127 «Катування»), неповідомлення назви і порту приписки капітаном судна (ст. 285 КК України). Бездіяльність набуває правового змісту і у відносинах у сфері публічного управління – крім мовчазної згоди (яка в таких правовідносинах є презумпцією, що забезпечує захист прав невладних суб'єктів від зволікань і тяганини суб'єкта управління), іншим прикладом так званих автоматичних правових механізмів як форм публічного управління є виникнення у органу доходів і зборів з моменту невиконання зобов'язань платником податків права на податкову заставу із похідним наслідком у виді заборони відчуження таким платником майна [1], с. 97]. *Мовчання* [52], замовчування [42, с. 37-38] як спосіб протиправної діяльності, а так само – «мовчазне волевиявлення» як досліджувана ще з часів Є. Ерліха [54] форма допустимої поведінки у правовідносинах є предметом уваги вітчизняних цивілістів [53] та дослідників у царині філософії права [4]. В рамках комунікації законодавця з адресатами правових норм, його «мовчання» – відсутність (в т. ч. неприйняття наявної законодавчої ініціативи), припинення чинності (скасування) того чи іншого унормування – теж є способом правового регулювання. Адже для відносин, охоплених загально-дозвільним принципом таке мовчання є наданням права робити все незаборонене, а за спеціально-дозвільним принципом – заборона робити те, що не має законодавчо визначеного способу, підстави чи межі повноважень (ст. 19 Конституції України). Елементи такого мовчання присутні і у так званих каучукових – усвідомлено невизначених [37, с. 105, 112] – правових нормах. Деякі автори розглядають мовчання як комунікативно значущий акт [6], виражальний засіб у спілкуванні [7, с. 6], невербальну поведінку у складі мовленнєвої поведінки [50], засіб невербальної комунікації [49]. Не займаючи позиції в очевидно наявній мовознавчій дискусії щодо виконання мовчанням ролі знаку та особливостей інтерпретації такого знаку, зауважимо, що у правовій комунікації мовчання утворює цілком конкретні правові наслідки. І, звісно, воно не є текстом.

Отже, до добре знайомих правовій доктрині «духу» та «букви» права [36] слід додати «голос», «символ» та «тишу» права.

Здійснення взаємного впливу суб'єктами правових відносин шляхом застосування нетекстових знаків – зображень, звуків, жестів тощо відбувається не тільки в рамках прийняття та застосування закону, але також відповідно до *звичаю*. Так, у згаданому вище прикладі, доведення до відома споживачів інформації про товар може здійснюватися маркуванням чи іншим способом (у доступній наочній формі) «… *прийнятим* для окре-

мих видів продукції або в окремих сферах обслуговування» (ч. 2 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів»). Правовий звичай визначається як «історично зумовлене, *неписане* правило поведінки загального характеру, яку ввійшло в звичку через багаторазове застосування протягом тривалого часу та санкціоноване державою» та належить до джерел чи форм права [43, с. 155].

Порівняно зі звичаєм, норми права та нормативно-правові акти мають декілька переваг – більший ступень конкретизації, потужніший арсенал засобів забезпечення дотримання (виконання), передбачувана процедура формування. Чи зберігаються ці переваги у разі, якщо норму створено із застосуванням немовленнєвих засобів?

Відомою правникам проблемою є так звана якість законодавства, критерієм якої є *юридична визначеність*.

З цього приводу усталеною та неодноразово повтореною є правова позиція Конституційного Суду України:

«принцип юридичної визначеності як складова конституційного принципу верховенства права є сукупністю вимог до організації та функціонування системи права, процесів правотворчості та правозастосування у спосіб, який забезпечував би стабільність юридичного становища індивіда. Зазначеного можна досягти лише шляхом законодавчого закріплення *якісних, зрозумілих норм*» ([31], абз.3 пп. 3.3 п. 3 мотивувальної частини);

«Юридичну визначеність необхідно розуміти через такі її складові: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування)» ([32], абз. 4 пп. 3.2 п. 3 мотивувальної частини);

«Юридичної визначеності будь-якого нормативного акта (або його окремого припису) неможливо досягти, якщо текст акта (його припису) є двозначним (багатозначним). Особлива роль у цій ділянці належить *державній мові*. Юридична визначеність – це передовсім недвозначність. Недвозначність найповніше досягається в однорідному мовному середовищі. Приписи національного права (конституції, законів, підзаконних актів тощо) пов'язані спільністю фахової (правничої) термінології, а також фоновими знаннями юридично значущих слів і висловів. Такі фонові знання є невідокремною частиною мовної компетенції носіїв української мови, тому саме завдяки її застосуванню як єдиної державної є можливим представити волю національного нормотворця, зокрема законодавця, у її автентичному вираженні. У цьому полягає один із найважливіших чинників функціонування української мови як державної, забезпечення чого є легітимною метою Закону» ([34], п. 10 мотивувальної частини);

«… доступність учасникам суспільних відносин акта права для ознайомлення не гарантує доступності його змісту, якщо припис такого акта викладений неякісно, зокрема нечітко або суперечливо» ([33], абз. 1 пп. 4.2 п. 4 мотивувальної частини).

У деяких видах правовідносин невербальні акти можуть не мати достатньої дійсності, юридичної сили. Так, якщо згадані вище команди, розпорядження та попередження командира можуть здійснюватися як голосом, так і *в іншій спосіб*, його *наказ* може бути відданий «усно або письмово, у тому числі з використанням технічних засобів зв'язку», імовірно саме тому, що такий наказ «повинен бути сформульований чітко і не може допускати подвійного тлумачення» (ст. 35 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України). Невиконання лише наказу (однозначного, чіткого, вербально оформленого), а не інших владних рішень командира, становить непокору як кримінальне правопорушення (ст. 402 КК України); вказане не виключає можливості застосування інших видів юридичної відповідальності у разі порушення вказівки чи розпорядження командира.

Досягнення юридичної визначеності мовленнєвими засобами не завжди цілком вдається суб'єктам нормотворення; проблеми тлумачення текстів нормативно-правових актів виникають повсякденно. Однак подані вище приклади вказують, що відповідальність спирається на встановлення юридичного значення застосування суб'єктами такої відповідальності знакових систем, відмінних від мови у її повсякденному розумінні (говоріння та відтворення слів у виді тексту). Тактичні жести (піднятий вгору кулак командиру військового підрозділу тощо), сигнали цивільної оборони (повітряна тривога) є комунікаційними діями, що мають правове значення та не можуть бути проігноровані учасниками правовідносин. Однозначність інтерпретації відповідних сигналів досягається попереднім засвоєнням системи позначень всіма учасниками комунікації та, в неабиякій мірі – звуженням контексту їх застосування (шикування, спортивне змагання, дорожній рух, бій). Однак можливість подвійного тлумачення не виключається і тут.

Ефективність немовленнєвих засобів неможна заперечити: зображення чи специфічний звук сприймаються миттєво, на відміни від фрази (припису, юридичної конструкції), їх значення часто є *інтуїтивно* зрозумілим. Але нормі права мало бути сприйнятою за формою, вона має бути усвідомлена своїми адресатами – однаково і однозначно. Суттєвим є і те, що вербальне оформлення (текстуальної) норми права дозволяє легко забезпечити трискладову структуру – гіпотеза-диспозиція-санкція. Вмістити цю тріаду у «візуальній» чи «сонорній» нормі не завжди можливо. Інші канали сприйняття – та, звідси, комунікації, гіпотетично можуть посісти місце у спілкуванні суб'єктів правовідносин, але їх можливості є обмеженими; наприклад дотик (та відповідна «тактильна норма») обмежено вимогою закону щодо особистої недоторканості, психологічним явищем інтимної зони.

З іншого боку, неналежність знаків, символів, сигналів тощо до тексту саме по собі не виносить їх за межі явища мови. Так само текст – якщо розглядати його саме як систему загалом зв'язаних і повністю послідовної сукупності знаків"[12] і як результат застосування знакових систем, вочевидь не завжди є належним до мови.

Мова, а отже і мовознавство (лінгвістика) охоплює широке коло засобів передачі інформації. Широке, але не всеосяжне. Межі предмету мовознавства є темою наукової дискусії.

Мова є лише однією з багатьох знакових систем. Видається, що насправді вона є знаковою мета-системою, оскільки включає декілька автономних (мовних) знакових систем. Але людьми використовуються, також ***не***мовні знакові системи (системи числення, географічні карти, татуювання тощо [17]), а так само змішані чи квазі-мовні системи (напевно – деякі криптографічні засоби, абетка Морзе, прапорова сигналізація [15], нотний текст [39, с. 204], креслення (тобто технічні рисунки [11] – архітектурні, електричних схем тощо), математичні та хімічні формули та позначення). Вони мають соціальне і правове значення і застосовуються в силу закону чи звичаю. Їхнє співвідношення із українською мовою є різним.

Якщо **не** включати до мови (зокрема – писемності) не охоплені алфавітом і знаками пунктуації графічні зображення (на кшталт: державний герб, знаки однострою, символи державних установ, грошові знаки), жести, спеціальні звукові сигнали (сигнал початку аудиторних занять чи заводської зміни, мелодія державного гімну, спеціальний звуковий сигнал оперативних транспортних засобів), – тоді слід визнати, що правове регулювання вдається до ***використання немовних засобів***, а правозастосування – до оцінки правових наслідків їх вживання. У такому разі вивчення цих засобів має становити частину предмету юридичної науки, а самі вони – тлумачитися однозначно і відповідати вимогам юридичної техніки.

Якщо навпаки – говорити про такі, невербальні, знакові системи як про складову мови, вивчати їх у складі мовознавства, лінгвістики – тоді слід досліджувати закономірності їх розвитку і формувати висновки щодо мовної норми, вимоги до конгруентності контексту, несуперечливості, послідовності, «граматики» як правил взаємного впливу елементів, темпу та ритму, забезпечити пізнання етимології, стилістики, і, найважливіше – лексикології і семантики. Виникне потреба у забезпеченні такого підходу міждисциплінарними сферами пізнання, на кшталт юридичної термінології та правової пропаганди. Є і більш практичні наслідки такого підходу – невербальні, але мовні транзакції могли би розширити предмет лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи мовлення. Наразі її об'єктом є лише (поданий в усному чи письмовому виконанні) текст. Також, у цивільних процесуальних відносинах питання юридичного значення тих чи інших немовленнєвих засобів, вочевидь, мають бути віднесені до сфери компетенції експерта з питань права (ст. 73 ЦПК України) [48].

Висновки. Мовлення, застосування усного чи письмового тексту відіграє важливу роль у правовідносинах.

Формальна визначеність норми права означає її закріплення у тексті. Вказане робить текст і мову засобами вираження законодавчої волі. Але численними є приклади застосування у правовій комунікації і інших засобів.

Немовленнєві інструменти відіграють помітну роль у правовому регулюванні та у правозастосуванні. З погляду юридичної визначеності вони поступаються засобам мовлення.

Засоби тлумачення, експертизи, правил юридичної техніки щодо застосування немовленнєвих засобів правової комунікації слабо розроблені на доктринальному рівні.

Юридичний текст вийшов за власні рамки, намагаючись за рахунок використання (згадування, посилання, опису тощо) нетекстових одиниць здолати відрив між законом та правом.

Література:

1. Біла В. Р. Види правових форм публічного адміністрування. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2019. № 4. Т. 30 (69) URL: https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/1 (дата звернення: 18.11.2024).

2. Біла В. Р. Правові акти публічної адміністрації: теоретико-правове дослідження. *Право і суспільство.* 2019. № 4. С. 140–145. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-20 (дата звернення: 18.11.2024).

3. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2013. № 1. С. 15–31. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6112/1/Borisov_Fris_15-31.pdf (дата звернення: 18.11.2024).

4. Бурлай Є. Мовчазні феномени в праві. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи*): Статті учасників Третього всеукраїнського "круглого столу" (м. Львів, 23–24 листопада 2007 року). Львів: СПО-ЛОМ, 2008. С. 77–109

5. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України з Європейським Союзом щодо проекту Закону України "Про українську жестову мову" (реєстр. № 2340 від 29.10.2019). *Веб портал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67223 (дата звернення: 18.11.2024).

6. Войцеховська Н. К. Мовчання як комунікативно значущий акт у конфліктному діалогічному дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2014. № 2. Том 2. С. 4–7. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v8/v8-2/01.pdf

7. Довбик С. Фонетичні аспекти мовленнєвого спілкування молодших школярів. *Початкова школа.* 2013. № 5. С. 9–13; № 6 С. 3–6. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2485/1/S_Dubovik_PSH_6_2013.pdf (дата звернення: 18.11.2024).

8. Загнітко А. П., Домрачева І. Р. Основи мовленнєвої діяльності. Донецьк, Український культурологічний центр, 2001. 56 с.

9. Інструкція з сигналізації на залізницях України. Затверджено наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 23 червня 2008 р. № 747. URL: https://ips.ligazakon.net/document/FIN40297 (дата звернення: 18.11.2024).

10. Інтермедіальність. *Вікіпедія*. 2023. 01 грудня. URL: https://w.wiki/C6PP (дата звернення: 18.11.2024).

11. Креслення. *Вікіпедія*. 2024. 24 липня. URL: https://w.wiki/By3B (дата звернення: 18.11.2024).

12. Кримський С. Текст. *Філософський енциклопедичний словник* / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 631.

13. Макеєва О. М. Поняття і сутність правової комунікації в сучасному інформаційному просторі. *Юридичний вісник*. 2017. № 3 (44) С. 35–41. URL: https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/12061/16130 (дата звернення: 18.11.2024).

14. Маценка С. Інтермедіальні зв'язки слова та музики в німецькому експресіонізмі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2017. № 11–12. С. 182–188. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/15418/1/33.pdf (дата звернення: 18.11.2024).

15. Міжнародний звід сигналів. *Вікіпедія*. URL: https://w.wiki/BwPb (дата звернення: 18.11.2024).

16. Мінченко О. В. Юридико-лінгвістична теорія правознавства. Дисертація на здобуття ступеня доктора наук. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/eeaa7a19-3b7a-4d42-b1c5-2ad5aefff6c0/content (дата звернення: 18.11.2024).

17. Мухіна В. С. Вікова психологія: феноменологія розвитку, дитинство, отроцтво: підручник для студентів вузів. *ibib.ltd.ua.* URL: http://medbib.in.ua/neyazyikovyie-sistemyi-znakov-znaki-priznaki-39884.html (дата звернення: 18.11.2024).

18. Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв'язку у сфері цивільного захисту. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2017 р. № 733. *Урядовий кур'єр*. 2017. 12 жовтня. № 192. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2017-%D0%BF#Text

19. Порядок призначення уповноважених установ, які забезпечують проведення іспитів на рівень володіння державною мовою та перевірку й оцінювання їх результатів. Затверджено Рішенням Національної комісії зі стандартів державної мови від 27 травня 2021 року № 23. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16 липня 2021 р. за № 926/36548. *Офіційний вісник України*. 2021. 23 липня. № 56. С. 183. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-21#Text (дата звернення: 18.11.2024).

20. Правила дорожнього руху. Затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306. *Офіційний вісник України*. 2001. 26 жовтня. № 41, стор. 35 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.11.2024).

21. Правила носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту та ліцеїстами військових ліцеїв. Затверджено Наказом Міністерства оборони України від 20.11.2017 № 606. Зареєстровано в Міністерстві

юстиції України 13 грудня 2017 р. за № 1502/31370. *Офіційний вісник України.* 2018. 16 січня. № 5. С. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1502-17#n641 (дата звернення: 18.11.2024).

22. Про відомчі заохочувальні відзнаки Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів від 16.05.2024 № 204. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 06 червня 2024 р. за № 837/42182. *Офіційний вісник України.* 2024. 24 червня. № 55 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0837-24#Text (дата звернення: 18.11.2024).

23. Про державні нагороди України. Закон України від 16 березня 2000 року № 1549-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14#Text (дата звернення: 18.11.2024).

24. Про захист прав споживачів. Закон України від 10 червня 2023 року № 3153-IX [набирає чинності не раніше дня припинення чи скасування воєнного стану]. *Відомості Верховної Ради.* 2023. № 78. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text (дата звернення: 18.11.2024).

25. Про захист прав споживачів. Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text (дата звернення: 18.11.2024).

26. Про звання Герой України. Указ Президента України від 2 грудня 2002 року № 1114/2002. *Урядовий кур'єр.* 2002. 25 грудня. № 241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1114/2002#Text (дата звернення: 18.11.2024).

27. Про медаль "За врятоване життя". Указ Президента України від 20 травня 2008 року N 461/2008. *Урядовий кур'єр*. 2008. 27 травня. № 95. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/461/2008#Text (дата звернення: 18.11.2024).

28. Про міжнародні договори України. Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2004, № 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text (дата звернення: 18.11.2024).

29. Про одностріл поліцейських. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 823. *Урядовий кур'єр*. 2015. 17 жовтня. № 193. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/823-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.11.2024).

30. Про правотворчу діяльність. Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 93. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text (дата звернення: 18.11.2024).

31. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційними поданнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та 65 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України "Про запобігання корупції", пункту 2 розділу II "Прикінцеві положення" Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб" від 6 червня 2019 року № 3-р/2019. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava (дата звернення: 18.11.2024).

32. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III "Прикінцеві положення" Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення" від 02 березня 2015 року № 213–VIII від 23 січня 2020 року № 1-р/2020 . URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava (дата звернення: 18.11.2024).

33. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 21 липня 2021 року № 4-р(II)/2021 у справі за конституційною скаргою Бівалькевича Богдана В'ячеславовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 8 розділу XI "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про Національну поліцію". URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava (дата звернення: 18.11.2024).

34. Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної". URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava (дата звернення: 18.11.2024).

35. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (Справа № 1-33/2004). *Веб портал Верховної Ради України.* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text (дата звернення: 18.11.2024).

36. Савенко М. Д. Буква і дух у тлумаченні правових норм. *Наук. зап. НаУКМА. Сер. Юрид. науки*. 2008. Т. 77. С. 13–16. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d55a72b2-ed13-4594-b9eb-9c2450bd5bf4/content (дата звернення: 18.11.2024).

37. Савчук В. Г. Норми для вирішення Євгена Ерліха: кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2023. 181с. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7514/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A1%D0%90%D0%92%D0%A7%D0%A3%D0%9A.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 18.11.2024).

38. Серажим К. С. Текст як комунікаційне вираження дискурсу. *Вісник Запорізького державного університету*. 2001. № 1. URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/645.pdf (дата звернення: 18.11.2024).

39. Старцев Д. А. Нотний текст в аспекті семіотичної теорії Чарльза Морріса. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. 2020. Вип. 56. С. 200–212. URL: https://intermusic.kh.ua/vypusk56/56_probl_13_startsev.pdf (дата звернення: 18.11.2024).

40. Стилі літературної української мови як різновиди мови. 2011. 20 вересня. *Освіта.UA*. 2011-09-20 URL: https://osvita.ua/vnz/reports/dilovodstvo/24233/(дата звернення: 18.11.2024).

41. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Ю.В. Баулін, М.В. Буроменський, В.В. Голіна, В.К. Грищук, О.В. Зайчук, В.О. Навроцький, О.В. Наден, Ю.В. Нікітін, Н.М. Оніщенко, Ю.А. Пономаренко, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонова, В.І. Шакун Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19291/1/Suchasna-mon-2015.pdf (дата звернення: 18.11.2024).

42. Таш'ян Р. Доктрина "culpa in contrahendo" в ученні про недійсність правочинів. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 1. С. 36–40 DOI URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.06 (дата звернення: 18.11.2024).

43. Теорія держави та права : навч. посіб. [Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. Київ. НАВС, Освіта України, 2017. 320 с. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/kafedru/tdp/navch_pos_tdp.pdf

44. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті постласичного праворозуміння : Анотація дис... д-ра наук: 12.00.12. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2008. http://www.disslib.org/pravova-komunikatsia-v-konteksti-postklasychnoho-pravorozuminnja.html (дата звернення: 18.11.2024).

45. Токарська А. С. Правова комунікація: теорія і її практика. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 25. С. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2016_25_6 (дата звернення: 18.11.2024).

46. Токарська А. С., Балинська О. М. Правова комунікація. *Енциклопедія Сучасної України*, редкол. І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. URL: https://esu.com.ua/article-883672 (дата звернення: 18.11.2024).

47. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ, Атіка, 2005.

48. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 18.11.2024).

49. Чупрій К. Сила мовчання: роль невербальної комунікації. *Друкарня. 2024.* 03 листопада. URL: https://drukarnia.com.ua/Kateryna_Chuprii (дата звернення: 18.11.2024).

50. Швачко С. О. Мовчання як силенціальний ефект. *Наукові записки. Серія: Філологія (мовознавство). Збірник наукових праць*. Вінниця: ВДПУ, 2012. Вип. 15. С. 225–230. URL: https://www.researchgate.net/publication/277842780_Movcanna_ak_silencialnij_efekt (дата звернення: 18.11.2024).

51. Шептуховський С. Є. Правові аспекти немовленнєвих комунікацій. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспекти-ви* : матеріали XX Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 31 жовтня 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024 (Київ, 31 жовтня 2024 року). Київ. 2024. URL: https://www.naiau.kiev.ua/zagalnoakademichni-kafedri/kafedra-pravnichoyi-lingvistiki/naukova-diyalnist/materiali-naukovih-zahodiv/vnpk-spp/ (дата звернення: 28.11.2024).

52. Щербина О. Феномен мовчання в юридичній аргументації. Філософія права і загальна теорія права. 2014. № 1–2. С. 160–174. URL: https://doi.org/10.21564/2227-7153.2014.1-2.182829 (дата звернення: 18.11.2024).

53. Янишен В. П. Мовчання як вираження волі сторони до вчинення правочину: окремі практичні аспекти. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав* : матеріали "круглого столу", присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, м. Харків, 16 груд. 2016 р. Харків, 2017. С. 162–167. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14996 (дата звернення: 18.11.2024).

54. Ehrlich E. Die stillschweigende Willenserklärung. Berlin : Heymann, 1893. URL: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044056930423&seq=17 (дата звернення: 18.11.2024).

55. Hoecke Mark van. Law as Communication. Oxford–Portland Oregon, 2002. 224 p.

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 4 (72), 2024

Засновано 2001 року
Видання виходить 6 разів на рік

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Ю. В. Ковальчук*

Підписано до друку 27.12.2024 р. Замовлення № 0225/132
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 7,91.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім "Гельветика"
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.